

ст 84.4УКА
Н 16

Микола
Нагнибіда

Микола Нагнибіда

ТВОРИ В ТРЬОХ ТОМАХ

ТОМ

III

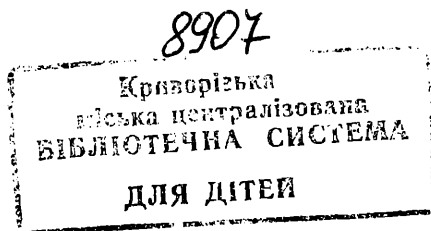
ПОЕМИ

ЛИСТИ З ДОРОГИ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»

1981

В том вошли избранные поэмы,
публицистические
и художественные очерки
1937—1979 годов.

ПОЕМЫ

ШІСТЬ

Ти там бував?
Чи ти не заздрив
Весінній повені Дніпра,
Коли садів гучна гора
На самім шпилі зберіга
Зорі вечірньої вогні?

Щасливий я.

Прийшлося мені

Там вивертати древні пні,
Дерева юці садовити,
В нові будови над Дніпром
Укласти мармурові плити.
І квіти щедро розцвіли
Тут, не ображені ніким.
Недавні роки, що були,
Уже далекі, мов віки.
Ти зріс, зелений Кременчук,
У молодому сонцецвіті,
Полями спраглими навкруг
Твої околиці повиті.

Я знову тут.

І по дорозі

Туди, де пристань і мости,

Зустріну фабрику на розі

І напис: «Імені шести».

Немов зупиниться світання,

Далека пісня пропливе.

І дороге мені сказання

Тривожно в серці оживе.

Батьки ще наші не забули,

З прокляттям згадують не раз

Полків денікінських розгули
На Україні в давній час.
Рік дев'ятнадцятий...

Осінь

Вітри кугикали навкруг,
В полоні банд,
як в павутинні,
Лежав голодний Кременчук,
У дим пожежі поринав
(Ті ночі димні і багряні),
І кожен дах, немов труна,
Плив у осінньому тумані,
Бо в місті ворога полки
Гуляли в дикому свавіллі.
Та стяг червоний

і палкий

Шумів, не згорнутий в підпіллі.
Ревком,

Друкарня...

І плоди

Її робіт

були немарні.

Шість комсомолок молодих
Вночі виносили з друкарні
Палкі відозви

проти зграї.

Вони гукали — на бої!

Вночі розклеять,

і шукай їх,

Шість комсомолок-героїнь,
І знов з листівками вони
З'являлись невідомо звідки.
Та слідом бродять шпигуни...

Арешт...

Знуцання...

Контррозвідка...

Ой застогнали, заридали
У той страшний далекий рік
Садів осіннії навали
І шість, у горі, матерів.
Одна ридала:

— Хоч приснився,

Моя голубко молода.
Я ж одинока, мов криниця,
З якої висохла вода.—
Ридала друга:

— Вітре, друг,

Змети, зламай
криваві ґрати.—

Та день і ніч
ішли навкруг
В'язниці темної солдати.

А там знуцалися кати
І закипала кров густа.
Та жодній дівчині з шести
Серця не зрадили.

Уста

Лише прокляття прокричали
В лице спотворене катам...

...Ой там, де явір і причали,
Лежала стежечка крута.
На міст вели їх уночі,
Пурга вкривала

землю голу,

І шість співали, ідучи,
Безсмертну пісню комсомолу.

Іду я знову по дорозі
Туди, де пристань і мости,
Зустріну фабрику на розі
І нарис: «Імені шести».

Шумить садибами світання
І пісня юності пливе.
І дороге оповідання
Тривожно в серці оживе.

1937

ЛИСТ ДО БУДЬОННОГО

1

В Умань входила кіннота
З дальніх вславлених доріг.
Ранку свіжа позолота
Впала килимом до ніг.
А на списках — ластівками
Бились в небо прапорці.
Розчиняли всюди брами —
В гості кликали бійців.
І, узявшись за стремена,
Йшли старі біля синів.
Грали полум'ям знамена,
А під ними на копі
Командарм Будьонний їхав
В колі друзів бойових
І заводив пісню стиха
Про станичників своїх.
Дев'ять хлопців з-під Азова
Слідом їхали уряд.
Закривали чорні брови
Чуби — чорний виноград.

Дев'ять коників у згоді
Мчали рівно — по струні:
Видно — в битвах і поході
Нерозлучні довгі дні.
До Будьонного з-за рогу
Мчить стрілою вістовий...
Чи відраду, чи тривогу
Лист приносить голубий?

«Всі сини мої, Будьонний,
 За тобою вірно йдуть.
 Дав я зброю і попони
 І вказав до тебе путь.
 Та уже печаль і втому
 Моя старість не здола,
 Поверни ж мені додому
 Одного мого орла.
 Хай він ниву переоре,
 Збереже вишневий цвіт,
 Попливе рибалить в море.
 Та скоріш, бо в переліт
 Журавель уже полинув,
 Б'є сполоханим крилом,
 І погорблену хатину
 Вітер хилить за селом...»

Дев'ять хлопців нерухомі
 Ждуть, що скаже командарм.
 Хто із них у ріднім домі,
 Під теплом весінніх хмар,
 Шаблю зніме і поставить
 В плуг палкого скакуна,
 Ідучи по ранніх травах,
 Буде мріять: де вона,
 Перша Кінна, прокладає
 Героїчно правді путь?
 ...Командарм листа згортає,
 Дев'ять хлопців ждуть.
 «Що не хлопець, то й відзнака,—
 Дума стиха командарм,—
 Цей за хутором полякам
 Громовий наніс удар,
 Той в засніжену Касторну

Вивів першим ескадрон,
Сотню вовчу, сотню чорну
Взяв із хлопцями в полон.
Та в хоробрих у пошані
На всю армію Степан —
В чистім полі на кургані
З ним зустрівся отаман.
За Царициним, де тирса
Хвилі носить з краю в край,
Шаблі вигнуті знялися,
Забряжчали — умирай!
І над боєм ждали птиці
Здобич з досвіту до дня,
Та привів Степан в Царицин
Отаманського коня...»
В ясні дні і темні ночі
Його шабля зберегла
Гостроту і непокірність —
Гордість воїна в бою.
— Ну, Степане, в руки вірні
Старість батька віддаю.
Як повернешся додому,
Цю папаху і привіт
Подаруй, віддай старому,
Щоб носив багато літ.
Поцливи рибалить в море,
Землю зморепу засій
І скажи: з походу скоро
Вже повернуться усі.

3

Скільки вершнику зустрілось
В полі дальнім журавлів,
Скільки снів йому приснилось
На неораній землі?

Скільки бур його стрічало,
Скільки випало дощів?
Скільки зір над ним упало?
Та коня мерщій, мерщій
Він жене.

Уже станиця
Рідна зводиться здаля,
Ось підгірняя криниця,
Бідна батьківська земля
Пнеється смугою рудою
По канавах, по горбах.
Скоро й хата за горою...
Та негадано на шлях
Вийжджа назустріч вершник —
Посивілий дідуган,
І коня спиняє перший,
І вдивляється...

— Степан?! —

І від радості в Степана
Вилітає крик з грудей:
— Батьку рідному пошана!
Путь його куди веде?
— Повертай коня, мій сину,
До Будьонного іду.
Чув, несуть на Україну
Вражі полчища біду.
Хай земля іще потужить,
Поки будемо в боях.
Всі сини свободі служать,
З ними буду я.

Година розлуки...

З дитинства знайомі

оглянула речі.

І от на порозі вже трепетні руки,
Прощаючись, мати поклала на плечі.

В дорогу, в дорогу...

— Відчула вже крила.

Мое часнятко з гнізда одліта...

Під вікнами яблуня плід уронила,

І ніч така зоряна, ніч золота...

В дорогу, в дорогу...

— Ще, доню, хвилину,

Із Харкова зразу ж мені одпиши...—

Сиреною дальньою вітер полинув,

На Ворсклі шумлять комиші.

— Радій же, матусю. Не місце печалі.

Усюди я вдома — Вітчизна ж моя,

Давай я заграю тобі на роялі,

Як серце моє поривається в далі,

Як прагне вершини, буя...

В дорогу, в дорогу...

Вклоняються віти.

Неначе намисто, медові плоди.

— Щастя тобі, доню, орлино летіти,

Учитись, учитись...

Іди.

В дорогу, в дорогу...

За тихі левади

Посріблена стежка лежить од воріт.

— Спасибі, хороша моя, за поради,
За всі вісімнадцять літ.

Їй снилися друзі...

В студентським «Гіганті»
До ранку не меркло вікно...
А дзвони кремлівських курантів
Дванадцять пробили давно.

Майбутні сидять агрономи,
Конструктори тут, лікарі —
Не знає юнацтво утоми —
До першого блиску зорі.

Схилились вони над книжками...
Мій краю, їх труд возвелич!
Гривастими грає вітрами
Морозяпа харківська ніч.

Всі дружні, одверті,— родина,
Неначебто сестри й брати —
З найдальших кутків України
Зійшлися студентські ряди.

Колгоспні дівчата з Поділля
І хлопці з Донбасу і з піль.
Сім'єю і радість поділять,
І порівну щастя і біль...

Їй снився коханий...

Напнуто вітрила,
Аж світиться сонце крізь них,
І чистого вітру розбуджена сила
Несе їх у бризках ясних.

І Ворскла весняна шумить за кормою,
Засмаглий кермує юнак.
— Я думав давно поділитись з тобою,
І все не одважусь ніяк...

А верби у Ворсклу зайшли по коліна,
Стоять соромливі округ.
Година весіння,
пора солов'їна,
Владаркою ходить навкруг...

І сил тих зелених по обрії-вінця
Налита, як чаша, світань...

— Лялю, прокинься! Лялю, прокинься!
Лялю, ти чуєш?
Устань!
— Сергію, Сергію мій.
— Лялю, це я.

...Очі розкрила — п'їтьма, каземат.
Соломою прілою пахне земля,
В розчинених дверях —
фашистський солдат.
Над нею схилився Іллєвський Сергій.
Остеронь друзі зійшлися уряд.
— Лялю, на допит, гукають, мерщій...

...Звелася на ноги, готова на бій,
На подвиг, на муки...
І в котрий це раз?
— Друзі, я знаю, я вірю — у вас
Серце велике, дума ясна...—
І кожному руку потисла вопа...

Якби, нене, очі ти узріла
 У свої Лялі гордої... в ту мить
 Ти б її ще більше полюбила.
 Подивись, яка незнана сила
 У ясному погляді горить.

Не вона у ранах, розіп'ята,
 Не вона здригнулася — а кат
 Прочитав з очей її — відплата,
 І душа його гадюча — в п'ятах...
 Ось він поступається назад.

Нене, нене, Ляля у кімнаті —
 Не здригнеться дівчина й на мить!
 Кат нахмурих брови волохаті,
 А вона, велична, як на святі,
 Наче з бронзи вилита, стоїть.

Може, й ти бувала в цьому домі,
 Де тепер чужинець чинить суд,
 Може, тут жили твої знайомі,
 Може, речі ці тобі відомі,
 Що лишилися свідками отут.

Цей рояль, і стіл, і на картині
 Глибина березових дібров,
 Тільки все воно тут зайве нині —
 Почорніло, зблякло в павутинні —
 І на всьому запеклася кров.

Нене, нене, доню не злякати.
 Щоб її поганець подолав!
 Привели вдвадцять катувати,
 Та вона тебе не зрадить, мати,
 Он дивись, гестапівець устав.

Розчинив у сад вікно, поволі
Посмішкою вигнув п'явки губ...
Ляля бачить — за вікном тополі,
Чує — вітер вільний віє в полі
І до неї промовляє тихо дуб.

Ляля бачить — сонячне проміння
(А вікно заплів колючий дріт),
Відчуває променів радіння.
Он Полтава — рідна і весіння,
Вся засніжена од білих віт.

Там лежать озерами левади,
На горі, як хмара, чорний бір...
Ні, не видно Лялиної хати...
А сади вздовж вулиць — водоспади,
У долину ринули із гір.

От би зараз вільно полетіти
До озер, до рідних тих борів,
Утопитися б в зелені віти...
Нене, нене, Ляля хоче жити, —
Це катюга хитрий зрозумів.

— Говори ж! Де ваші партизани?
Скажеш все — тоді на волі жить... —
Як болять у Лялі свіжі рани.
А в очах пливуть сади-тумани...
Не тривожся, нене, це на мить.

— Згодна я! Нічого не сховаю —
Ви пізнаєте багато див.
А за це дозвольте, я заграю,
Отаку з дитинства звичку маю...
— Бітте! Бі... — гестапівець зрадів.

Та невже ж то пісня лебедина!
Нене, чуєш, як гримить рояль?
То заграє сяйво, як перлина,
То розіллється, як степом Україна,
То дзвенить, немов булатна сталь.

Та які ж у Лялі бистрі руки,
Та який на струнах чистий спів!
Вся вона перелилась у звуки
І не чути розпачу в них, муки —
З радістю в єдине сплівся гнів...

Нене, нене! Ляля пригадала,
Як в ту ніч клубочився туман,
Як вона одна біля вокзала
В клятого гестапівця стріляла,
Що повісив мирних полтавчан.

Чуєш, нене, як рояль — громами,
А струна виводить, як сурмач...
Ляля-комсомолка з юнаками
Ніжними дівочими руками
На Москву настроює приймач.

Чуєш, нене, грає море в хаті,
То ж рояль розказує якраз —
Молоді підпільники завзяті
Понесли у світ слова крилаті,
На листівках — партії наказ.

Чуєш, нене, наче у прибої
Рокіт хвилі, співи розлились!
Ляля йде вечірньою порою,
Сухарі, патрони, та ще й зброю
Месникам несе вона у ліс...

І завмерла музика раптово...
Скам'янів гестапівець, пожовк,
А у Лялі щоки — малиново...
— Слухайте моє останнє слово,
Комсомолки Лялі Убийвовк!

Чи мені з катами жити в згоді,
Покоритись, серцем впасти ниць?
Яра мста моя горить в народі,
З нею йдуть з-за Дону у поході
Міліони — в блиску зоряпиць.

Подивись на Лялю свою, мати,—
Чиста і ясна вона,

як твердь...

— Зрадою щоб волю купувати?
Ні, чужинцю клятий, не діждати!
Воля та — огидніша за смерть...

3

Одна вона, одна, одна,
Розтерзана, лежить у казематі...
Ти чуєш, Лялю, зводиться весна?
Вітри її пахучі і крилаті.

Одна вона... До кого промовля,
Що шепотять її зчорнілі губи?
Відчула серцем — стугонить земля
І полкові ревуть з-за Дону труби,

І шовк знамен,

дівочими руками

Гаптований бійцям у давні дні,
Червонокрилим орлами
Ѕружля над боєм вдалині.

Сюди, сюди, до круч Полтави,
Накреслив маршал війську путь,
Тут через Ворсклу переправи
На Шпрее, Одер поведуть.

У Ворсклі вмиються танкісти,
Напоють коней гармаші,
І давню пісню гармоністи
Полтавкам гратимуть в тиші.

— Ой жаль, що з подругами в колі
Я не співатиму пісень...
Я соловейком би па волі
В отой великий, світлий день...

...І тісно, тісно в казематі
Від дум, і спогадів, і мрій...
А десь поблизу журно в хаті
Сидять матуся, батько мій.

— Ви не печальтеся, хороші,
Ще буде свято, сонце, сміх,
До хати прийдуть листоноші
Від друзів відданих моїх.

До хати прийдуть ясночолі
Вояки-хлопці, як орли.
Здавен ми, нене, в комсомолі
З шкільної парти ще росли.

Ти розкажи про долю Лялі —
Хай знають подругу бійці,
Кажі без муки, без печалі,
А так, щоб гордість на лиці.

Як про героїв із Трипілля
Колись казала ти мені.
Щоб в серці їх — була не біль я,
А пламеніла, як вогні.

Якщо ж постукає до хати
Мій наречений, любий мій,
Збери всі сили, рідна мати, —
Солдата ласкою вігрій.

І дай йому в дорогу дальню,
Що поведе у вражий край,
Не думу, журну і печальну,
А сили гнівної подай.

А ти, мій тату, сивий тату...
Чим втішити тебе мені?..
Служив ти чесно і багато
В радянській нашій стороні.

Ти вчив мене, що плід, упавши,
Лягає поблизу гілля,
Що добрі зерна, зерна наші
Помножить в колосі рілля.

Хотіла б, тату, я сказати
Не пишне слово, а просте:
Я не боюся муки, страти, —
Адже ж той колос проросте.

І забринить на вольній ниві
У нашій чистій стороні...
Благословенні дні щасливі...
За них судилося мені
Боротись, мучитись, терпіти.
Я не шкодую, тату, ні!

І знову він брав автомат,
Забувши про болі свої і печалі,
В біноклі диміли задимлені далі,—
Від радості плакав солдат.

— Полтаву, Полтаву
я бачу в тумані,—

Сказав мені друг уночі.
Хитались пожари на дальнім кургані,
Шуміли дощі, на пожарі багряні,
І грали підйом сурмачі.

Коломацьким шляхом
пливли батареї,
Обабіч ревіли КаВе
І, каски надівши, ми вийшли з траншеї.
— Мій вірний солдате,
з Полтави твоєї

Пожар у атаку зове!

Атаки, атаки...

О дальні походи
Од Волги, від Дону, Дінця,
Міноване поле, незвідані броди...
Про все нагадали мені нагороди
На грудях широких бійця.

Ми ждали ракети.

Мовчали гармати,
І воїн сказав мені:

— Брат,
Якщо не дійду я до рідної хати,
Зайди наречену мою привітати.
— А як наречену твою величати?
— Ляля,— промовив солдат.

Полтава — Київ, 1946

ПРАВИЙ БЕРЕГ

1

В холоднім похіднім наметі
Веселе багаття воркує.
Крилом вогняним, як у леті,
Змахне, упаде, засумує.
Почувши, як вітер на волі
В снігах забавляється, кличе,
Спахне...

І освітить у колі
Суворі дівочі обличчя,
І змерхне,—
Богню не впізнати
Дівочих облич над собою,—
Його запалили солдати
Уранці отут після бою.
Його запалили на кручі,
При теплій і димній руїні.
Напнули брезенти гримучі,
Зійшлися в похідній хатині.
Та й сіли навколо багаття,
Та й чистили тут автомати.
Бійці були схожі, як браття,
Непаче одна у них мати.
Солдати згадали дороги,
Всі радощі їх і невдачі,
Все горе своє і тривоги,
Всі битви і січі гарячі,
І тихо було у крузі —
Сиділи бійці печальні,
Коли їм ввижались друзі,
Їхні могили дальні.
Зітхнула гармонь...

По хвилині,

Забувши негоду і втому:
«Дніпро форсували нині», —
Писали бійці додому.
Писали про те, що зробили
Чужинці в Дніпровому краї, —
Лежать почорнілі брили,
Руїни в спігах безкраї.
Писали, як камінь шепоче,
Як вміє залізо кричати,
Як племінь гука серед ночі,
Волаючи яро відплати.
Скінчивши листи, гомоніли
Про рідні поля і діброви,
А старші — наносили стріли
На карти свої військові.
Відмітивши берег правий
На карті отій, у мислі
Наводили переправи
На Одері десь і на Віслі.
І, розстеливши шинелі,
Біля багаття солдати
Бачили сни вже веселі...
Та їх розбудили гармати...

І досі гримлять вони в полі
На сніжнім просторі, за гаєм...
В дівочому дружному колі
Солдатське багаття палає.

Гори, розгоряйся в негоду,
Дівчаток, багаття, зігрій!
Це сестри героїв походу
Пройшли по путі фронтовій.

Вставай не видінням заграви,
А сни навівай золоті!

Розбиті мости, переправи
Лежали на їхній путі,

Повалені темні вокзали,
Холодні нічні поїзди...
Вони, як солдати, не спали,
За фронтом спішили сюди.

Стелила важке бездоріжжя
Колючих метелиць пора.
Їх совість вела в Запоріжжя,
Їх мрія вела до Дніпра.

На південь ішли по Україні
В шапках, в кожухах — як бійці,
Замерзла хлібина в торбині,
Лопата чи лом у руці.

В хустині ота — з Білорусі,
З Полтави — чорняве дівча,
А та он, що кучері русі,
Аж з Дону прийшла, з Калача.

Гори, розгоряйся поволі,
Даруй подорожнім тепла!
Їх віра в повернення долі
На берег на правий вела.

Воркує багаття... Гармати
Ревуть у снігах вдалині,
Не шаблі і не автомати —
В наметі ломи і лопати
Виблискують на вогні.

Гори, розгоряйся під вітрами...
Он бачиш — із кола дівчат

Пов'язані руки бинтами
Тобі простягає солдат,
Послухай, що він промовляє,
Як дихає важко з п'тьми...

— Отак до Дніпровської греблі
З боями пробилися ми.
Колони її, як титани,
Стояли в Славуті уряд.
Мости — у воді, а над нами,
Ми чули, шумить водоспад.
До Хортиці води кипіли,
І скелі хитали вони,
Каміння несли, мов пір'їну,
Гривасті, страшні буруни.
І птиці в польоті минали
Ревучі місця, де колись
Цвітінню вогнів Дніпрельстану
Позаздрила б зоряна вись.
Ми мали Дніпро форсувати...
Сапери ладнали плоти,
Нам видно було із окопів,
Як німці колючі дроти
Вздовж берега заплітали,
У дзотах засіли між скель...
Два місяці між берегами
Гриміла гарматна дуель.
Ми рвались серцями в атаку
На берег на правий, туди,
Де золотом осіпшим горіли
Посаджені нами сади.
Та нам командири казали:
— Терпіть, ще в атаку — не час.
Будь-що врятувати цю греблю
Від партії маєм наказ.
Вагони фашистського толу

Дрімають в тунелях її.
Їх ворог розбудить, як тільки
Почнем наступальні бої.—
А з правого берега німці
До толу проклали шнур,
Він хитро захований в греблі
Між виступів і амбразур.
Нелегко було нам чекати...
Щоночі на берег крутий
З окопу ішли добровольці
На греблю — шукати дрти.

Знайти, роз'єднати, розрізати —
Такий був героям наказ,
А потім ракетою з греблі
В атаку покликати нас.
О, скільки ночей ми не спали,
Затиснувши зброю в руці...
Але не злітала ракета,
Назад не вертались бійці.

І от із сусіднього полку
В окоп наш прийшов капітан.
В його бойовому планшеті
На карті синів Дніпрельстан.
Він з нами пробув півгодини —
Чекав, доки ніч упаде,
Та я пам'ятатиму вічно
Обличчя його молоде,
І слово його, і усмішку,
І те, як, прощаючись, він
Ракетницю взяв і з окопу
Поволі пішов до руїн.

І як мовчазні генерали,
Мов сина, його обняли,

І як три бувалих сапери
До греблі його повели.
Минали години чекання,
Напруга спліталася з сном...
Опівночі синя ракета
Із греблі знялась над Дніпром.

Знялася гриваста, прозора,
В атаку пішли ми грудьми...
Це сталося, подруги, вчора,
А нині — на правому ми...

— А де ж капітан? Така слава! —
Сказало в тривозі дівча.
— А ти звідкіля, русява?
— Я з Дону прийшла, з Калача.

— Він з греблі до нас не вернувся,
Як ті, що пішли перед ним...—
В багатті вогонь стрепенувся,
Крилом розмахнувся ясним.
— А очі у нього сині,
Солдате, скажи-бо, ясні?

— Стрічав по вечірній годині,
То карі здавались мені.
— Скажи, не бував він при Доні,
Коли там точились бої?..

До серця притисла долоні,
І руки тремтіли її.
— Не знаю! В окопі, в чеканні
Донську він не згадував синь.
Багато в боях капітанів.
Русява, засни, відпочинь.
Хто ще там до нашої хати?
Скоріше заходь, намело,

Хоч нічим гостей частувати,
Та є товариство, тепло.

— А я не у гості,— додому.
Отут наш будинок стояв...—
Змахнула хустину потому,
І відблиск в косі засіяв.

— Здалека мандруєш?
— З Тамбова!
— А звуть як?
— Галиною звуть.
— До русої сядь, чорпоброва,
Ти ж вдома, хазяйкою будь!
— В Тамбові ти мужа мала?
— В боях капітан-чоловік.
На бій звідсіля виряджала,
Не чути вже третій рік...
— А очі у нього сині,—
Крізь сон шепотіло дівча,—
Як небо на Україні,
Як Дон біля стіп Калача?

2

На правому березі білі сади,
Неначе тумани, навіяні з повені,
Широка бистрінь
Весняної води
Хлюпоче любов'ю в дівочому спомині.

Підводься, Галино, раніше зорі,—
Тобі не заснути сьогодні в бараці.
Тихенько виходь,
Нехай сплять трударі —
На зміні вечірній натомлені в праці.

Іди через виселки рідні, гаї,
До греблі іди,
За мости за дубові...
Куди б не послалися стежки твої —
Тобі не минути своєї любові.

Дерева оці ти з Гордієм колись
Садила, як вчилася в школі.
І те, що вам снилось,—
Сади розрослись
В безмежному дикому полі.

Дощами квітневими вимитий брук —
Шляхи голубі
На дніпровські вокзали,
Ще диха каміння теплом його рук,—
Давно ви дороги оці прокладали!

Під крилами тихих дерев весняних
Лежить попелище,
Руїна чорніє.
Тобі ж незабутнє підводиться з них,—
Ти стіпи ті клала з Гордієм.

На греблі колони —
Як пам'ять дерзань,
Як пам'ятник гордої сили,
А скільки пісень,
Таврійських світань
В бетон ви навіки вмисили?!

На кручі спинися,
Поглянь з висоти —
Лежить твоє місто в садах,
Як у чаші,
Стрункі риштування, далекі мости —
Кохання, і праця, і помисли ваші.

З малюнків і креслень,
Від перших цеглин
Ви знали майбутні квартали, майдани,
І смуток іще не піднятих руїн —
Твої і його — і Гордієві — рани.

А де він?
Чи рана, чи вдача в путі
Герою у битві
На синім Дунаї?
А може, за Татри,
За Альпи круті
Послались дороги, курні і безкраї?

Три роки не бачились.
В силі, в красі
Живе біля тебе.
Такого забути?!
В тривозі за ним ти сходила усі
Далекі дороги — солдатські маршрути...

Зорю розбудили ранкові гудки.
І зміна на вахту стає в котловані.
На кручах дніпрових
Найвищі садки
Пливуть, як вітрила багряні.

Оглянься, Галино,
Ти вже не одна,—
І шумно, і людно у росянім сквері.
Враз вибух на Хортиці глухо луна,
І падають скелі в кар'єрі.

І пісню далеку ведуть грабарі,
Мов давню твою відкопали у кратері,
З піднятих стовпів потяглись до зорі,
Мов білі бруньки, ізолятори.

Монтажники йдуть у залізні гаї —
Подруги русяві твої, чорноброві.
Куди б не прослалися стежки твої,
Тобі не минути своєї любові.

— Доброго ранку, Галино!

— Привіт!

(Козачка з твоєї бригади — Марія).

— Галю, поглянь, журавлів переліт
Курличе привіт від Гордія.

— Жартуєш, русява моя з Калача?

— Ні, Галю,

Співали вночі плотогони,

Що вслід за ключами із заходу мчать
Воїнів наших дзвінки ешелони.

— Моя жартівнице, хороша моя,

Як збудуться пісні прикмети,—

Всі квіти зберу у дніпрових гаях,

Зв'яжу у вінки і букети.

Зі стапці в хату його приведу,

Зітчу йому килим з духмяної м'яти,

Усіх солов'їв покликаю в саду

Про радість мою проспівати.

І обрієм синім я вікна завішу,

З плавнів, озер і з ясної долини

В хату до себе закличу тишу,—

На фронті не знав він такої години.

Як воїн проснеться, зачувши розриви,

То я заспокою:

— Деся рвуть у кар'єрі...—

І він посміхнеться мені, щасливий,

А я відчиню перед воїном двері.

І вийдемо ми на холодні трави,
Струнки від щастя, підемо в парі
Туди, де лежали його переправи,
На берег правий в бою і пожарі.

І він не вгадає війни руїну,—
Ні ферм погнутих, ні ран на бетоні.
То ж ми трудилися у злу хуртовину,
В люті морози,
В ночі безсонні.

Він всюди побачить нові перегатки
Й сталеве мереживо у котловані,
І він поцілує руки солдатки,
Чесні, недремні руки кохані.

А над землею, ізнов молодою,
Першій сирені озвуться багато...
Він шляхом давнім, вмитим росою,
Зі мною піде
На труд —
на свято.

3

Мов скеля звелася з дніпрового дна
На місці пожарів, руїни,—
При самій воді в рихтуванні стіна...
Тут ляжуть у гнізда турбіни.

Поглянеш на неї в годину зорі,
Коли ще туманами димляться далі,
Стоять аж під хмарами мулярі,
Мов бронзові,
на п'єдесталі.

І прапор вінчає стіну ту вгорі,—
Неначе в блакиті розквітла жоржина,
І зна Запоріжжя, що в тих мулярів
За бригадира — Галина.

Вона починала стіну від землі
І прапор несла в високості.
А нині хмаринок легкі кораблі
І птиці — бригадині гості.

Аж он біля прапора — чорна коса,
Хустина полощеться біла...
Лебідки дівчатам аж в небеса
Підносять гранітні брили.

І руки Галинині чують тепло
Граніту, в якому відбито
Зорі південні, гірське джерело
І Грузії дальньої літо,

В якому застигли зірничі гірські
І синіми смужками ріки,
В якому дримають забуті віки
І небо застигло навіки.

І серце радіє від того тепла,
І мріється в праці Галині,
Що Грузія гори свої принесла
В дарунок сестрі — Україні.

Граніт оживе у високій стіні,
Коли ленінградські турбіни
Удруге посіють щасливі вогні
В безмежних степах України.

Коли над шляхами в ясній висоті,
Над лісом, скелястою гранню

Задзвонять дніпровські дроти золоті
Хвалою людському дерзанню,

Коли на донецькій гарячій землі,
Херсонській землі, криворізькій
Спахнуть, мов сузір'я великі й малі,
Веселі вогні запорізькі,—

Тоді на граніті малюнком новим
Відб'ються домен заграви,
І озеро Леніна, й вранішній дим,
Порти і легкі пароплави,

Нове Запоріжжя, піщана коса
І гребля, мов з мармуру, біла...
Лебідка дівчатам аж в небеса
Підносить гранітні брили.

— Приймайте дарунки! — команда луна.
А пісня, мов трепетна птиця,
Шуга біля самого сонця, вона —
Натхненної праці сестриця...

4

Хто знає ночі Дніпробуду?
Я їх ніколи не забуду.
Мені було сімнадцять літ...
Я звідав радість у труді,
І щастя творчості, і піт.
О ночі, вічно молоді,
Вогні моїх дніпровських літ!

І навіть воєн чорне горе
Цю світлу пам'ять не поборе,—
Вона над попелом руїн

Цвіте у вольтовім сіянні
І щедрим розсипом перлин —
Вогнів робочих в котловані...
О тих ночей юнацьких плин!

Прийшли ми першими на кручі
В глухі степи, піски сипучі,
Поставили наметів ряд
Уздовж дніпрової блакиті,
І в пам'ять ленінських порад
Ми, найщасливіші у світі,
Заклали місто Дніпроград.

Прослали рейки в дальні гони,
Вітчизни птиці — ешелони
Несли у Кічкас хліб і сталь,
Стовпи з смоленської діброви,
І віковий степів кришталь
В садах яснів навкруг будови,
Що замахнулася удаль.

Були ми дружбою міцною
В бригади з'єднані для бою,
І суддями були у нас
На берегах змагання зорі,
Над переможцями не раз
Вони займались на просторі,
Як маяки у добрий час.

Нам дня замало. І над нами
Займалась ніч юпітерами
Від Хортиці аж ген на схід...
Під зорі лізли верхолази,
Ще вище — ферм легкий політ.
На дні Славути водолази
Тягли на лівий берег дрiт.

І, мабуть, я в нічну годину
Стрічав не раз тоді Галину,
Яка із сотнею дівчат
Прийшла з сільської семирічки
На рихтування в Дніпроград
І по-дитячому косички
В'язала бантиком назад.

Я, мабуть, слухав опівночі
Не раз пісні її дівочі,
Що впали радістю в бетон,
Чи, може, зрів, як настеляла
На площі Леніна гудрон
Чи для річкового вокзалу
Різьбила сталлю гладь колон.

А може, поруч, в ряд із псю
Круг гідростанції алею
Я у суботники садив
І, як вона, в години пізні
Після роботи тихо снів,
Що за життя свого Вітчизні
Збудую сотні городів.

А може, в залі на активі
Сиділи тихі ми й щасливі
(Той день у пам'яті навік),
Сам Горький з нами вів розмову.
Наш буревісник, більшовик,
Назвав він казкою будову,
Нас чудодіями нарік.

О, я тих років не забуду,—
Як комсомольцям Дніпробуду
Калінін ордена вручав

І як у тисяч на груді
Над серцем Ленін засіяв...
Не раз я, мабуть, отоді
Галину горду зустрівач.

О світла пам'ять, спогад мій,
Явись в душі, як буревій,
І до мети вперед поклич,
І напинай дерзань вітрила,
Що в спадщину лишив Ілліч!
А ти, труда нетлінна сила,
В сто крат майбутнє возвелич!..

В сто крат яснішими вогнями
Юпітери горять над нами,
І день не меркне над Дніпром...
А по Дніпру пливе пором.
На ньому подруги Галини
Спішать додому після зміни.
Вони, жартуючи, з прибою
Умилась синьою водою,
І хтось «На рейді» заспівав.

А де-не-де з глибин чорніли
Забуті палі переправ,
На них ліхтарики мигтіли,
Та їх поромник обминав.

Ці чорні палі зранив бій...
І, може, тут в бою Гордій
На правий берег перейшов...
Та вже подруга з Калача
Розвеселя, сміється знов,
Припавши Галі до плеча,
Свою розказує любов.

— Тоді сапери в Калачі
Над Доном вирили траншеї,
Тягли гарячі тягачі
На схід понурі батареї.

І йшли дорогами солдати,
В боях засмагли, мовчазні,
І, завертаючи до хати,
Казали так вони мені:
«Ану, сестрице, дай напиться,
Солдату душу освіжи,
Бо в нас гарячая водиця
На вогневому рубежі».
І капітан прийшов із ними,
Біля криниці став в тиші,
Очима синіми, ясними
Щось розбудив в моїй душі.

В його очах світилась сила,
Відбилися втомою путі...
І я, Галино, полюбила,
Повіриш, вперше у житті.

Він поспішав. Його солдати
Вже пикувались на стерні.
І я наважилась спитати:
— А де ти будеш по війні?
— Я повернуся на Україну.
У Запоріжжя їдь — зустріну.

— Гула дорога фронтова,
Стояла я — мов нежива...
А капітан з грузовика
Махав рукою на прощання,
І понесла війни рука
Моє негадане кохання...

Пливе пором, і з корпусами
Постанув берег, голосами
Причал у темряві ожив...
На греблі вдарили у дзвони,
І вмиль вогонь прожекторів
З усіх сторін стрункі колони —
Дніпровську греблю освітив.

І там застигли на вершині,
І промені зійшлися сині
Над незавершеним мостом...
Монтажники знайшли героя, —
А він лежав до зір чолом,
Ракетницю іржаву, зброю
Плащем прикривши, мов крилом.
Над ним пройшли дощі і бурі,
І снігопад кружляв у журі,
І день серпневий сонцем пік.
І вже нікому не вгадати,
Що він, вмираючи, прорік,
І де його жона чи мати,
Ріки любимої потік.
Лиш в гімнастсьорці уціліла
Дівоча картка поруділа —
Єдиний свідок тих годин,
Коли, йдучи на подвиг грізний,
Один ступив на греблю він
І землю рідної Вітчизни
Востаннє бачив з верховин.
Як умирав, в пориві, в силі —
Зітлілі руки, руки білі
Розрізаний тримали дріт...
І хай зітліли очі, скроні,
Зів'яв волосся оксамит, —
Боець простерся на бетоні,
Як героїчний заповіт.

За теслярами, грабарями
 Прийшов і скульптор в Дніпроград,
 Прийшов, обпалений боями,
 В походах мічений рубцями,—
 Митець народний і солдат.

Іще на вулицях завали
 Курились порохом рудим,
 А сонцем сповнені квартали
 Уже раділи, шумували,
 Вставали щастям перед ним.

У дзвоні кайла і лопати,
 У першій пісні між руїн
 Зумів він серцем угадати,
 Що труд наш мрією крилатий
 І у вогні нетлінний він.

І він відчув, що в праці люди
 Над попелищами будов
 Волюють, зводячи споруди,
 Щоб воскресала з щастям всюди
 Пролита воїнами кров.
 Щоб кожен камінь край прибою
 Життям стримів у височінь,
 Святою пам'яттю герою,
 Ясною нашою добою,
 Життям прийдешніх поколінь.

І знав митець: сплахнуть заграви
 Вогнів дніпровських до морів
 Й освітять пам'ятники Слави,
 Героїв битви, переправи,
 Монтажників, каменярів.

І кожен подвиг, світлу дату
Митець у пам'яті зіткнув,—
Ліпив він пам'ятник солдату
Тому, що греблю врятував.

Він підведеться на майдані,
Звідкіль іде на греблю путь,
І мерехтливі зорі ранні,
Південні вечори багряні
В очах юнацьких оживуть.

А поруч нього побратими —
Робітники устануть в ряд,
Які над водами ясними
Руками чесними своїми
Звели удруге Дніпроград.
Ліпив митець...

З німої глини
Вже поглядав солдат на світ...
Благословенний труд людини,
Якій дано життя жарини
Вдихнути в бронзу і граніт!

Ліпив митець...

В майстерню ранки
Ішли на зміну вечорів.
В степах гуділи полустанки,
Варили першу сталь вагранки,
О новосілля перший спів!

Й коли на греблі опівночі
Монтажник воїна знайшов,
В майстерню скульптора робочі
Принесли карточку дівочу,—
Сестра героєва, любов?..

Життю всміхається дівчина...
І скульптор, глянувши, завмер:
— Це бригадир, Радчук Галина!
Бійця відважного дружина,
Якого жде з війни тепер...

До неї миттю! В добрім слові
Їй розказати...

Ні, спипись!

Не роз'єднатись їхній крові —
Вона єдина в тій любові,
Де труд і подвиг обнялись.
Він з нею буде вічно жити
Діяннями,

а не як тінь,

Її руками світ творити
І серцем Галиним любити
Вітчизни вольну широчінь.

6

...На правім березі в чеканні
Завмерли люди на майдані,
Сіяли очі...

Над Дніпром,
Край гідростанції, з прибою,
Мов розмахнувшись крилом,
Здіймався пам'ятник герою,
Іще прикритий полотном.

І біле згорнуте вітрило
З дніпровим вітром шепотіло,
Чи, може, бронзовий солдат
Дихнув... і впало полотнище,
А він, відкинувшись назад,
Стримів на скелі вище, вище
І поглядав на Дніпроград.

Так і застигнув у розгоні
Солдат на бронзовій колоні,
В яку різець укарбував
Імення рівними рядами.
Вони жаріли від заграв,
І всяк між тими іменами
«Радчук Галина» прочитав.

В юрбі Галина шепотіла:
— Гордію мій, невже зустріла
Чи то в очах мені туман? —
Марія мовила сестриці:
— У Калачі цей капітан
Просив напитися водиці...
Це він прийшов на Дніпрельстан.

І вдячні люди пссли квіти.
Мов казку слухаючи, діти
Пообнімали матерів.
А воїн, бронзовий душею,
Всміхнувся світу, мов хотів
З майстрами рушити землею,
Яку він гаряче любив,
І прикрашати її піснями,
Вдягати юними садами
І засівати її добром.

І світлі зводити споруди
У Сталінграді, над Дніпром,
І мирним зодчим йти усюди,
І землю славити трудом,
І комунізму чисті зорі
Світити людству на просторі
І освітити цілий світ...

Запоріжжя — Київ, 1947

ПЕРЕСПІВ ПУШКІНСЬКОГО «ТАЗІТА»

Не жартівливих бесід ради,
Не для кривавої наради,
Не для вітання кунака,
Не у гульбі напитись п'яно
Адехи з'їхались так рано
У двір Гасуба-старика.
Підступно вбитий у Гасуба
Рукою задрісника син
Біля руїни Татаргуба.
Лежить у рідній саклі він.
Обряд завершують прощальний,
І сумно лине спів мулли.
В гарбу запряжені воли
Стоять при саклі в час печальний.

У двір набилося людей,
І чуть сумне виття гостей,
Що б'ють з плачем в нагрудні броні.
Зачувши шум небойовий,
Без вершників гасають коні.
Всі ждуть. Із саклі між дружин
Виходить батько — в горі він.
Два уздені за ним виносять
На бурці мертвого. Юрбу
Вони дорогу дати просять.

Складають тіло на гарбу
І поряд з ним — завітну зброю:
Ще не розряджену пицаль,
Колчан і лук, кинджал героя
І шаблі звіреної сталь,
Аби міцна була могила,
В якій звитяжцю спочивать,
Щоб міг на клич він Азраїла
При зброї воїном устать.

Уся процесія у зборі,
Гарба рипить. У пил доріг
Адехи рушили суворі
І коней стримують своїх.
Вже меркнув захід променистий,
Гірські освітлював вали,
Коли в долину кам'янисту
Прийшли наморені воли.
Від люті ворога в долині
Поліг той вершник молодий,
Там тінь могили прийме нині
Навіки труп його німий.

Вже труп в землі. Уже могила
Закидана. І саме в час,
Як молитви юрба творила,
Із-за гори з'явилися враз
Старик і отрок з ним плечистий.
Дають дорогу прихідцю.
І мовить скорбному отцю
Старик поважний, урочистий:

— Минуло вже тринадцять літ,
Як ти в аул чужий ледь світ
Прийшов, вручив мені младенця,
Щоб виховав я немовля
Як волелюбного чеченця.
Сьогодні прийняла земля
Твого улюбленого сина.
Скорись, Гасубе, ти судьбі —
Привів я іншого тобі.
Ось він стоїть — твоя єдина
В житті надія і любов.
Свою ти втрату ним заміниш,
Труди мої ти сам оціниш,
Я не хвалитися прийшов.

Замовкнув. Глянув в пориванні
Гасуб на отрока. Тазіт,
Схиливши голову в мовчанні,
Неначе вкопаний стоїть.
Старий Гасуб йому радіє
І мрію вже в душі леліє,
До себе горне юнака,
І до наставника ступає,
І дякує, і закликає
До себе в гості старика.
Три дні, три ночі з кунаками
Його він хоче пригощати,
Потому чесно виряджать
З благословенням і дарами.
«Йому завдячую я цим, —
Так батько думає з журбою, —
Безцінним другом і слугою
За кривду месником міцним».

* * *

Минають дні. Печаль заснула
В душі Гасуба. Та юнак
Не втратив дикості, однак
Серед рідимого аула
Він мов чужий. Він цілий день
У горах сам; мовчить, блукає.
Так в саклі пещений олень
Все рветься в ліс і в глуш тікає.
Він у скелястих горах звик
Повзти по стежці кам'янистій,
Вслухатись в бурі голосисті
І споглядати гірський потік.
Сидить до ночі над горою,
І в нього в серці сум і жаль.
На руку спершись головою,

Він очі втуплює удаль.
Які думки йому спадають?
Чого бажає він тоді?
І сни, бентежні, молоді,
Куди з землі його гукають?
Хто зна! Незрима глиб сердець,
Адже свавільний отрок в мрії,
Як вітер в небі...

Та отець

На нього вже втрача надії.

«Де ж, — мислить він, — плоди наук,
Одважність, хитрість,

зброї вірність,

Лукавий розум, сила рук?

В Тазіті ж млявість, непокірність.

Чи сину в душу не проник,

Чи обманув мене старик».

* * *

Тазіт із табуна виводить
Коня, улюбленця свого.
Два дні в аулі ждуть його,
На третій — в саклю він приходить.

Б а т ь к о

Де, сину, був?

С и н

У тих краях,

Де прорвано скелястий берег,

На Даріал відкрито шлях.

Б а т ь к о

Що там робив?

С и н

Я слухав Терек.

Б а т ь к о

А чи не бачив ти грузин
Чи руських?

С и н

Бачив я, з товаром
Тифліський їхав вірменин.

Б а т ь к о

При варті їхав?

С и н

Ні, один.

Б а т ь к о

Чом несподіваним ударом
Його ти вбити не посмів,
Не окропив шаблюки леза?

Потупив очі син черкеса,
І слова він не відповів.

* * *

Тазіт ізнов коня сідлає,
Два дні, дві ночі пропадає
І на зорі вертає в двір.

Б а т ь к о

Де, сину, був?

С и н

За пасмом гір.

Б а т ь к о

Кого ти стрінув?

С и н

На кургані

Від нас утеклого раба.

Б а т ь к о

О милосердна ти судьба!

Де ж він? Невже-бо на аркані

Ти втікача не приволік?

В мовчанні знов Тазіт поник.

Гасуб нахмурився, розізлився,

Та гнівним словом не відкрився.

«Ні,— дума про Тазіта він,—

Таким, як брат, йому не бути,

Ні, не навчився менший син,

Як злото шаблею здобути.

Ні стад моїх, ні табунів

Він не зумів збагатити.

Усе б на хвилі він зорив,

На небо, зорями укрите.

Він незугарен відбивать

Ногайських коней із биками

І з бою взятими рабами

В Анапі судна наповнять».

* * *

Тазіт ізнов коня сідлає.

Два дні, дві ночі пропадає.

На третій день, блідий як мрець,

Прийшов додому. І отець,

Його побачивши, питає:

— Де був ти?

С и н

Поблизу станиць
Кубані, близ лісних границь.

.

Б а т ь к о

Кого ти бачив?

С и н

Супостата.

Б а т ь к о

Кого, кого?

С и н

Убивцю брата.

Б а т ь к о

Того, що сина вбив мого!
Підходь!.. Де голова його?
Тазіт!.. Дай черец, де ж бо він?
Дай подивлюсь!

С и н

Убивця був
Один, поранений, без зброї!

Б а т ь к о

Ти, знаю, помсти не забудь!..
Його ти повалив на спину
І, шаблю вихопивши, сину,
У горло сталь йому встромив,
Повільно тричі покрутив,
Натішився його стогнанням,
Його гадючим умиранням...
Де ж голова, яку ти зняв?

Та син мовчав, потупив очі.
Гасуб темніший став од ночі
І синові грізно заволав:

— Іди ти геть,— не мій ти син,
Ти не чеченець — ти старуха,
Ти боягуз, ти вірменин!
Кляну тебе — тікай, щоб духу
Ніхто лякливого не чув,
Щоб вічно знав ти сором втечі,
Щоб мертвий брат тобі на плечі,
Мов кішка зранена, стрибнув
І гнав до урвища нещадно,
Щоб ти, як олень від рушниць,
Тікав у страху, беспорядно,
Щоб руські діти із станиць
Тебе вірвовкою спіймали,
Як вовченя, пошматували,
Щоб ти... Тікай... тікай мерщій,
Мій зір поганити не смій!

Сказав, на землю впав — і очі
Заплющив. Так лежав до ночі.
Коли ж підвівся він без сил,
Був темним синій небосхил,
Поволі місяць піднімався,
На скелі сріблом розливався.
Тазіта тричі він гукнув.
Одвіту з ночі не почув...

* * *

Гірських ущелин поселенці
В долині весело зішлись,
І звичні ігри почались,
І юні вершники-чеченці,

Як вихор, линучи крізь пил,
Стрілою шапку пробивають
І килим, складений навпіл,
Умить булатом розтинають,
Та раптом сходяться в борні,
У танці мчать. Дружини, діви
Пісні заводять — вдалині
Ліси відлунюють ті співи.
Між юнаків лише один
Забав наїзників не знає,
Не скаче верхи вздовж рівниці,
З дзвінкого лука не стріляє.
І поміж дів стоїть одна —
Бліда, похмура, мовчазна.
Та дивна пара на майдані
Немов не бачить усього.
І горе їм: він у вигнанні,
Вона любовниця його...

Було колись!.. Юнак із нею
Таємно бачився між гір,
Любовну труту пив душею,
Щасливий долею своєю,
Ловив коханки теплий зір,
Коли з домашнього порога
Вона дивилась на дорогу,
Подружку слухаючи, — вмить
Не чує жартів, побіліє
І в очі глянути не сміє,
Немов зоря, вся запашить;
Або коли вона стояла
Край річки, при воді ясній,
І довго глек високий свій
Дзвінчастим струмом наповняла.
І він, закоханий бідак,
По волі серця раз приходить

До неї в саклю, і відводить
Старого батька, й каже так:
— Твою дочку давно кохаю,
В самотині живу, страждаю.
Благослови любов мою.
Я бідний, та могуч і молод,
Люблю я труд, ним відгону
Від саклі нашої я голод.
І буду я тобі, старик,
Як син і друг, завжди слухняний,
Твоїм сицам — кунак коханий,
Для неї — вірний чоловік.

УЧИТЕЛЬКА

Снігами прихорошені,
Вітрами заколисані,
Смереки над Карпатами,
Мов на блакиті писані,

Зеленими рядами
Зійшли на перевали,
А дві смереки здружені
Аж на вершину стали.

І віти, наче крила,
Порозправляли білі,
А нижче їх ялиці
Спинилися на схилі.

Відбилися, заблукали,
Чи сил нема рушати
Туди, де голубіють
У три ряди Карпати?

А може, тим ялицям
Вподобалися буки,
Що з пагорбів посріблених
Ім простягають руки?..

Марино Олександрівно,
Погляньте у вікно ви, —
Які Карпати нині
Красиві від обнови!

У сонці засвітилися,
Як блискавки, вершини,
Стежки запроменіли
Від кожної хатини.

Прослали лісоруби їх
В зимовім першопутті
За скелі запорошені,
Немов із срібла куті.

І видно вам, учителько,
Із класу перевали,
Де райдуги, упавши,
В наметах задрімали.

Дрімають, та, під сонцем
Зігріті, ворухнуться,—
Карпати діамантами
На всесвіт засміються.

Ви влітку там ходили
З дорученням райкому,
По тижню не вертали
Із верховин додому.

Марино Олександрівно,
Отам, на верховині,
Стоїть нова будова,
В селі найкраща нині.

І вами намальовапа
Є вивіска над нею,—
Колгосп назвали люди
«Червоною зорею»...

Ви, знаю, Олександрівно,
Навчалися у Ніжині.
Ліси, поля незміряні
Тепер і там засніжені.

В братерстві у студентському
Літа пливли поволі,

Три роки — не забути вам —
В педагогічній школі.

Які ж шляхи широкі
У нашому Союзі!
Роз'їхались по світу
Вчителювати друзі.

Прийшли і ви у рідну
Карпатську Лепетиху —
На радіщі селянам
І матері на втіху.

Ви, певно, і не чули —
Селом ходила мова,
Що вчителькою стала
Марина батракова.

Раділи вам горяни,
Заходили до хати,
Просили вас порадити
Чи книгу почитати.

Учителько, згадайте:
Улітку на поляни
Щовечора збиралися
На читання селяни.

І ручаї карпатські
Стихали у розгоні,
Коли читали книгу
Про юних в Краснодарі.

Коли розповідали,
Що правда — наша зброя
І як служили правді
Матросов наш і Зоя.

На квітах розстеляли
Ви карту Батьківщини,
Вели людей в розмові
З Паміру на Хібіни,

З Камчатки й до Кавказу,
Там Волгою-рікою...
Урочисто схилялися
Над зіркою — Москвою.

І, правдою могуте,
Те слово легкокрило
Над картою літало,
В серцях людей бриніло.

— Це партія створила! —
Ви мовили по хвилі,—
Вже час і Лепетисі
Збрататися в артілі.

Горяни вас підтримали:
— У тому наша сила! —
Тоді колгосп створити
Громада порішила...

І дві нові полизули
У злагоді, без лиха,—
В колгоспі розквітала
Карпатська Лепетиха.

Не смугами на камені,
Не згорбленими пивами,—
Велике грає поле
Зеленими розливами.

Не хижі порозкидані —
А рідними сестрицями

Звелись нові будови
Під тихими ялицями.

В труді раділи люди,
Що нині їхні ниви,
Як ручаї, влилися
В незміряні розливи,

В розливи ниви вольної,
Яка шумує колосом
З Чукотки аж до Тиси
І далі лине голосом.

...Згадайте, як зненацька
Збагровіли тумани...
І серед ночі бігли
До вас односельчани.

Горіла ваша хата,
Аж гори освітила,
Пожарище гасити
Збігалась люду сила.

— Сюди!
— Ведуть!
— Зловили! —
Лунало звідусюди
На димному подвір'ї,
І розступались люди.

Два легені за руки
Вели його до двору,
Обличчям до пожарища
Поставили потвору.
— Стефан?
— Та він, Боруля!

— Дивись, яка гидота! —
А хтось вказав на полум'я,
Спитав:
— Твоя робота?

— Не раз він нахвалявся
І тільки зле пророчив...
— Боїться, гад, і глянути
Горянам в чесні очі.

— Мовчить? А що казати?
Ховає вовчі зуби.
Його б самого в полум'я! —
Сказали лісоруби.

Зачув Стефан Боруля,
Здригнувся... на коліна,
Лице в траву занурив,
Аж згорбилася спина.

Марино Олександрівно,
Ви йшли струнка, сувора:
— Устати! — наказали,
І підвелась потвора...

— Так ти палій, Боруля?
Ти нас вогнем лякати? —
Сказали ви і глянули
На чорні стіни хати.

— Пожаром не одвернеш
Горян від щастя-долі...—
...Ступили люди ближче,
І стало тихо в колі.

— Мій батько скільки років
Тобі служив, Стефане?

Вночі впаде знесилений,
Раніш од сонця встане.

Орав тобі і сіяв,
Аж згорбився в покорі,
А ти добро все гарбав,
Ховав, глитай, в коморі.

А скільки односельців
Сім'ю твою неситу
Рядили, годували,
Самі ж пішли по світу.

Забравши наші ниви,
Ти радив нам, бувало:
«Ідіть, пливіть в Америку,
Бо тут землі замало».

А батько мій повірив...
По злій твоїй пораді
Подався ген за море
І згинув у Канаді...

— Марино, правду кажеш,—
Почулось над юрбою,—
Укрив твого я тата
Земелькою чужою...

Сліпий, кістлявий, сивий
З'явився дід у колі
І києм землю мацав,
Ступаючи поволі.

— В Америку за море
Горян загнало горе,
В Америці русини
З недолі гнули спини,

Усю її сходили,
Аж напинались жили.
Ми пущі корчували,
Вели в степах канали,

У штольнях вічні ночі
Нам засліпляли очі,
Не знали ми спокою
Над нивою чужою.

...Учителько, ви мовили:
— Отак би й нам конати,
Та вітер із Росії
Війнув і на Карпати.

З Росії, з України —
За ріки, перевали
Ішли брати полками,
Про волю нам співали.

І просторо нам стало,
Раділи дивиною, —
Здалось: брати ще й ниви
Приносили з собою.

Нам Ленінова партія
Закон життя писала.
Одвічні наші землі
Нам правда повертала.

В горах просторо стало
І сонця пребагато.
Таким, як ти, Боруля,
Тут стало тіснувато.

Нас залякать хотіли
Ці глитаї, бандити.

А у війну фашистам
Боруля став служити.

Не вийшло! І Боруля
Змінив свою побиту
Фашистську амуніцію
На шкіру Уолл-стріту.

А мо', тепер, бандюго,
За отакі пожари
Тобі вже обіцяють
Не марки, а долари...

Даремна гра, даремна!
Не сила ти — пилина,
І посила прокляття
На тебе вся країна.

Що партія збрала —
Навік не роз'єднати!
Навічно обнялися
З Росією Карпати!

І вигукнули люди:
— Росії слава! Слава! —
На сході посміхнулась
Їм вранішня заграва...

— Чого ж мовчиш, Боруля?
— Ховаєш вовчі зуби?
— Ведіть його в сільраду, —
Сказали лісоруби.

І розступились люди,
Щільніш зійшлись по хвилі —
Одна сім'я велика,
Народжена в артілі.

— Дозвольте мені слово,—
І вийшов легінь з ряду.
— Пробачте, Олександрівно,
Несу свою пораду:

Пропоную артіллю
На згарищі-руїні
Нову оселю ставити
Учительці Марині.

— Поставити! Поставити! —
Пішло луною в гори...
Так порішили вранці
Тоді колгоспні збори...

Марино Олександрівно,
Згадайте вечір тихий —
Гуляти новосілля
Зійшлася Лепетиха.

Газдині — з пирогами,
А молодята — парами,
Чубаті музиканти
Із бубнами, флюорами.

Ви в гурті з хліборобами
І теслями завзятими
Ходили, милувалися
Просторими кімнатами.

В очах у ваших карих
Сто радостей світилося,
І серце на кептаріку
Трояндами пробилосся.

— Гудули! — ви гукнули, —
Я піднімаю чашу
За партію, за Леніна, —
За першу радість нашу.

Іще, односельчани,
Я хочу вам сказати —
Спасибі вам, спасибі
За дім оцей багатий.

І різбярар спасибі
За візерунки, квіти,
Та в мене є світлиця —
При школі буду жити.

Гуляймо ж новосілля
Сім'єю, сильні, згодні,
Колгоспівське правління
Тут селиться сьогодні...

Марино Олександрівно,
Погляньте у вікно ви, —
А ген стрімкі Карпати,
Красиві від обнови.

Де райдуги дримають
На сніжній верховині,
Стоїть нова будова,
В селі найкраща нині.

І вами намальована
Є вивіска над нею, —
Колгосп назвали люди
«Червоною зорею».

Погляньте: над будовою,
Над пагорбом, ялицею
Червоний прапор лине
Полум'яною птицею.

І, снігом прихорошені,
Вітрами заколисані,
Смереки над Карпатами —
Мов на блакиті писані.

Карпати — Київ, 1949

СЕВАСТОПОЛЬСЬКА ПОЕМА

У вікнах Морського музею
Бухти розливи ясні,
І видно —
 підвівся за нею
Малахів курган вдалині
І форт, що стоїть на сторожі
При виході в море сто літ.
А поряд,
 на парус похожі,
Здіймають сади первоцвіт.
У вікнах —

 і вище, і далі
Устав Севастополь з руїн,
Мов пам'ятник
 на п'єдесталі,
На скелі красується він.
Як пам'ятник слави морської,
Як давньої вірності знак...
У вікнах —
 хлопочуть прибої...
Здалось:

 усміхнувся моряк,
Отой, що Нахімова знає,
Що був з адміралом в боях,
Що в залі музею здійсмає
Пробитий андріївський стяг.

Вітрила горять на фрегатах,
Тікає турецький паша...
— Історія паша крилата,
Хоробра Росії душа! —
Говорить дівчина русява,
Музеем гостей ведучи.

— Оце вимпели «Ростислава»,
А он — від Синопа ключі!

Хороша дівчина, привітна,
І світиться небо в очах,
Та рисочка, ледве помітна,
Печаллю лежить на вустах.
І все ж таки юності казка
Безхмарна іще на лиці —
От-от, і розквітне указка
Бузком у дівочій руці,
От-от закружляє у танці
І чайкою стане ураз...

— Корнілов тут жив у землянці
В той давній та пам'ятний час,
Коли інтервентів колони
Англійські, турецькі ішли
На наші святі бастіони,
На горді редути й вали.

Відважні бійці епопеї —
Моряк, ополченець, солдат
На радість Росії своєї
Помстилися зайдам стократ.—
Сказала дівчина завзята
І далі по залу руша...
— Історія наша крилата,
Хоробра Росії душа!

Проміння пройшла золотаві,
Спинилася біля вікна,
Навпроти картин ув оправі,
І нам розказала вона
Уже не прапрадіда долю...

На Чорному морі за волю
«Потёмкин» повстав!

І на реї
Горить революції стяг.
Крізь судьби Вітчизни всієї,
На світлих Вітчизни путях
Пливти броненосцю у шапі,
У вічному рейсі пливти...

Погляньте,
на стенді останні
Лежать Матюшенка листи.
Писав він сестрі з каземату,
До друга свого гармаша...
— Історія наша крилата,
Хоробра Вкраїни душа!

І от уже зали знаменні —
Тут мармур,
і бронза,
і сталь,
З гвардійського прапора Ленін
Задумливо дивиться в даль,
Що димиться вся на картині
У блиску снарядів і мін.
І весь Севастополь в руїні,
Та все ж не поборений він!..

Високі Макензеві гори,
В долинах гарячі поля —
Морської піхоти простори,
Геройства і слави земля!
Майдани морської столиці
І сивий Малахів курган —
На кожному метрі землиці

По сотні,
 по тисячі ран.
На кожному метрі по праву
Народ мій поставити б міг
Колону
 матросу на славу,
Що ворога тут переміг...
Йдемо ми по залу,
 і всюди —

На бронзі,
 граніті,
 панно —

Великої партії люди,
Яким вже безсмертя дано.
Солдати,
 матроси,

 робочі,
Відважний гірський партизан...
І раптом...
У дівчини очі
Затьмарює туги туман.
Ні, ні!

 Це мені так здалося.
Указка додолу звиса,
Немов перестигле колосся,
Упала на груди коса.

Вона, іще словнена сили,
На мить лиш змарніла з лиця,
Коли ми усі оточили
Півколом скульптуру бійця.
Поправила пасмо на скроні,
Торкнулася бронзових рук...
— В морському служив батальйоні,
Фільченко...

Політрук... —

І змовкла дівчина в задумі.
Невже призабулося їй
Оспіване в пісні і думі?
Все встало в уяві моїй...
Отам, де Бельбекська долина
Іще не розправилась вшир,
Морської піхоти частина
Закрила проходи між гір.
В низинах дорога лисніла —
Вона в Севастополь вела —
Земля вся навкруг почорніла,
А битва гула і гула.
В димах задихались світанки,
Багріли вогнем вечори.
— Товаришу Фільченко! Танки! —
Гукнули дозорці з гори.
— Хто піде зі мною — устати! —
Схопилось п'ять моряків.
— Зв'язати у в'язки гранати,
За мною — за мною рушати! —
Сказав політрук...
І повів.
Хитнулись од вибухів гори,
З вершин познімались орли...
У полум'ї чорні потвори
Спинились,
 рубіж не пройшли,
Та знову гримучі навали
Повзли на окопчик з пітьми...
Матроси добу там стояли,
Дорогу закривши грудьми.
Стояли,
 стояли,
 стояли —
Як скеля — в бою без вагань!
Та два, наймолодші, упали,

Коли пломеніла світань.
Вже танки хрестаті усюди,
Уже над окопчиком грюк...
Востаннє побачили люди,
Як танк підірвав політрук.
Аж грім прогримів по долині,
Луна донеслась до вершин.
І всі моряки по хвилині
Зробили те саме, що він.
Поблизу села Дуванкої
На пагорбі пам'ятник є —
За руки узявшись, герої
Вдивляються в море своє...
Згадав я ту правду-легенду
Суворо, без зайвих окрас...
Та вже до сусіднього стенда
Русява запрошує нас.
— Чекайте! — кажу я дівчині.
Вона зупинилася вмить.
— Про битву в Бельбекській долині,
Про Фільченка нам розкажіть.—
Оглянула всіх русокоса,
В очах — небеса голубі.
— Такої душі, як в матроса,
Бажаю і вам, і собі.
Пробачте мені, мої милі,
Що в слові скупа отака,
Я більш говорити не в силі,
Я — Фільченка рідна дочка.—
Сказала... і далі завзято
По залу музею руша...
— Історія наша крилата,
Хоробра Вітчизни душа!

Севастополь — Київ, 1955

ВАСИЛЬОК

1

...Хоча й гриміли контратаки
І в даль летів від бою птах,
А все ж цвіли волошки й маки
У досягаючих житах.

Цвіли, цвіли в димах і гromі...
І вже простерлись вдалині,
Давно не бачені, знайомі
Степи морському старшині.

До них Левчук спішив з боями,
Аж он вони —

нема кінця!..

Морська піхота йшла житами
І пробивалась до Стрільця.

І ось в степах — на ріднім лоні,
За мить команда пролуна,
І піде першим в батальйоні
В атаку знову старшина.

Сигнал...

Ракета...

Вже стіною

Звелися в полі моряки...
І покотився клекіт бою
Аж до далекої ріки.

І засвистіла в полі криця,
І автомат приріс до рук...
Та, наче в леті збита птиця,
У жито падає Левчук.

Невже то куля прямо в серце?
Невже злякався блискавиць?
Та ні...

Волошкове озерце,
А в ньому — жінка горілиць.

Узяв за руку — мов крижина,
Послухав серце — ні, мовчить.
А поряд з матір'ю дитина
В озерці синьому лежить.

У нені видно коси русі
І кофта вишита хрестом,
Напевно, йшла із Білорусі
Вона кудись з своїм синком.

Узяв Левчук дитя на руки,
Як доню брав свою колись.
А в хлопчика від болю-муки
Сльозами очі налились.

А очі сині, мов тумани,
Безсилі руки, наче брость...
За що ж йому чотири рани
Прийнять так рано довелось?..

І перший раз не по уставу
В боях гартований солдат
Пішов не в битву —
на заграву,
А від вогню пішов — назад.

І, пригинаючись, житами
Матрос подався навпростець
Туди, де вкритий яворами
Білів привітний хутірець.

Стара забігала по хаті,
Туди метнулася, сюди —
Прослала ковдрики строкаті,
В цеберці вигріла води,
І на бинти рушник порвала,
Зілля напарила для ран...
— Та ти вже, матінко, бувала...
— Аякже...
Дід мій партизан...

Вже забинтований і вмитий,
Притих, сердешний, на рядні...
— Ти чуєш?

Хлопець має жити,
Він твій онук
і син — мені.—
Кивнув старій,
і вийшов в сіни,
І там тихенько мовив їй:
— У мене вдома є дитина,
А Васильок — це фронтвий,
Він, розумієш,— сиротина.
Земляк твій —
Хлопець-білорус.
У тебе житиме хлопчина,
Аж доки я сюди вернусь.
Ти ж про сирітство — ані слова,
Привчай, що батько у боях,
Що справа в матері службова,
Вона в путі —
далекий шлях.
Все зрозуміла?..
— Розумію...
А запитав мене онук...
— Мою дружину звать Марія,
Я — старшина Іван Левчук.—

Матрос замисливсь на хвилину,
Скида тільняшку, подає:
— Пошиєш хлопцю сорочину,
Хай чує серце він моє.
А вас же як?

— А я — Тетеря...
Відроду в Пісках тут живу...
— Щоб не згубили — я на дверях
Позначу пошту польову.

Ножем старанно на соснині
Нарізає він за знаком знак.
Вклонився матері й дитині
І за поріг ступив моряк...

І за хвилину житом він
Біг за громами навздогін.

2

Хоча й минуло літ немало —
Нові турботи, інший час —
А ніч оту, грози кресало
І досі згадую не раз.

Не через те, що грім-удари
Вночі стрясає цілий край
І, загорівшись від хмари,
Щомить спалахував Дунай.

І не тому, що берег дальній
(Тоді ворожий і чужий)
Всі погасив вогні сигнальні
І провіщав нам лютий бій.

О ти, свята душа солдата,
Де і коли б таку знайшов, —
Горіла яра в ній відплата
А до знедолених — любов,

Її ятрили гнів і рани,
За другом втраченим печаль...
Лягли кургани і кургани
У задунайську дальню даль.

В них сплять бійці, душею **чисті**,
А їм би з нами жить і жить...
Над ними правда комуністів
Хай вічним полум'ям горить.

І хай стоять у варті строгій
Їм в головах багато літ
І пильність наша, й перемоги,
І дружба наша — як граніт.

Троянди росами над ними,
Як вдови, плачуть в головах...
Я багатьох їх знав живими
На ізмаїльських берегах.

Тієї ночі під громами
І розповів мені Левчук,
Як десь під Ловвом житами
Він біг в атаку... Як онук

Знайшовся в баби Тетерихи,
А водночас — знайшовся й син,
І пригадав той хутір тихий,
Де Василька zostавив він.

І похвалився ще й листами,
Що слав далекий хутірець,
Що починалися словами:
«Добрідень, син наш і отець...»

Давно це діялось...

Та й нині

Його бажання чую знов:
— Ну, Васильок,— скажу дитині,—
Ти ждав, дождався.

Я прийшов!

Ти вибачай за злу розлуку,
Не загуляв,

був у бою...—

І Василька візьму за руку,
І одведу в сім'ю свою...

Давно бажалось так...

І досі,—

Ні, не затьмарив пам'ять час,—
Я ясно бачу:

до матросів

Левчук сідає у баркас.

Весь батальйон морський у зборі,—
Ряди плотів, човнів, фелюг...
І поміж хмар заграли зорі.
— Пішли! — скомандував мій друг.

Пішли... і в темряву відразу
Сховались,

зникли поміж хвиль,

І ні човнів, ані баркасу,
А тільки буря звідусіль
Дунай терзала до світання,

Вганяла в землю гострий спис.
Хіба гадав я, що востаннє
Я руку другові потис?
Хіба я відав край прибою,
Від втоми впавши на пісок,
Що станеш вдруге сиротою
Ти, білоруський Васильок?

3

Минуло вже багато літ,
Багато радості і горя,
Не раз здіймались в переліт
Ключі журавликів до моря,
І розливавсь Дніпро не раз —
Як лине час, як лине час!
І не щадить той бистрий плин
Ні зла, ні зрад, ні пустоцвіту.
Їх на шляху змиває він,
Несе билинами по світу
Безслідно в часу океан,
Павіки в безвість і туман.

І тільки вірність, честь і труд
Ростуть, як колос із зернини,
І час безсилий справить суд
Над пориваннями людини,
Яка в труді лле щедро піт,
Аби ставав ще кращим світ,

Аби нові сади щорік
До сонця простирали віти,
Аби з дитинства кожен звук
Труд попередників цінити,
Та ще й звеличить славу їх
Вже для нащадків для своїх...

Так думав я понад Дніпром,
Йдучи на Лоев берегами,
Кургана древнього шолом
Здіймавсь далеко за житами,
Які розгін дніпровських хвиль
Несли на шир, на простір піль.

Я в даль дивлюсь — не надивлюсь,—
Яка пора, яка картина!
Там десь почнеться Білорусь
І десь скінчиться Україна.
Та непомітним був кордон —
Не видно знаків ні колон.

І тільки в житі гурт беріз,
Мов ті дівчатонька погожі,
Та за полями чорний ліс,—
Уже на наші не похожі,—
Мені позначили тепер,
Де землі сходяться сестер.

А все ж волошки тут і мак
Такі самісінькі, як наші...
Аж он на тракторі юнак
Співає нашої на паші.
Піду повз нього навпростець
На білий, тихий хутірець.

Чи заблукав я, та й набрів
На іншу хату в надвечір'ї...
Та ні — он хмара яворів,
Багряні вишні на подвір'ї.
Чиє ж дівча біля воріт
Так любо дивиться на світ?

— Скажіть, Тетері тут живуть?

— Живуть... А ви кого хотіли?

— А Васильком когось тут звать? —
Дівочі очі звеселіли:
— Так це ж мій братик. Він Левчук,
А вже Тетерисі — онук...

Не заблукав я, ні, прийшов,
Куди не раз гукало серце,
Сюди, до лагідних дібров...
Води джерельної відерце,
Блискучий кухоль та рушник
Мені підносить лісовик,

Злива мені, а всі навкруг —
Якесь дівча і жінка тиха...
Немов приїхав давній друг,
Заметушилась Тетериха...
І пиріжки, з морозцем квас —
Все на столі з'явилося враз.

А над столом портрет...

Вгадав!

Ми в білоруській стрілись хаті —
На мене з рами поглядав
Левчук у чорному бушлаті,
Як лев — могутній у плечах,
Дитини усмішка в очах.

Мені здалось, питає він:
«Як ти прожив ті довгі роки,
Що ти зробив, щоб доня й син
Мої росли не самотні?
Чим ти, живий, прикрасив світ,
Чи ти здійснив мій заповіт?»

Я вже хотів відповідати,
Що жив, трудився саме так,

Але в цю мить зайшов до хати
В теслярськiм фартусі юнак.
Стара схопилась:
— Це онук.—
А він сказав:
— Василь Левчук...

Ми до світання вдвох сиділи
Не за столом, не за вином —
Сузір'я всі для нас світили,
Які бувають над Дніпром.

Усі нас слухали долини,
Ліси, поля, гаї навкруг,
І стиглий колос з України
До нас хилився, наче друг.

І навіть слухало багаття,
Мовчав вогонь і став блідим
Перед стражданням і завзяттям,
Що в згадці линули над ним.

І дим від нас не вився вгору,
А припадав до тихих трав,
Росу туманячи прозору,
А Васильок оповідав...

— Я вчився, батька ждав з війни
І матір з дальньої дороги,
Та не верталися вони...
А в цю річницю Перемоги
Мене сльозами окропила
Старенька, все розповіла.

Я взнав, що матері могила
Була у полі, край села,

А з-за Дунаю старшині
Не слати вісточки мені.

Але живим з оповідання
Прийшов до мене старшина.
Всі найдорожчі сподівання,
Що обірвала зла війна,
Він дарував мені, як сину.
І нерозлучні стали ми —
Я взяв у спадщину країну,
Яку Левчук прикрив грудьми.

Священні батька заповіти —
Я ними жив і буду жити.
Ще хлопцем мріяв я навіки
Прославить батьківські путі —
Я прокладав у мріях ріки
І гори в степ рівняв круті.
Але мене судьба навчила,
Як треба мрію берегти,
Що без труда вона безкрила
І не злетить до висоти.
Я зрозумів в труді-таки,
Що крила мрії — дві руки.

Я вчився в школі вечорами,
А вдень з бригадою в селі
Я ставив хати з теслярами
На лоні рідної землі.
О новосіль пора чудова!
На щастя входьте, молоді!
І добра слава Левчукова
В моєму множилась труді.

А все ж, натомлений, ночами
Не спав, бувало, часто я —

Блукав незаними краями:
«Де ж Левчуків живе сім'я?
Моя хотіла совість знати:
І де вони, і як вони?..»
Почав я родичів шукати —
Дочку, дружину старшини.
Нарешті вісточка прийшла,
І я зібрався у Санжари...

Я пам'ятаю, півсела
Мене на пристань виряджало.
Хто меду глек, а хто грибів,
Хто полотна приніс із дому —
Всі ті дари для Левчуків
Я взяв в дорогу незнайому.
А хтось гукнув: — У добрий час!..

Він угадав моє бажання —
Завітне, давнє, золоте...
— Оце і все оповідання.
Хіба розказувать про те,
Як я рідню забрав з собою,
Як радо Лоев нас зустрів?
Тепер я з матір'ю й сестрою —
Одна родина Левчуків!
Сестра льонаркою моя,
А я будую, тесля я...

Ми до світання вдвох сиділи,
Спахнув зорею дальній ліс,
І застелив дніпрові схили
Зеленим димом верболіз.
Деся на озерах дикі гуси
Здала озвалися зорі,
І добру пісню Білорусі
На синь хлюпнули плотарі.

Я йшов на пристань берегами,
Йшов на ранковий пароплав,
А Васильок вже з теслярами
Хорошим людям будував
Високі, радісні світлиці
Десь у ранковій далині...
І дві руки, як крила птиці,
Усе ввижались мені.

Лосєв — Київ, 1958

ПОБАЧЕННЯ

*Пам'яті Героя Радянського Союзу
Яна Налепки*

Із словацького підгір'я
В нашу Україну
Мандрувала сива матір
Вклонитися сину.

Нелегка далась дорога —
Ген, аж за Карпати,
На Полісся, на Полісся,—
Дім його шукати.

І від самого кордону
Матір проводжали
Українських партизанів
Сиві генерали.

У дорозі тільки й мови
Про Налепку Яна...
І раділа, і боліла
Материнська рана.

Вже не рік вона, не два
Не бачила сина,
Тільки чула — полюбила
Яну Україна...

В тихім Овручі зійшлося
В день той люду, люду...
Уклонилась мандрівниця:
«Отже, рідна буду».

І пішла поміж людей —
По живій алеї,—

У самісінський кінець
Мандрівки свої.

І побачила вона...
Зустріч довгождана...
Обняла, поцілувала
Бронзового Яна.

До зорі сиділи вдвох.
Скільки пригадали!
В росах сходжені луги,
Татрів перевали,

Першу хлопцем борозну,
Креслену в роздоллі,
Першу пісню, юнаком
Співану у полі.

Першу дівчину, яка
Сина чарувала,
І ті ночі по війні,
Які не доспала.

А удосвіта вона
Проспівала сину
Давню, давню колискову —
Пісню материну.

Від братів переказала,
Від сестри вітанья...
І незчулась, як згоріла
Зіронька остання.

І світання тихе, тихе
Попливло туманом...
Синьоока полісянка
Стала перед Яном.

І лілеї у росі
Перед ним поклала.
«А ти хто йому, дівча?» —
Матір запитала.

«Я сестрою його звусь...
З рідними братами
В партизанському загоні
Він ходив лісами».

Відказала і пішла...
Наче із туману,
Бородатий поліщук
Вже вклонявся Яну.

«І ви знаєте його?» —
Аж зраділа мати.
Здивувався поліщук:
«Як його не знати?»

Адже сип мені, — в бою
З моїм меншим, Гнатом,
Він Полісся визволяв...
І поліг завзятим».

Он до Яна підійшли
Школярі русяві,
І дивились мовчазні
В очі вічній славі.

Уже матір не питала,
Хто вони герою...
Все, що бачила стара,
Узяла з собою...

Як верталася додому,
Деся на перевалі
Йй почулось — Ян озався
Крізь Полісся далі:

«Чуєш, мамо,
Чуєш, мамо!

Я забув спитати,
Як живе моя Марія,
Яку мав я брати?

Чуєш, мамо?
Уклонися,
Як вернеш в Сміжани,
На поля мого дитинства,
Юності кургани.

Чуєш, мамо?
Не печалься
З сестрами й братами —
Полісяни і словаки
Стали земляками.

В Банській Бистриці,
матусю,

Чуєш,
уклонися
Партизанському герою —
Юнаку з Полісся,

Він у щастя на сторожі,
А я тут вартую...»
«Добре, синку,
Добре, синку,
Чую, любий, чую!»

Пряшів — Прага — Київ, 1961

СНІГ ЮНОСТІ

Друзям з Маліївки¹

I

Благословенні дні далекі,
Які вертаються у сни,
Які приносять орлій клекіт,
А не зітханья давнини.
Хоча у серці і вляглися
Ті дні —
Від іскри ж спалахнуть,
Лише згадай — і вже, дивися,
І друзі тут, і дальня путь,

І позліталися орлята
З усіх усюд, з усіх сторін...
Музеєм стала та кімната,
В якій пророчив щастя він —
Наш Горький — і бажав удачі,
Благословляв пісенний труд...

В Маліївку помчав, на дачі,
Наш поетичний інститут...
Бори задумливі й глибокі,
Вогні вечірніх поїздів
Зовуть мене
Крізь далі, роки
В блакить нетоптаних снігів...

¹ За ініціативою О. М. Горького в 1934 році під Москвою, в Маліївці, було організовано перші всесоюзні курси комсомольських письменників.

II

Пречистий сніг станиці Рузи,
Таємні лижні аж до хат...
Чи їх не ми стелили, друзі,
Йдучи до рувівських дівчат?!

Пречистий сніг...
Пречисті душі,
Пречистий юності союз,
Пречисті рувівські Марфуші,
Що одривали нас од муз.

Вони не знали, що по лижні
До вечорових їх пісень
За нами йдуть Джульетти книжні,
Яких любили цілий день.

А ми, вмостившись коло прядки,
Біля русявок, мов у сні,
Їм дарували, як фіалки,
Пречистих душ своїх пісні.

І юнки чули щирість нашу,
І лебединим змахом рук
Вони влітали ніжно в пражу
Рядки кохання і розлук.

Глибока ніч зміняла вечір,
У лампі тихий вогник блід,
І вже парнаським богом з печі
Нам усміхався древній дід.

Світань підсинює віконця,
Іскрились в променях бори...
Кінчали ми лише східсонця
Літературні вечори.

Та ще, награвшись у сніжки,
Вклонялись дівам...

І від хат

Через ліси плели доріжки
В свою Маліївку назад.

Якби ж ви знали,

русокосі,

Як нам кінчався кожен крос,
Стрічав завжди нас у погрозі

Двадцятилітній ортодокс.

Дамоклів меч грозився з брами,

Та він ніщо, коли — любов...

Аркадзь і Толя були з нами,

І Ваня Рогов, і Ручйов,

І волгарі, і всі кавказці —

О товариства чистий сплав!

І, мов пігмей у давній казці,

«Непогрішимий» відступав.

Ми ж, на ходу сьорбнувши кави,

В кипеню ткнувши пиріжок,

В надії і добра, і слави

У клас летіли на урок.

Там даленіли наші феї,

Немов присипані сніжком,

Коли сивіючий Фадєєв

Оповідав нам про «Розгром».

Полум'яніли давні роки,

Ми чули біль юнацьких ран,

Коли він згадував,

високий,

Далекосхідних партизан.

Десятиріччя промайнули,

Відсіялись зерно і прах...

А наш Фадєєв,

Віщий, чулий,

Добром відлунює в серцях...
За перекурором — знов уроки...
Відкрийся ж, творчості секрет!
І знов на кафедрі високий,
Але невпевнений поет.
Благально дивлячись у стелю
І завмираючи отак,
Про акварелі і пастелі
Тлумачив довго Пастернак.
І вибачався цохвилини
За те, що він не Цицерон,
І називав нам всі картини,
І малярів усіх ікон,
І зодчих всіх Русі старої...
Та раптом, глянувши на нас:
«Ви всі хороші! Всі герої,
А хто поет — покаже час!..»

А чи забудеться наш вчитель,
Який нам ширив виднокруг,
Наш Тимофеев — просвітитель,
Поетів юних щирий друг...

Де ви, маліївські друзяки,
Будов співці і слюсарі?!
Поліг у вихорі атаки
Наш Ваня Рогов на зорі.
В його скривавленім планшеті,
Що бережуть в сім'ї тепер,
Знайшли послання до поетів,
Листи на Волгу — до сестер.
Блокнот маліївський з віршами
І русокосої портрет,
Яку за даллю,
За боями
Зрів нареченою поет.

Сніги кривавились пречисті
Навкруг Москви у грізний рік.
Нема від Губарєва вісті...
О, не один у битві зник.

Живих і мертвих голос друзів
Все озивається з років...
Пречистий сніг станиці Рузи,
Пречисті душі юнаків...

1965

БАТЬКО

В стенах наших — квітень,
В степах тюльпани —
Дитинства квіти,
Дитинства рани.
Туман низинний
Повзе кошлатий,
Щоб на озимих
Заночувати.
Східсоңця легіт
Той сон порушить,
А жайвір в небі
Зірки потушить.

А зараз — вечір...
Іду степами.
Кийок — на плечі,—
Отак, як з вами.
Отак додому
Уперше з ниви
Я піс утому,
А був щасливий.
Щасливий, тату,
Бо ж ви хвалили:
— За день багато
Ми вдвох зробили,—
Удвох?!
Спасибі
За щедрість вашу
І чорній скибі,
І теплій паші.
Спасибі краю
І тій стежині,
Яку шукаю
У полі нині,

Яку завершу
В своїй я долі...

О, скільки перших
Доріжок в полі?
Їх починали
За плугом діти,
Їх заорали,
Та їм зоріти,
Зоріти всюди
Крізь даль і роки —
Беруть їх люди
У світ широкий,
В серцях проносять,
У снах леліють...
Кому колосять,
Кому боліють.
Та в серці кожнім
Оті стежини,
Як подорожні —
Аж до кончини.

В степах вечірніх
Свою шукаю...
Як тихо й зірно —
До небокраю.
Як добре, тату,
Що ви зі мною...

.
Пройшли Карпати
І поле бою.
В бинтах ще руки,
В очах — утома.
Не з'їли ж круки,
Ви, тату, вдома.
І я радію,

Іду ланами
І вперше сію
Ярицю з вами.
Іду охочий,
Щоб не відстати,—
Рукав тріпоче,
І я... крилатий.
Розмах широкий —
Летять зернята.
У вісім років
Натхнення свято!
Його і досі
Я пам'ятаю,
Я снів колоссям,
Ждав урожаю.
І вам я щиро
Повідав сни ці...
— Сівач без віри —
Безкрила птиця.—
Сказав, утерши
Свій піт гарячий,
В стенах, мій перший,
Гомер мій зрячий...

Задушне літо
Не вбило колос...
А потім світом
Полинув голос:
— Царя немає,
У вічність капув.
За нас подбас
Тепер Ульянов!
Упали трони! —
Степи раділи.
На сполох дзвони
По селах били.

Я бачу й досі
В степах заграви,
Багрянні роси,
Багрянні трави.
І чую вітер
Від гір — таврійський,
Ваш голос:
— В Пітер!
В Ленінське військо! —
І на розлуку
Мені на плечі
Поклали руку:
— Сівач малечий...—
І більш ні слова
Не говорили —
Яка ж розмова,
Якщо рішили?..

І як пішли ви...
Ми довго ждали,
Бо двічі сливи
Поодцвітали.
Копав я двічі
Городи наші,
А в полі січі
Топтали наші.
Горіла стріха
На бідній хаті...
Махновське лихо,
Дроздовці кляті,
Та ще зелені,
Та ще Корнілов...
І все те нені
В душі боліло.
Вклонялась низько
Вона іконі:

— Де наше військо?
А де ж червоні? —
Я пам'ятаю
Благальні ранки...
А з небокраю —
Заморські тапки.
У хмарах диму
Стогнали гони —
Повзли із Криму
Чужі барони.
Злі бузувіри
Все грабували,
Та тільки віри
В нужди не вкрали...
Ми ждали!
Ждали!
Я пам'ятаю,
Через могили
Аж з Атманаю
Гармати били, —
Громи осінні
І довгождані...
Ступили в сіни
Ви на світанні,
Обнявши тричі,
Спитали щиро:
— Ти, чоловіче,
Не втратив віри?..--
Ступило свято
У нашу хату,
Було там тісно від людей,
А я будьошівку крилату
Горнув, зірчасту, до грудей.
Аж поки ваші сурмачі
Вас не позвали уночі...

Я пам'ятаю, пам'ятаю,
Як ви пішли за Сиваші,
Вогні боїв по небокраю —
Тривожні спалахи в душі...
А повернулося вас двоє —
Додому йшли не навмання —
Бели поволі за собою
Артилерійського коня.
Були рубці на ньому, рани —
Тавро поставила війна,
Проте, радіючи, селяни
«Орлом» прозвали гривуна.
Зерно збирали ви по граму,
Щоб засівати спільний лан,
А першу пиву комнезаму
Зорав гривастий ветеран.
І в полі перші бригадири
Од вас наслухались тоді:
— О, не втрачайте, хлопці, віри,
У вірі — сили молоді! —
Я пам'ятаю валку з Дону —
Зерно привезли друзі вам,
І перші з Пітера «фордзони» —
Робочих дар степовикам.
Я пам'ятаю ще і досі
Як там, у спільному саду,
З людьми саджав я абрикоси
Із вами в першому ряду.
Я пам'ятаю сходки дружні,
Де уклонялись люди вам
За перші спалахи у кузні,
За перший дзвоник школярам...
Але глитай,
Що втік від кари
В революційному бою,

Стріляв, отруював, пожарив
Надію вашу і мою.
Я не забуду
Постріл звіра...
І голос ваш,
Мов крізь туман:
— Ти не втрачай, нащадок, віри
Біля моїх смертельних ран...—
Не втратив досі,
Не втратив, тату,
Хоч у волоссі
Сніжку багато;
Хоч натрудили
Важкі дороги,
Хоч в серце били
Лихі тривоги;
Повзли навали
І дні і ночі,
А з віри встали
Бійці і зодчі.
Я кличу свідків,
Хай скажуть люди,
І всі Магпінки,
І Дніпробуди,
І всі солдати,
Живі і мертві,
Походів дати,
Яких не стерти;
І всі Морави,
І всі Дунаї,
І всі держави,
Що волю дбають.

А віра й зброя
Живуть у парі —

Засвідчать Зоя,
Ваш внук Гагарін.
Пішли за море
Ви, тату любий,—
Так свідчать зорі
І прапор Куби...
Засвідчать тричі
Мої присяги,
Юнь будівнича,
І дружби стяги,
І труд в напрузі,
А променистий,
І ваші друзі —
Всі комуністи.
О, їх багато.
Їх не злічити!
Спасибі, тату,
Спасибі, вчитель,
За всі науки
Трудні і щирі,
За серце й руки,
В які повірив.
Спасибі краю
І тій стежині,
Яку шукаю
У полі нині...

Туман низинний
Повзе кошлатий,
Щоб на озимих
Заночувати.
Східсонця легіт
Той сон порушить,
А жайвір в небі
Зірки потушить.
А зараз вечір.

Іду степами,
Кийок на плечі,—
Отак, як з вами.
Від фар у полі
Іскриться збіжжя,
Іду поволі
На Запоріжжя.

1973

ДЗВОНИ ХАТИНИ

1

Веселий дощ,
Весняний дощ
Лле на скорботне диво.
На килимах зелених площ
Він бавиться щасливо.
На поклик блискавок-заграв
Він висіва перлини
І ручаї уже послав —
Гінців своїх в долини.

Веселий дощ,
Жартун весни,
Танцює, мов на святках...
Та бачу — журно ясени
Стоять у плащ-палатках.
І простягають руки віт
Над світом,
Наді мною...
Краплина,
Впавши на граніт,
Уже стіка сльозою
По тих скорботних письменах,
По різьбленій колоні,
Тече по людських іменах,
По іменах районів.
Он плаче мармур
І рече
Про села незабутні.
Он над трояндовим кущем:
Хатинь,
Ляори,
Рудні.

Їх в Білорусі тисячі
Спалили заїди-гади.
Ридає камінь і кричить:
Загір'я!
Свидно!
Ляди!
І крізь літа, вогонь і дим
На віче тут зійшлися
Засвідчить з мармуру живим
Бобруйськ,
Лагойськ,
Полісся.
І вже не дощ...
Вся Білорусь
Лле сльози над гранітом...
Печаллю, гнівом я клянусь
І присягаюсь світом,
Дітьми, країною клянусь —
Усім, що в серці маю,
Нехай в билину обернусь,
Якщо позабуваю
Хатинь,
Баришки,
Лісове, —
Якщо прощу їх кату!
Бєсяди,
Нивки,
Тернове
Волають на відплату.

Моя скорбото,
Смутку мій,
Не заступайте гніву!
А ти, травнева зливо, лий
На нашу вічну ниву!
Де за Хатинь пішов сівач —

Зерна земля бажає,
Але хатинських діток плач
Вона не забуває,
І смуток
Присмак гіркоти
Нам залиша в хлібині,
Щоб не забув
Ні я, ні ти
Її жалі глибинні.
Щоб не забув,
Щоб не простив,
Щоб не пом'якшив кари
Тому, хто звіром тут ходив
І розкладав пожари.

А дощ іде...
А дзвони б'ють
На пожаринах в комині:
«Дзень, дзень,
Дзень, дзень!..»
Когось зовуть
І завмирають в спомині.
Хвилинка тиші...
Знову дзвін
Печалить з пожарини.
І далі, далі міді плин
На лісові долини.
Скорботи спалах —
До живих,
Над муками забитих...
Не забувайте, люди, їх,
Вони хотіли жити!
«Дзень, дзень...»
Вже край села
Останній дзвонить комин,
Та перша хата ожива:

«Дзень, дзень!»
На спомин...
Так день і ніч
Печаль і гнів
Блукають по долині.
Нечутно інших голосів,
Хіба що журавлині...
«Кру-кру, кру-кру,
Кру-кру...»
Полине над лісами,
А на зеленому горбу:
«Дзень, дзень!..»
За журавлями.
«Дзень, дзень.
Дзень, дзень...»
«Кру-кру, кру-кру...»
І десь подаленіли.
Мо', журавлі повз Орадур,
Повз Лідіце летіли.
А може, бачили з-під хмар
На лопі України
Моїх Кортелісів пожар,
Невишних сіл руїни.
Ачей за далями морів
Начулись горя нині?
«Кру-кру»
Над хмарами борів.
«Дзень, дзень,
Дзень, дзень»
В долині.
І плаче камінь,
Плаче камінь,
І небеса, і цілий світ.
І хтось тремтячими руками
Кладе фіалки на граніт.
А хтось, як воїн,

На коліні
Завмер, неначе скам'янів,
Чи то на камені Хатині
Свій справедливий гострить гнів,—
Щоб не забув,
Щоб не простив,
Щоб не пом'якшив кари
Тому, хто звіром тут ходив
І розкладав пожари.

2

Двадцять шість хатин —
Двадцять шість пожарин
Серед пущі.
Двадцять шість димарів —
Двадцять шість дзвонарів
Невсипущих.
З кам'яних білих плит
Повз них стежки у світ
Рушниками —
Поминули двори,
Перетнули бори
І кудись подалися лугами;
В голубінь, в небосхил —
До Карпат, до Курил,
І далі, і далі —
До заморських країн,
До підхмарних вершин
Магістралі.
До них люди зусюди
Ідуть і ідуть —
Жовті, чорні та білі —
У скорботі суворій
Хатинь пом'януть,
У священнім побути горнилі.

Біля першого згарища
В колі одним
Жовті, білі і чорні...
Тут коваль жив...
Вогонь мені, дим
Ще видніється в горні.
Тут коваль жив, коваль
Ясевич Антін,
І ковальські онуки і діти.
На ковадлі дива
Виковував він,
Аби людям радіти;
Лісникові — лопату,
Плуги — орачам,
Синьооким льонаркам — косарки.
Мабуть, чуються й досі
Хатинським лісам
Ковалю і заліза гитарки;
Мабуть, стежка і досі
Біжить між дубів,
Поміж сосен
У тіп' горобину,
По якій він
Хлопчачу ватагу водив
По брусниці, гриби і малину.
О, та стежка і далі —
У мрію вела,
А не тільки лісами, полями,
Як хотілось йому,
Щоб всі хлопці ссла
Неодмінно були ковалями...
На подвір'ї
Від чорного стовбура віть
Потяглась до весни,
Забіліла...
Під корінням у яблуні,

Видно, лежить
Коваля невмираюча сила...

Двадцять кроків...
І знову чавунна плита —
Імена, імена Рудаків...
А над ними, здається,
Ще голос вита
І гука до прийдешніх віків:
«Я — Ядвіга,
Учителька я.
Я хатинська — дочка сівачів.
Тут містилася школа
Підпільна моя,
Тут навчалися діти вночі,
Аби кат-чужоземець
І зрадник не знав.
Не глумився зухвало над нами.
В школі цій першокласник
Уперше читав:
«Нам не бути рабами...»
Я, Калинська Ядвіга,
Зневажила страх.
У неволі не склала я крила —
Я хотіла, щоб в діток
В серцях, на устах
Білорусії мова бриніла:
Чиста — наче з джерел,
Гомінка — мов з лісів,
І співуча, неначе цимбали,
Котру щедро піснями
В надіях зросив
Голос Якуба,
Голос Купали...»

...А тут жив чередник —
Цимбаліст і співак,

Як заграє —
Чарує долини.
А що з дерева вмів виробляти!
Мастак!
Диво-речі випалював з глини!
Як посадить круг глека
Розкрилених птиць,
Звеселить візерунками ложки,
Наведе на полумиски
Жар полуниць,
А па кухлі — барвінок й волошки.
Жив, трудився
Добриня Мирон,
Був відомий малярством в країні,
Хоч картини свої
Не носив у салон —
Виставляв у світлицях Хатині.
Дударів, цимбалістів
В оркестрі навчав
І, радіючи, їм зізнавався,
Що колись в парубоцтві
Сам пісеньку склав
Тій найпершій,
Що звалася Яся.
«Ой жаль мені, вечірчко,
Що не був я вчора,
Коли зірка з-під вечірка
Вийшла поверх бору.
Ой жаль мені, дівчинонько,
Що вчора спізнився,
Коли інший коло тебе
Хмелем оповився.
Ой жаль мені, що жалію,
А міг би радіти,
Коли б зірку з-під вечірка
Вчасно міг зустріти.

Не прийшов, бо не пускали
До тебе цимбали,
Запізнився, бо жалійки
Дуже гарно грали...»

Ой громами ті цимбали
У лісах заграли,
Од села в село блукали —
В партизани звали.
Йшли за піснею у пущі,
В бойові колони,
Люди в гніві невсипущі —
Месників загони.
Та за піснею по сліду
Вражі пси ходили.
На цимбалах руки діду
Путами скрутили.
Привезли в село Мирона,
Люду назганяли
І якогось фон барона
Наказ прочитали.
Обіцяли цимбалісту
Волю замість страти,
Якщо буде урочисту
Він фашистам грати.
Розв'язали діду руки,
Подали цимбали...
— Тож послухайте, онуки,
Як прадіди грали:
«Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте...»

Пожарина, де жив
Цимбаліст і солдат.

Он всихає сосна
Через муку велику,
Бо колись на ній зайді
Повісили вряд
І цимбали, й музику.
Тільки ніченька знала,
Хто з лісу ішов,
Як забрали Мирона й цимбали.
Як у братній могилі
Під віттям дібров
Їх, як воїнів,
Вдвох поховали...
Та і досі, говорять,
Опівночі він
Деся цимбалить у пущі,
А йому у одвіт
Б'ють на сполох у світ
Двадцять шість пожарин,
Двадцять шість дзвонарів
Невсипущих...

3

Вечоріє...
Багрянець торкається хмар...
А мені
Все пожар і пожар,
Наче в клуні і досі
Горять матері,
Прикриваючи діток у млі,
Наче й досі ті самі
Ридають вгорі
Журавлі, журавлі;

Наче й досі
Не з каменю, ні,

А живий,
З сином вбитим
На скорботних руках
Поліщук над Хатинню
Підвівся старий.
Дві жарини в очах...
Оглядаюсь прощально...
Та бачу — ідуть,
Мерехтливо,
Як видиво, вслід
І Ядвіга Калинська,
І спалений Рудь,
На цимбалах розіп'ятий дід.

А за ними, за ними,
Ладнаючись вряд,
Йдуть хатинці маленькі в пітьмі,
І ватаги ангольських,
Арабських хлоп'ят,
І розтерзані діти Сонгмі.
І, укріті вечірнім
Багряним плащем,
Вони входять за мною у гай,
І я чую, як листя
Шумить під дощем:
Не прощай!
Не прощай!
Не прощай!

Оглядаюсь...
Прощально з Хатині б'є дзвін.
Я іду через гай
По стежині один
І несу у душі
Вічний гнів і жалі,
А з-під хмар журавлі:

«Сон-гмі,
Сон-гмі,
Сон-гмі».
Не прощально б'є дзвін,
Не смиренно б'є дзвін,
А на сполох б'є він,
А на пильність б'є він!

1973

БІЛЯНА

Македонська поема

На вершині на Галиці
Ночують хмари,
Ночують птиці,
А вже засвіт,
Рано-рано
Обертаються туманом —

І не птиці, і не хмари —
Мерехтливі лиш примари
Вже над Охридом пливуть,
Доторкнувшись до хвилі,
Осідають вмить, безсилі,
У глибинну каламуть.

І тоді червоні крила
Понад гори, понад брили
Сонце здіймуть у блакить,
І, вітаючи світило,
Перше вранішнє вітрило
У проміннях затремтить.

І рибалки втоплять сіті
В казці — в охридській блакиті,
Починаючи улов,
Як за звичаєм годиться,
Македонці бронзолиці
Заспівають про любов.

Як за звичаєм прадавнім,
Озовуться гори й плавні
На співучі голоси,
І озвуться не луною
З диких звірів і прибою,
І не трепетом роси,—

А живими голосами
І тривожними серцями
З виноградників, з долин
Та з кар'єрів передгір'я.
Та вже з кожного подвір'я
Пісня крилить до вершин.

І співають македонці
Всі обличчям на схід сонця —
До Галиці, до яси,
Де джерела б'ють високі,
Де нуртують два потоки —
Дві розвітрених коси;

Де між скелями хмарина
Біла-біла, лебедина,
Сотні літ не розтає,
Де в громадді кам'яному,
Що притулком стало грому,
Білий камінь є.

Там хтозна-коли горянка
Сорочину прала рапком,
В квітах рушники.
В небесах їх підсинила
І на скелях простелила,
Вмилася з ріки.

Як вертала до оселі,
Не помітила, що в скелі
Вартував турчин.
Він її не бив, не ранив,
А живою заарканив
І потяг в загін...

По той бік гори — на схилах —
Табориласть вража сила

Біля таганів.
На вершині ж у стрелиці
Чорноокий, чорнолиций
Отаман сидів.

Перед ним внизу, в долині,
Як в колисці, в хмарі синій
Охрид засипав.
Яничар, у панцир кутий,
Усміхався думці лютий,
Челяді казав:

— Край красивий і багатий...
Будем завтра ярмувати,
Розкладем по жар.
Порубасм білі кості,
Хай погріється у злості
Кожен яничар.

Охрид в мене на долоні.
Завтра з нього наші коні
Питимуть блакить.
Як же нам знайти стежину,
Щоб зненацька у долину
Налетіти вмиць?

А турчин підвів Біляну,
Прудконогу, тонкостанну
Доньку синіх гір...
— Чи не візьмеш в провідниці?..
Через урвища й бистриці
Проведу, повір.
А за те плати від серця:
Злотом сповнене відерце,
Сувертень шовків.
Та ще маю я сторжити —
Ти не будеш полонити

Трьох моїх братів,
Трьох сестер голубооких,
Не образиш анітрохи
Матінку мою...—
Посміхнулося страшило:
— Ти багато запросила,
Але я даю.

— Ще не все! — Тоді Біляна
Підступа до отамана: —
Ще умова є:
Якщо згодилась на зраду,
Хай мою прийма пораду
Воїнство твоє!

Взяв стрілу на лук страшило...
— Як ти, зраднице, посміла?
Я — султанів син!
Я пройшов з мечем країни,
Люд карав, лишав руїни.
Я водив загін!

Не злякалася дівчина.
— Знай, Галиця — не рівнина.
Тут не пройде й лань,
Я ж не зрадниця допіру.
Я лиш згодилась на віру,
Ще не брала дань.
Я платню візьму потому,
Вже на озері святому,
В рідному саду.
Якщо згоден ти зі мною,
Не страши мене стрілою...
Хочеш — поведу
І тепер, а не східсонця,
Бо устануть македонці,

Стрінуть, посічуть.
Накажи своїм в загоні —
Караваном підуть коні
І вояки в путь.
Я ж попереду з тобою.
Хоч в'яжи мене вуздою
До свого сідла.
Та даремна ця робота...
Хто ж втікатиме від злота —
Я ще не взяла.

Посміхнулося страшило:
— Утекти від нас несила.
Розв'яжіть аркан.—
«Будеш першою в долині
Ти конати на вербині»,—
Думав отамап.

— Перед тим як в путь рушати,
Поклянися не карати
Трьох братів в бою,
Трьох сестер голубооких,
Не образити і трохи
Матінку мою.

Покривив ватаг душею —
Повторив слова за нею.
Повід попустив.
І у ніч, по краю звору,
Повела Біляна вгору
Вражих вояків.

В крем'янистому громадді,
У скелястому безладді
Стежка — як в'юнець.
Показав колись дівчині

Стежку цю на верховині
Батечко-стрілець.

Зліва — струги, справа — струги...
Зайди стихли від напруги,
Тільки туп і туп.
Он на зоряному лоні,
Наче страдник на припоні,
Нахилився дуб.

«А ще вище — на Галиці —
У ліску ночують птиці», —
Думає дівча...
А за нею — вгору, вгору,
Понад урвищами звору
Суне сарана.

Шепотить дівча: «О птиці!» —
І копя, що норовиться,
Тягне за вузду.
Так зійшли на перевали,
Де вузька стежина й скали
В неба на виду.

«Птиці, птиці! — аж зраділа. —
Хай послужать ваші крила
Проти ворогів.
Вдарте хмарою спросоння,
Щоб сказились ворожі коні,
Збили туркачів.
Поведу в лісок по кряжу
Над проваллям силу вражу
Та як свисну там...» —
Йде і думає горянка...
— Отамане, полонянка
Вірно служить вам.

Перед тим як в діл ступити,
Ще клянись не полонити
Трьох братів в бою,
Трьох сестер голубооких,
Не образити і трохи
Матінку мою.

Покривив ватаг душею...
З провідницею своєю
Рушив уперед.
Свист полинув на Галиці,
Сполошились сонні птиці
І знялися в лет —

Із стрелиць, зі скель і тернів,
Наче віхоли химерні,
Вдарили з яруг.
Налякались вражі коні
І зривалися в розгоні
У провалля струг...

Як співається в билині,
Білий камінь на вершині
Дівчиною звуть.
Їй з долини носять квіти,
І до неї погостити
Родичі ідуть;
Перший братик —
Плуг блискучий,
Другий братик —
Меч гримучий,
Третій брат —
Вогонь.

А за ними —
Три сестриці.

Перша сестра —
Волі птиця,
Вірність —
Другу звать,
Третя —
Незабудь.
А попереду їх Мати
Йде Відвагу привітати,
Котра кличе в путь.

Македонія — Київ, 1973

ПОДВИГ

*Пам'яті комуніста
Леоніда Анатолійовича Основикова,
голови келгоспу на Херсонщині*

1

Печаль і гордість
 повнить моє слово,
Благослови письмо моє, любов,
І колосом озвися малиново
З південних нив,
 які він перейшов.
У вірш прилинь,
Херсонщино безкрая,
Гарячий степ —
 пшеничний океан,
І ти
 у свідки мужності,
 благаю,
Постань на мить,
 його останній лан.
Печаль і гордість...
 Люди заорали
Те поле битви,
 де він переміг.
Та вже над ним
В почесну варту стали
Легенди мужності
Морів, небес, доріг.
Шолом будьоннівський
Зняла легенда бою,
Поклав скафандр на попіл Комаров,
І Желізняк приніс
 сльози з прибою,
І Фільченко з матросами прийшов.
Стоять в скорботі вершники, танкісти,

Яких водив Основиков у бій.
Засмагли агрономи, трактористи
Пекучі сльози витирають з вій...
А колос колос в полі доганяє,
Де хліб живий простерся у блакить,
І комбайнер аж ген, по небокраю,
Спішить печаль в роботі заглушить.
І аж до моря знов димлять дороги,
Ячить залітна чайка у степах.
Всі хліборобські думи, перемоги
З його ім'ям царюють на жнивях.
Печаль і гордість...

З попелу озвись,
Устань на мить на спалену стерню!
— Позвала совість.
Я не забаривсь —
Найближче був до лінії вогню.
Чого запитуєш?
Хіба я міг інакше?
Чи мав я право вийти з битви геть?
Адже на поле, хлібне поле наше,
Вогнем гогочучи,
летіла смерть...—
Що відповім я мужності і честі?
Такий закон гартованих сердець.
Йому скоряючись,
не відступав у Бресті
І в Севастополі палаючим боєць.
Йому скоряючись
тепер на мирнім полі,
Не відступив,
не скриводушив він...
Видніються в степах на видноколі
Зелені обеліски тополин.

— А як він жив? —

перепитала мати.—

Все для людей —

про їхню долю дбав.

Раніше сонця випало вставати,

А то, бувало,—

зовсім не лягав...—

О степова моя певтомна хата!

О горді матері степовиків!

Не раз в житті чекали ви солдата.

Своїх мужів оплакали й синів.

Немає, певно, хати на Україні,

Де б крізь літа не згадували їх...

На стінах фотографії-святині

При орденах, медалях бойових.

Натомлені,

напружені,

суворі

З тих фотографій, давніх, фронтових,

Вдивляються — неначе у дозорі

Над совістю,

обов'язком живих...

І знову чую я печальний голос:

— Таким мій син на фронті був колись.

А це його уже останній колос,

Що він в руці палаючій затис...—

Робочий стіл в куточку, у світлиці,

Благоєловенний сонцем і добром.

Книжки лежать,

розкрилені, мов птиці,

Але господаря немає за столом...

— І звідки бралася у нього сила?!

Будови, поле...

Хвилька — на спочин.

Як дівора сільська його любила!
Їй віддавав любов'ю щедро він.
Про них, було, ніде не забуває,
Нові три школи закладав синок,
Звав школярів на свята урожаю
І першокласників на перший вів урок...
Я знаю, мамо:

 то любов пречиста
Простерлася в майбутнє
 з наших днів,
То в перемогу віра комуніста,
А те грядуще — в дітях він любив.
Благословенна ж та любов крилата,
І хліб його, і подвиги солдата.

3

Подвиг — як блискавка,
 подвиг — як спалах
На рубежі.
Скільки сипів
 ти на подвиги звала,
Земле, скажи!
Подвиг — як промінь
 з серця народного,
З чистих глибин.
Скільки зробив
 у житті благородного,
Земле, твій сип!
Піде у всесвіт
 дорогами дальніми,
Що за селом,
Степу легенда
 з очима печальними,
З гордим чолом.

Не буде в легенді
плакати доля
І роси жоржин,—
вічністю хліба,
вічністю поля
Увічнений він!

1973

ВЕЧІРНІЙ СНІГ

Вечірній сніг мете, мете,
Неначе з вітром бавиться...
Іду...
А давне, золоте
Поволі
В серці плавиться.
Вечірній сніг...
Летить, летить...
А згадка в серці журиться...
В ліхтарних блисках верховіть,
Неначе казка,— вулиця.
Вечірній сніг,
Вечірній сніг
Уже в намети стелиться,
Стомившись, падає до ніг,
То зірветься в хурделицю,
І розмахнеться,
І крильми
Вдаря в іскристі шибки,
То білогривим із пільми
Гаса,
Стас на дибки.
Вечірній сніг;
Куди завів,
Чом душу розтривожив?..
Тут я найперше полюбив
І вже забуть не можу.
Так, так —
Це вулиця її,
Це харківська околиця.
Десь за будинками — гаї,
Що на схід сонця моляться...
О, як давно все те було!
Літа, десятиріччя.

О, скільки рік уже сплигло
І висохло навічно.
О, скільки стоптано доріг —
І радості, і скрути...
Чого ж позвав мене поріг,
Що прагнув я забути?
Вечірній сніг,
Вечірній сніг
У всьому випуватий —
Веде мене на той поріг...
А хто там буде ждати?..
Верни мене,
Верни назад.
Чому штовхавш в спину?
Чому ведеш у білий сад
Під сиву горобину?!
Вечірній сніг,
Верни, пусти,
Вгамуйся, дай згадати...
Я любці давшій все простив.
А що я мав прощати?..
Вблагав нарешті...
Вігровій
В снігах улігся біло...
О, скільки бур, борні, подій
Крізь серце пролетіло!
Але отой вечірній сніг —
Побачення останнє,
Ніде, ніде забудь не зміг
Найперше те кохання.
Воно за мною,
Наче птах,
Летіло, здоганяло
На всіх дорогах,
На морях,
Над сивим перевалом.

І я радів, і я страждав,
І тамував страждання,
І не надіявся,
Не ждав —
Не склалося кохання.
Куди ж іду?
Чого іду?
Не був тут років тридцять...
Ось той будинок у саду,
Вікно сніжком іскриться.
Все — як колись,
У давній час,—
В дні першого кохання.
Та ні...
Висотного каркас
Захмарив поривання.
Уже над яблунями став,
Над цим притулком тиші.
Уже й паркан поруйнував,
І крап простер на вишні.
Але ще світиться в снігах
Вікно під горобиною...
А наді мною — давній птах
З печаллю журавливою.
І тут мене
Він відшукав
І смутком докоряє.
Та я ж любив,
Та я ж кохав...
І він це добре знає.

І крадькома на комин сів,
Завмер, димком зігрітий...
Вечірній сніг,
Вечірній сніг
Що ладен сотворити!

Навіщо ти привів сюди,
Навіщо гнав вітрами!
Моєї юності сади
Вже вкрилися снігами.
Але далекий березіль
Ще гріє згадку сонцем...
На мить улігся
Давній біль...
Я стукнув у віконце.
На ньому срібну дивину
Накреслили морози.
За ним —
Хтось тінню промайнув...
І я завмер в тривозі,
Бо тут,
У щирості святій,
Сказала крізь вагання:
— Ти тільки друг хороший мій,
А інший — то кохання...

Чому ж душа крізь всі літа
Простити їй не хоче?..
А може, правда то свята,
Безжалісна, дівоча...
Чому ж тебе не переміг,
Моя одвічна муко,
Чого ступив на цей поріг?..
А хтось на шибку хука...
Я припадаю до вікна,
Завіса срібна тане...
І видно вже — вона, вона...
— Це я прийшов, кохана...

Ані сивини у косі,
Ні зморшки на обличчі,
І очі — наче у росі...

— Вам маму?
Я покличу...

Її ходою перейшла
До хати через сіни,
А над відталиною скла
Зімкнувся знову іній...
Схопився вітер у саду,
І заскрипіли брами...
І я з порога геть іду
Гривастими спігами.
Не розглядаючи доріг,
Іду,
Ховаюсь в тінях...

Вечірній сніг,
Вечірній сніг
І юності видіння...

1975

РОМАШКА

Степове південне літо
Виливає синь в лимани
І смугасті піраміди
Викладас на баштанах,

І димить в степах шляхами,
Скільки видно на безмежжі.
Села вкрилися садами —
Поховалися од спеки.

Вже покошено пшениці...
Орачі прийшли на ниви,
І димки до небокраю
Настелили трактори.

І до них з лиману чайки
Залітають на хвилину —
Крила в мареві сполощуть
І вертаються назад.

Я живу у їхнім царстві —
Між Очаковом і морем,
Я гостюю у рибалок,
У прибоїв, у вітрів.

Наша хата за три кроки
Від запіненої хвилі,
Вікна з рання до смеркання
Мирно дивляться в блакить.

Може, з того в господині
І в господаря хатини
Очі сині, як лимани,
Як над степом височінь.

І такі серця відкриті,
Як на видності далекій
І за степом, і за морем
На світанні небосхил.

Я літую з ними вперше
Тут під сонцем на роздоллі,
А мені весь час здається,
Що то брат мій і сестра.

Одне слово, гарні люди,
Ще з дитинства люблять море
І рибальське знають діло
І секрети всі його.

А ще трохи й чародії,
Бо не раз по вітерниці,
По хмарині на східсонці
Провіщали мені день.

І такі вони красиві
І щасливі у роботі!
Не працюють — а співають
Кожним порухом руки.

І така у всьому згода,
І така свята довіра,
Аж здається, що не вміння,
А працює їх любов.

А як сядуть відпочити,
Любо дивляться навколо,
На той край, що їм з дитинства
Став виталищем душі...

Я щоранку проводжаю
По косі їх — до причалу,
Де гуртуються баркаси
Всіх артільних рибаків,

Де, розсвічені промінням,
На киях дримають сіті
І в дрімоті додивляють
Казку моря, глибини.

І сьогодні встав східсонця,
Вмився з тихого лиману,
Корабель провів сріблястий,
Що мандрує на Херсон.
Лиш тоді відкрились двері —
Став господар на порозі...
Не в тільняшці тій смугастій —
В сніжнім кітелі стояв.

Орден Слави і медалі
Груди Глібу прикрашали.
Він до мене привітався.
— Не дивуйтеся, — сказав, —
Ми не вийдемо у море,
Відпочинемо до завтра,
Бо у нас велике свято,
Прийдуть люди погостить.
Отже, треба готувати
І вечерю, й до вечері.
Слід у гості запросити
Рибаків і моряків.
Помандрую на Очаків...
В ноги батькові вклонюся,
Поцілую білий камінь,
На якому він стоїть,

На якому тридцять років
Обіймає побратима,
Командора й партизана,
З котрим славився в боях.

Гліба я провів до кручі,
Де лежить Овідіополь,
Де, як вірити легенді,
В давнину блукав Гомер.

Повертаючись, я думав
Не про ті легенди сиві —
Про билиці легендарні
Днів минулої війни.

Озивались бронза й камінь
З надлиманських обелісків
Не прадавніми віками,
А живими голосами...

Вже зоріла ніч таврійська,
Коли я дійшов до хати,
А на березі рибалки
Вже зіїшлися святкувати...

— Срібне весілля,
Срібне весілля,
Слава коханню!
Лийте чарчину
За вірність і згоду...
І не останню.

Хтось виводив урочисто
При багатті, славши в колі:
— Хай їм буде променисто!
Щастя-долі! Щастя-долі!

Підійшов я до багаття,
Уклонився добрим людям,

Поздоровив з їхнім святом,
Гліба міцно обійняв.

І подав його дружині —
Невтомимій трудівниці —
Степових ромашок жмуток,
Що у полі я парвав...

— Будьте гостем,
Будьте братом! —
Усміхнулась господиня, —
Ви й не знаєте, папевно,
Чом Ромашкою я звусь.
Там, — вказала за лимани, —
Там, у плавнях таємничих,
Коли я була дівчатком,
Охрестили моряки,
Хоч Наталкою з дитинства
Називаюся я в домі —
У сім'ї рибалок знатних,
Хліборобів, моряків...

Ще хотіла щось сказати,
Але сльози заблищали...
— За Ромашку!
За Ромашку! —
Сивочубий наказав.

Підійшов аж до багаття,
У свої кремезні руки
Взявши руки господині,
Нахиливсь, поцілував.

— Ти зітри сльозу, Ромашко,
Ти школяркою ще вміла
Біль і муку подолати
У пекельній боротьбі...

І, звертаючись до мене,
Той, в тільняшці, сивочубий,
До вогню простерши руку,
Тихим голосом сказав:

— Ви літуєте в родині,
Де живуть великі люди —
З діда-прадіда рибалки
І герої з юних літ.
І складалось їх кохання
Не у пісні солов'їній,
Не в квітучому садочку —
В бурях лютої війни.
Якби все вам, чоловіче,
Я про них почав казати,
Нам не вистачило б ночі
І цілісінького дня.
Ваш пучечочок ромашок
Тут, на срібному весіллі,
Нагадав мені, матросу,
Про Наталочку малу...
Я поранений був тричі
І упав на полі бою
У нескрошеній пшениці
Недалеко тут, в степах...
Непритомний серед ночі
Я проснувся і побачив
Два обличчя над собою —
Очі юнки, юнака.
На рядні аж до лиману
Волочили мене юні,
Переклали потім в човен
І безшумно попливли.
Що було... не пам'ятаю,
Бо очунявся східсонця
В гущині зелених плавнів

На соломі, в курені.
Озирнувся, бачу: поряд
Ще поранені матроси,
Забинтовані, безсилі
В курені уряд лежать.
Хтось благає — пити, пити...
Закликає хтось в атаку,
Хтось там пенечку втішає —
Обіцяє в дім прийти.
А в кутку — дівча русяве,
Ледве стримуючи сльози,
Мис рапу мовчазному
І бинтує рушником.
А юнак годує з ложки —
З казанка черпає кашу...
Ви, напевне, здогадались, —
То були Наталка й Гліб.
Їхній госпіталь у плавнях
Не забуду я ніколи.
Комсомольський їхній честі
Я вклонятимуся вік.
Нас було там двадцять дев'ять,
Покалічених у битві.
Трьох ми в плавнях поховали
На узвишші під дубком.
Благовійно я і досі
Уклоплюсь волі юних,
Двох закоханих і вірних
Рятувальників своїх.
Я вклоняюсь їхній вірі,
Не підвладній окупанту,
Їхній мужності, відвазі
Легендарній, я б сказав.
У таємному шпиталі
Нас Наталка рятувала.
За її русяві коси

Хтось Ромашкою назвав.
Піднімаю я цей келих
Тут, на срібному весіллі,
За Ромашку,
За Ромашку
І за Глібову сім'ю.
Хай згадаються ж сьогодні
Всім матросам-ветеранам
Рятівниця їхня юна
І її хоробрий друг!..

До східсонця не вгасали
Два багаття над водою,
Перші чайки прокричали
Над піщаною косою.
На Очаків, наче лебідь,
Плинув катер гордовито,
Голубіло уже в небі,
Хвиля повнилась блакитом.
На світанні плавні синьо
Небосхил облямували...
Добрі гості господині
Чесні руки цілували.
І пішов я за гостями
З Глібом разом — проваджати
Ще вологими пісками,
Де туман дрімав кошлатий.
А, простившись щиро з нами,
Добрі люди, на причалі,
Попливли собі човнами
В голубі рапкові далі.
Вже здалека, чую, кличе
Ветеран, матрос чубатий:
— Не забудьте, чоловіче,
Про Ромашку написати.

1976

ЗЕЛЕНА ПОЕМА

f

З юних літ і донині
Ти в серці моєму,
Синьоока, привітна,
Вродлива з лица,
Я лісів твоїх славних
Зелену поему
Все читаю, читаю
Ї не бачу кінця.

І не буде кінця,
Адже росяні ранки,
Чисті пам'яті сльози
Дарують живим,
По тих росах з легенди
Ідуть партизанки
До колисок малят,
Які снилися їм.

О, поема твоя
Безконечна, я знаю,
Бо ліси ж не спинились
В зростанні й на мить,
Лиш хлібина з твого,
Білорусь, урожаю
Ледве чутно
Димами пожарів гірчить.

О, поема твоя,
Всім відомо у світі —
Грізні пущі твої,
Що рокочуть вночі.
Не з граніту, не з бронзи,
А з сонця відлиті

В таборах піонерських
Сурмлять сурмачі.

І тоді, я помітив,
Всміхаються роси;
З гілки голуб злітає,
Неначе з плеча.
Тільки в шрамах дуби,
Які звідали грози,
Якось сторожко слухають
Клич сурмача.

Та світанок ліси
Прикрашас казково,
І світило встає
З голувої пільми...
О моя Білорусь,
Ти від мене хоч слово
У поему лісів легендарних
Візьми.

2

Крізь ліс дорога у блакить
Прямує, то звивається,
На шум машини кожна віть
Гойдається, вітається...
По цій дорозі раз проїдь —
І вже не забувається.
І не тому, що з гущини
На тебе казка дивиться
Чи хмара сріблом з-за сосни
На шлях зненацька вилється;
І не тому, що вітровій
Люляє гнізда, бавиться...
Ти придивляйся... У траві

Скрізь ягода кривавиться.
Ти не зважай на слід козуль,
Що ліг в тінявій зелені,
Ти придивися, скільки куль
В березах і у нелині.
Ти на хвилину зупинись,
Погомони з криницями
І заверни з дороги в ліс
Стежками під ялицями.
За кілька кроків од межі
Окопи вряд послалися —
То партизанські рубежі,
Що в битвах не скорялися.
Сліди землянки — то шпиталь
Кוליшній під калиною,
Летіли хлопці звідси вдаль
З печаллю журавлиною.
Героїв зброя вже давно
В музеях десь під стендами,
А ліс і досі все одно
Про них шумить легендами.
Буває, буря налетить,
Тут блискавки стинаються,
І у напрузі кожна віть,
Мов тінь звитяг, здіймається...

Ліс білоруський раз проїдь —
І вже не забувається...

3

Уже, натомлені вітрами,
В туман вгортаючись,
У сні,
Вечірні, тихі,
Берегами

Стоять ліси Березини.
І, зачаровані красою
Своєю,
 в дзеркалі заплав
Вже світять зорі над собою
З вогню згасаючих заграв.
І сутінки в такі години
Під віття стелять каламуть,
Хоча ще заходу жоржини
Гарячі маківки несуть.
А їм — лісам —
 уже билиці
Повзуть з туманами у сни...
Здрігнеться дуб,
 сосна від криці —
Хтозна з якої ще війни.
Спросонку нелинь над лісами
Свій біль
Зіркам прошелестить.
І завмира над берегами
Прадавня пуща, знову спить...
Ні, ні, не спить — я відчуваю:
Жене свої тривожні сни
І жде, коли від небокраю
Спахне прибій Березини.

4

Прислухайтесь колись,
Йдучи цими лісами,
Як в струни б'ють вони
Над вами,
Піднявши високо
У хмари чи блакить
Зелені арфи верховіть.

Прислухайтесь...
Ліси читають ноти,
На небі писані,—
Пташині перельоти,
Пір'їни хмар,
Сузір'я вечорів,
Знак блискавки
І подихи вітрів.

Прислухайтесь...
Ліси, немов органи,
Печаль програють
Вирію в тумани,
Сріблясто струнять
Лагідній блакиті,
Грозі гримлять,
Немов песамовиті.

Прислухайтесь...
Ліси не засинають...
Ліси над Німаном
Недремну душу мають —
Вони філософи,
Історики великі,
Землі співці
І вславлені музики...

Прислухайтесь колись...

5

Сурмлять ліси Березини
В зелені сурми аж під хмари,
Немов тривожаться вони,
Що спалахнуть війни пожари.
І будуть падати дуби,
Стогнати в полум'ї ялиці,

Зітліють в попелі гриби,
Покинуть рідні гнізда птиці...

Сурмлять ліси,
Сурмлять ліси,
Тривожним спогадом повіті,
Сурмлять над казкою краси,
Якій нема подібних в світі.
Сурмлять ліси...
А птиці всі
Аж заливаються ціснями,
Радіють квіти у росі,
Глибини дзвонять ручаями.
І йдуть поважні лісники
І, з пожарин згорнувши віття,
Малі підсаджують дубки,
Благословляють на століття.

6

Зелена поема лісів Білорусі —
Корінням в глибинах,
Верхів'ями в русі,
То січена сталлю,
То сонцем зігріта,
То попелом сивим,
То квітом укрита.

Зелена поема —
Криниця насаги,
Ти казка народна,
Легенда відваги,
Ти море розбурхане
Слави живої
І вічний притулок
Полеглих героїв.

Зелена поема, прочитана світом,
В серця всіх народів
Ввійди заповітом,
Щоб світ не забув
І завтра, і нині
Ні радості миру,
Ні дзвонів Хатині.

1975—1979

МАТЕРЯМ З РОСОНІВ

Пам'яті П. М. Машерова

Безсонні,
Безсонні,
Безсонні
Ночі тривожних Росонів.
Хоч не світилися хати,
Ніхто і не думав спати —
Дітей до грудей горнули,
Аби хоч вони поспули.
І тихо казки, як вміли,
Їм матері шепотіли.
Казки не про відьму чи Вія,—
Сукалася казка-надія
Про сильних і лагідних воїв,
Що прийдуть в Росони з двобоїв.
Їм винесуть прапор багрянний
Назустріч з лісів партизани.
Дружин поцілують у губи,
Поставлять на згарищах зруби,
Насадять сади і діброви
І в день урочисто-святковий,
Що квітами осінь прикрасить,
Дітей поведуть у класи.
І буде їм сонце світити...
Спатоньки, спатоньки, діти...
Тривожні,
Глибокі,
Безсонні
Ночі підпільних Росонів.
В пору дощів і туманів
Йшли матері партизанів,
Йшли у завії сніжні —
Горді, хоробрі і ніжні,

В ліс до синів — крізь заставу —
По материнському праву,
По праву відваги,
Праву любові,
По праву лісів,
Що і в горі чудові,
По вічно святому
Народному праву —
В бою захистити
Рідну державу;
По праву нещадної помсти-відплати,
По праву синам допомогу подати,
По праву хлібини і бульби в торбині,
Що нені приносили в ліс по стежині;
По всіх тих правах,
Що обов'язком стали,
Підпільно Росони жили, воювали,
Боролись,
Боролись,
Боролись Росони —
Люди,
 ліси,
 і озера,
 і гони!
Усе до билини волато — покари!
За рани смертельні,
 грабунки,
 пожари,
І кожна хатина, і кожна родина
У ліс провела уже доньку чи сина.
Де вчитель Машеров сябровок, сябрів
У месники звав до лісів і борів —
Туди, у Клясціці, де перший загін
Учнів росонських очолював він.
Озвалися люди — ішли в бойовище,
З Рівного Поля ішли з Соколища.

Забор'є,
Шалашники
І Миловичи,
Юховичі,
Рудня і вьоски-сусіди
Синів послали потай в дорогу —
В загін до учителя йшла допомога.

Безсонні,
Безсонні,
Безсонні
Ночі навкруг Росонів —
Гуляла в окрузі завзято
Месників юних відплата.
Громила вона гарнізони,
Палила вона ешелони
І ферми скидала у ріки,
Заводила зайду в засіки,
До Сходу шляхи перетнула
І реготіла у гулах,
В громах партизанської міни
Аж до степів України.
Гуляла, гуляла відплата
І не минала вже гата —
В знедоленій ним оселі,
В путі,
В бліндажі,
В постелі,
В окопах,
У тапках,
В палатах
Знаходила зайду відплата
І смертю за смерть платила,
Здійнявшись на чистих крилах —
На крилах народного гніву,
На подвиг, на мсту справедливу.

Гнівилась відплата в окрузі,
І знали по всій Білорусі
Про учнів з дев'ятих, десятих...
Легенди від хати до хати
Летіли гінцями надії
За фронт, за ліси — до Росії,
В Генштабі на карти сідали,
І маршали їх привітали...
А матері з Росонів
Раділи їм в ночі безсонні...
О матері партизанів,
О білоруські гордині!
В серці народу — кохані,
З ним у судьбі — єдині.
Як ваші душі страждали?
Як вам серця боліли?
Як ви той біль долали,
Де ви черпали сили?!
Як перекидали гори
Горя свого високі?
Звідки той дух непокори,
Стійкості в страдницькі роки?
О матері з Росонів,
О матері Білорусі,
Ваші сини і доні —
Петрики ваші й Катрусі,
Ваші Миколи, Івани —
Всі, кого ви кохали, —
Ваші мадонни й титани
У ваших очах стояли,
А ви біля них на сторожі...
Єдиного в долі просили,
Щоб ваше дитя, не дай боже,
Зрадником не охрестили.
О матері, матулі, —

Совість дітей найвища,—
Вас не лякали кулі,
Допити і кострища.
В горі, в біді уперті,
Ви не просили покути,
Було вам страшніше смерті:
— Син твій — відступник,— почути.
Та дітоньки вас не карали —
Відвагою славились в герці,
І радість вони обновляли
У материпському серці.
О Білорусії неньки,
Сизі голубоньки долі,
Вас мільйони, не жменьки —
Встало на ратному полі.
О матері з Росонів,
Легенди розкажуть згодом,
Як ви не корились в полоні,
В усьому були з пародом.

Безсонні,
Безсонні,
Безсонні
Ночі тривожних Росонів...
У двері хтось раптом постукав,
А бралось вже на світання...
Невже підповзає гадюка?
Невже це хвилина остання?
Прислухалась...
Все, як в паролі,—
Стукають двічі тихенько...
— Дарино Петрівно, доволі
Ви потрудилися, ненько.
Від командира загону,
Від вашого сина, з наказом

Знову пройшов я кордони,
В табір повернемоь разом.
— Вертайте без мене.

Не можу.

Петру — материнські привіти.

Підмовити маю сторожу —

Дівчаток з полопу звільнити.

А завтра, а завтра вже з ними

Я вирушу, як обіцяла,

Стежиночками лісовими,

Що їх я не раз топтала.

А зараз не маю змоги,

Доброї вам дороги!..

Тривожні,

Тривожні,

Безсонні

Ночі борні Росонів.

Та не судилось Петрівні

Хоч раз іще сина обняти...

Коли проспівали півні,

Гестапівці вдерлись до хати.

А з ними полигач з дротом,

П'яничка і злодій бувалий...

— Гидка в тебе, зрадник, робота,—

Як вирок, йому проказала.

А більше, а більше — ні слова.

На допиті і в казематі

Стояла в крові малинова,

Катюги ж попадали кляті,

Відчувши свою поругу,

Знесилені та шалені,

Залякані твердістю духу

Росонської гордої нені...

Вже в камері очі відкрила:

Стогнало дівча на підлозі.

І де та взялася сила —
Припасти до неї в тривозі.
— Невже це Шалаєва?.. Ніна!
Озвися, я поряд з тобою.
О господи, що за скотина
Знущалася так над красою.
Вставай, моя доню вродлива,
О, скільки ти муки зазнала!
Якби ж нас травнева злива
На полі теплом повмивала.
Якби ж нам вітрів на рани,
Щоб подихом біль остудили,
Якби нас озерні тумани
В дорозі до лісу укрили...
Вставай, моя люба дитино,
Підводься, моя голубице...
Помститься за нас неодмінно
Лісів партизанських криця.
Отак-от, отак-от
На мене
Схилися, а я погойдаю.
Ти, ніби дитя, ще зелене...
Берізка з росопського гаю.
Дивися на мене...
Пізнала?
Я вчителя вашого мати.
А що це — сліди від кинджала!
О, прокляті ви супостати!
Схилися до мене на груди,
І гордість моя, і жахура,
З тобою вмиремо ми як люди,
Не скорені у тортурах.
І наша рідня ніколи
Не буде за нас червоніти...
І знову колись біля школи
Посіють школярки квіти.

І на осінньому лоні,
Пройшовши багряні окраси,
З дітьми матері Росонів
Присядуть на хвильку у класах.
І, може, згадають Петрівну,
І, знаю, згадають про Ніну,
Про вроду її чарівну,
Про вдачу її орлину,
Про вірність її високу.
І не погасне горіння...
Щороку отак, щороку,
А там — з поколінь в покоління,
Отак-от...—
Всміхнулася доня:
— Нехай шаленіє сторожа...
— У тебе вже срібло на скронях!
О боже мій, боже!..

Безсонні,
Безсонні,
Безсонні
Ночі відважних Росонів.
Грюкнув замок на світанні,
І рывкнув катюга невмитий:
— Машерова, чуєш, востаннє
Питаю, чи хочеш ти жити?
Чекаю іще півгодини...—
І вийшов, ховаючи очі.
Вона ж нахилилась до Ніни
І тихо на вухо пророчить:
— Поля зашумлять житами,
Льони голубітимуть небом,
І юпі росонські мами
Повік не забудуть про тебе,
І помста, утишивши спрагу,

Посіє на згарищах квіти,
І буде твоя відвага
Навчати живих, як жити.
Світитимуть тихі зорі,
Тектимуть річки без упину,
І гордість утішить горе
За тими, хто в битві загинув.
Зблакитніє небо багряне,
Заздравні наповняться чаші,
І совістю кожного стане
Пам'ять про подвиги наші...

1979—1980

**ЛИСТИ
З ДОРОГИ**

ЩОДЕННИЙ ПОДВИГ

I

Сплять запорізькі селища на правому березі. Сплять, укриті садами, зрошені ранковими туманами. А навкруги так тихо, що росинка з листа не скотиться. Лише шелестять верхів'я тополь, збуджені зорею...

В таку пору і можна було зустріти Настю Баландіну та її дівчаток. Йшли вони стежками парків, повз квітники, які знову чарівно прикрасили береги. Технік і її учениці вдягнені, як і більшість дніпробудовок, у комбінезони. У цих дівчаток складна, найнебезпечніша професія — вони підривниці. Навчила їх Настя Баландіна. Хоч вона й не пабагато старша за своїх учениць, проте рівного їй спеціаліста важко знайти на відбудові.

Подивившись на стрункого, ясноокого, вродливого техника і ніколи не подумавш, що Настя вже давно скінчила московський гірничий технікум, вже встигла сходити сотні кілометрів у тайзі, сопками Далекого Сходу, відкриваючи толлом земні надра, прокладаючи шляхи і тунелі в горах.

Привітного техника знають всі: від робітника до начальника будівництва. Її поважають, як відважну і винахідливу людину. Звичайно, пайкраще знають Настю Баландіну її молоді учениці.

Приїхавши з колгоспу на будову, дівчатка спочатку жахалися страшних вибухів. Коли їм сказали, що цією справою керує ота білява вродлива Настя Баландіна, вони спочатку не повірили. Але через кілька днів вона несподівано завітала до них у гуртожиток і запросила їх до себе в учениці. Чи тому, що Баландіна так впевнено, як-краво розповіла про свою професію, чи тому, що в неї ясні очі і щира посмішка, — дівчатам соромно було відмовитись. Тепер, коли минуло три роки з дня того візиту техника, важко уявити відбудову Дніпробуду без групи

Насті Баландіної. Невеличкий загін підричників уже виконав завдання, на яке без толу довелося б витратити багато місяців...

Ці дівчатка звалили на греблі десятки зруйнованих фашистами бичків. Вони толлом очистили від завалів гідростанцію, сотні тонн металевих конструкцій, що заважали розгортанню робіт. Одним словом, на Дніпробуді немає жодної ділянки, яка б обійшлася без допомоги групи Насті Баландіної. А кожна операція небезпечна, вимагає напруження волі і точності розрахунку... Помилка означає загибель. Як у санерів...

Іноді десятки тонн вибухової речовини діють водночас. Велетенські скелі в кар'єрах злітають на кілька метрів угору і, розсипавшись на тисячі уламків, падають на землю. Не встигне розвіятись дим, а підривниці вже вибігають із схованок, щоб перевірити наслідки своєї роботи.

Як правило, група Насті Баландіної не знає браку. І в цьому велика заслуга техніка. Бо, навіть коли йдеться про життя, вона не втрачає відваги, рішучості. Настя Баландіна неохоче розповідає про такі випадки. Але дівчатка нишком розказують про них подругам у гуртожитку.

...На кар'єрі, де розробляють граніт, дівчата працювали у тісній шахті, в яку можна проникнути лише повзком. Гранітні стіни шахти схожі на стільники — так їх просвердлили бурильники. У кожную свердловину вже було вкладено набої. Дівчата прикріпляли до набоїв останні електричні дроти, щоб, вивівши їх з шахти, приєднати до акумулятора... І в цю мить на дротах блиснула іскра. Невже смерть? Підривниці кинулись тікати, збилися біля вузького виходу. Крики, паніка... І раптом у шахті, начиненій толлом, пролунав спокійний голос техніка:

— І чого це ви сполошилися?

Спокійний голос вразив дівчат. Вони оглянулися. В глибині шахти, тримаючи дроти, стояла усміхнена Настя. В темряві дівчата не помітили, як зблідло її обличчя.

Вони не знали, що спокійний тон дався Насті великим напруженням волі.

— Заспокоїлись? А тепер по одній виходьте,— сказала вона, не випускаючи з рук дротинок.

Баландіна залишилася в шахті одна. В чому справа? Звідки іскра?

Незабаром виявилось, що поблизу скелі проходили погано ізольовані електричні дроти, і вони, очевидно, наелектризували вологий ґрунт. Баландіна своєчасно помітила іскру і роз'єднала дроти. Так було врятовано життя багатьох.

За годину дроти були виведені з шахти, приєднані до акумуляторів. Пролунав вибух. На місці велетенської скелі лежали брили граніту...

На території гідростанції після її визволення стався такий випадок: дівчата закладали набої під блок. Поблизу чорніли кратери турбін, які вони вранці підривали. Настя Баландіна, як і завжди, була серед своїх учениць. Повернувшись до кратера, вона помітила в глибині синє полум'я, що розповсюджувалось все далі й далі.

— За мною! — гукнула Баландіна.

Полум'я загасили. То горів німецький тол, залишений ворогом під час відступу. Дівчата знову стали до роботи. І через кілька годин над Дніпробудом пролунав трьохсоттисячний вибух.

— А скільки ще вибухів пролунало відтоді? — запитав я Баландіну.

— Ще не підраховувала. Мабуть, не менше...

Я знав, що Настя Баландіна не раз ризикувала своїм життям. Лише воля, винахідливість рятували її від смерті.

— Що ж, така професія! — відказувала вона, посміхаючись блакитними очима, уникаючи розповідати про себе, про своє звичайне, буденне...

— Михайло! Михайло! — склавши рупором долоні, раптом покликала когось Настя.

З юрби юнаків і дівчат, які проходили греблею над Дніпром, вийшов хлопчик і легко підбіг до нас...

— Знайомтеся! Наш наймолодший та, певно, й наймудріший підривник, Михайло Колкєєв, — сказала Настя Іванівна, знайомлячи мене з чорнявим хлопчаком.

Я ніколи не думав, що цей прославлений підривник такий юний, — зовсім хлопчак.

Комсомолець Миша Колкєєв — казах. Приїхав на Дніпробуд з Караганди. Він прославився своєю роботою на гранітних кар'єрах та на розробках у селі Катеринівка. Я нагадав йому, як восени сорок шостого року він на третьому кар'єрі чудово висадив у повітря цілісіньку гору — двадцять тисяч кубометрів граніту.

— Ця гора вже отам, отам і отам, — відповів мені Михайло, показуючи на будинок гідростанції, на греблю, на мальовничі вулиці Запоріжжя.

Коли Михайло, попрощавшись з нами, побіг наздоганяти своїх друзів, Настя сказала мені:

— Поважаю його. Мужній дніпробудівець. Ви чули, що з ним трапилося? Ні?.. Так я вам розповім... Якось Михайло працював у глибокому колодязі. Він заряджав шнури вогневою зарядкою. Михайло підпалив шнур — а це означало, що за півтори хвилини має статися вибух. За цей час підривник повинен вилізти з колодязя і добігти до укриття. Михайло поставив ногу на гранітний виступ, але камінь обвалився. Він умить переставив ногу на інший камінь, і той обвалився... А колодязь глибокий, не виплигнеш. Михайло глянув на шнур. Вогонь підповзав уже до заряду. Ще мить — і Михайло підірвався б разом з гранітом... Але нам, підривникам, губитися не дозволяється ніколи... Михайло вихопив ніж і, обпікаючи руки, обрізав шнур вже біля самісінького заряду...

Поблизу програв горніст. Тривожно загуділи дзвони. Підривники попереджали про небезпеку. За кілька хвилин у цьому районі має статися вибух.

— Поспішаймо! — сказала мені Баландіна, і ми рушили на гору, де у блакиті надвечір'я застигли залізні щогли, розкинувши свої крила над верхів'ями сріблястих тополь.

— Ви пам'ятаєте,— запитала мене несподівано Настя,— що сказав Максим Горький, побачивши, як наші попередники-дніпробудівці висадили в повітря велетенську скелю Богатир? «День на Дніпробуді починається вибухами, ними ж і закінчується». Так і тепер у нас...

II

Недалеко від машинного залу Дніпрогесу, над самою водою, гніздечком притулилась конторка водолазів. Тут підводні трудівники одержують завдання, доповідають інженерам про результати огляду під водою того чи іншого об'єкта...

Молоді, сильні моряки прийшли сюди в числі перших і скоро завоювали загальну пошану відбудовників. І, певно, на правому березі вже всім відомі інтересні біографії водолазів Олександра Садикова, Мстислава Захарова, Парамона Івановича Кирпичникова та їх соратників. Вони до прибуття на Дніпрельстан ходили по дну Балтійського, Чорного, Баренцового морів, спускалися в глибини Волги, Неви, Свірі й Ками. За час роботи на Дніпрі водолази підняли десятки тисяч тонн цінного устаткування, металевих конструкцій. Відважні підводні трудівники пильно обстежили греблю, гідростанцію. Взимку вони спускалися в ополонки, працювали в крижаній воді і, відігрівшись біля багаття, поверталися знову на дно Дніпра.

...Група молодих водолазів Парамона Івановича Кирпичникова впорядкувала підводне господарство гідростанції. Робота ця складна і важка. Але молодь перемагала все, навчаючись у Парамона Івановича, який тридцять два роки працює водолазом.

Хтось підрахував, що Парамон Іванович близько 10 000 раз спускався на дно океанів, морів і рік, загальна глиби-

на його спусків по вертикалі становить близько двадцяти кілометрів. Шість років він пробув під водою.

Ці цифри треба щодня корегувати. Вони швидко збільшуються, бо Парамон Іванович усі свої сили, весь досвід віддає відбудові. Він уже підняв з дніпровського дна багато добра. Підраховано, що для перевозу цих скарбів потрібно понад сто залізничних платформ.

Старшина групи водолазів Олександр Садиков якось влучно сказав про Кирпичникова:

— Йому знайомі річища Північної Двіни, Кури і Дніпра. Над ним не раз, наче білі хмари, пропливала крига Льодовитого океану...

Сказане в однаковій мірі стосується і Олександра Садикова, хоча він на двадцять років пізніше Кирпичникова вперше одягнув скафандр.

Тихий океан, бухта Нордвіг, Балтика, Ладога, Нева, Чорне море, Дніпро і десятки інших морів, озер і рік, на дні яких трудився Олександр Садиков, вписані в книгу життя молодого водолаза...

Якось осіннього тихого дня я зустрів старшину за кар'єрами, на високому березі проти Хортиці. Він повільно ішов назустріч мені, не одриваючи очей від суворих і красивих скель острова. Вересневе сине небо відбилосся у воді: і хмарка, і птиця однаковісінькі були в небі і на воді.

— Яка вода, наче в бухті Балаклави, — сказав замріяно старшина.

— А може, під цією блакиттю покоїться якийсь «Чорний принц»?

— Можливо й так! — розуміючи мій жарт, усміхнено погодився водолаз...

«Чорний принц» — це романтичне захоплення юності Олександра Садикова. І не лише його. Коли водолаз прибув з ленінградської школи в Балаклаву, він почув багато нових легенд про загадковий корабель, що затонув у тихій бухті в давні літа севастопольської оборони. І в кожній з тих легенд мова йшла про трюми корабля, начебто

завантажені золотом. Не один водолаз сховався в дно бухти, шукаючи скарб. І хоча вже відомо було, що трюми «Чорного принца» порожні, нові й нові легенди складали люди. Їх чув Олександр Садиков на причалах від рибалок, від балаклавських виноробів, від сивих, бувалих моряків. Він опустився на дно загадкової бухти і натрапив на рештки «Чорного принца». Садиков довго оглядав обліплені черепашками борти корабля, зламані щогли і чорні казани. На дні Балаклавської бухти він переконався, що скарби «Чорного принца» — це міф, створений людьми, для яких морська глибина споконвіку була загадковою...

Відтоді Олександр Садиков розв'язав багато складних загадок. А скільки скарбів підняв він з глибини, скільки днів він прожив під водою, обливаючись потом, працюючи там, де ніколи ще не ступала людина?!

Треба мати хоробре серце, залізну волю, щоб на далекій Арктиці спуститися під кригу океану і на великій глибині знайти якір криголаму «Красин», щоб під водою прив'язати траси до трактора, який затонув у північній бухті, щоб блукати у підводних печерах, виконуючи завдання вчених.

Але ніщо з пережитого не може зрівнятися з важкою і героїчною, сповненою несподіванок працею водолаза на відбудові Дніпрогесу. Воскресіння електростанції неможливе без участі підводних трудівників. Майже всі гідротехнічні роботи провадилися разом з ними. Вони допомогли нашим інженерам, технікам, робітникам вирішити і здійснити найскладніші завдання відбудови.

Німці залишили після себе руїни не лише над Дніпром. Під водою ці руїни були ще страшнішими. Якщо перші робітники, розчищаючи завал на греблі і гідроелектростанції, не раз ризикували своїм життям, то уявіть собі, яка складна робота випала на долю водолазів. Вони в темряві вод дніпрових шукали міни, пробивалися крізь зруйновані тунелі, напівзанесені мулом, блукали в лабіринтах залізних ферм, понівечених і кинутих ворогом у річку.

Якби трюми «Чорного принца» і справді були сповнені золотом, то однак його не вистачило б на те, щоб сплатити за дорогоцінні діяння водолаза в роки відродження гідростанції імені Леніна.

Робітники добре пам'ятають невеличкий плот, з якого спускались водолази на дно ріки і кожного разу з новим завданням.

Підводна частина машинного залу ДЕС — фундамент, у тілі якого розташовані всмоктуючі труби і спіральні камери і на який спираються турбіни і генератори, була зруйнована страшним вибухом фашистського толу. Довго трудилися водолази, обслідуючи підводну частину гідростанції. Нарешті вони склали чіткий малюнок руїн, на підставі якого інженери зробили креслення і поставили перед водолазами нове завдання — ремонтувати підводну частину фундаментів.

Олександр Садиков, Михайло Шабалов, Олександр Козлов негайно взялися і за цю справу. По дві години без відпочинку працювали вони під водою в нечувано важких умовах. На кожному кроці їх підстерігала небезпека. Не раз бистра могутня течія загрожувала водолазам. Понад два тижні конопатили підводні трудівники щілини, цементували зранені місця бичків. Під водою Олександр Садиков і його друзі уклали тоді не один кубометр бетону. Це вони зробили вперше в історії. Подібних прикладів не знає жодне будівництво всесвіту.

Бетонування під водою — це лише епізод з інтересного, захоплюючого життя Олександра Садикова на Дніпробуді.

В перші дні відбудови хтось влучно назвав водолазів підводними саперами. І коли над поверхнею ріки раптом здіймався стовп води і лунав приглушений вибух, робітники, що працювали на березі, казали:

— Підводні сапери діють!

То водолази підкладали тол під залізні конструкції і брили бетону, кинутого ворогом на дно. Вибухи лунали один за одним. А на тому місці, де тільки що схоплювався

стовп води, знову спускалися водолази. Вони кріпили до залізних уламків троси — потужні крани піднімали з глибини рештки зруйнованого німцями устаткування. Настирливо, крок за кроком очищали підводні сапери дніпровську глибину. Вони перевірили кожний стояк, дослідили основи греблі, несли підводну вахту в дні бурхливої повені. І не раз рятували будівництво, розгадуючи зрозумілі лише під водою напрями ударів стихії і попереджаючи їх.

Героїчна праця водолазів зовні непомітна. Вона не перелилася в колони бетону, в мереживо конструкцій, у навутиння дротів підстанції, у великі деталі турбіни. Плоди їхньої праці таїть, ховає від людського ока дніпровська глибина. Але вечорами, коли на воді відбиваються тисячі вогнів відродженої гідростанції, мені здається, що те світло іде з глибини ріки, де сильні і хоробрі водолази в темряві вод безстрашно боролися за яскраве світло.

Можливо, що це уявляється не лише мені...

III

Той, хто недавно бачив попелища Запоріжжя, руїни Дніпрогесу, глянувши нині навколо, буде вражений силою держання, чудодійною працею відбудовників...

У зелених садах розкинулось на чотири сторони нове білокам'яне місто. Неначе притока Дніпра, широка вулиця імені Леніна тече до греблі. Синє небо відбилосся на асфальті. Круглі тіпії каштанів і стрільчасті тіпії тополь живим, хитким візерунком поспліталися на асфальтовій блакиті. І куди не піди в цьому місті, — скрізь тебе супроводять квіти. Вони горять багряними зірками на клумбах, многосейними смужками окреслюють фундаменти будинків.

Запоріжжя — місто сталеварів, прокатників, будівельників, енергетиків. Трудові подвиги цих людей знає вся країна. Ці люди перетворюють своє місто в справжній сад...

Красиво і велично виглядають нині шлюзи і правий берег навколо гідростанції. Ви бачили, як відкриваються стотонні сталеві ворота шлюзів, і морський пароплав, піднятий на десятки метрів з нижнього Дніпра до верхнього б'єфа, впливає на синій простір озера Леніна? Ви чули, як ревуть подолані вдруге дніпробудівцями води Дніпра, падаючи з греблі, розбиваючись об древні скелі? Ви помітили, як сяють водночас десятки райдуг над розбурханою стихією?

Коли йдеш мітками через шлюзи, через греблю, повз красуню станцію, перед тобою постають образи людей з гвардії Дніпробуду. Отут, на греблі, чотири роки працювали пліч-о-пліч комсомольці бригади Поліни Шило і Паші Коробової. Не раз, ризикуючи життям, подруги укладали бетон у зранене тіло греблі. Стоячи по коліна у воді, ці безстрашні дівчата закривали донні отвори. З високих містків греблі спускалися до кипучих вод бурильниці бригади Галини Бруснакової. Дівчата працювали там, де, здавалось, і ластівка не пасмілиться звити гніздо.

Всі вони славно виконали операції по пробиванню і закладанню донних отворів — операції найскладніші і найнебезпечніші з усього комплексу відбудовчих робіт. А розв'язання цього завдання визначало успіх відбудови Дніпрогесу в короткий строк.

В літопис відродження Дніпровського гідровузла вписані імена Марії Лошкарьової, Олександра Чичка, Лізи Недякіної, Галини Олійник, Марії Ньюнко, Івана Сахановича, Галини Петрової, Андрія Євграфова, Абдулафата Гасанова і багатьох інших представників двадцяти національностей, що прийшли на поміч Україні у відбудові Дніпрельстану.

Вони працюють на землі, на тих берегах, де кожен метр був одвойований у ворога безмежно хоробрими бійцями, де часто зустрічаються тепер пам'ятники воїнам. З героїзмом, рівним воєнному, дніпробудівці наступали на руїни. Щодня вони йшли на подвиг. Їх вела партія, їх вів полум'яний

патріотизм, палке бажання найскоріше запалити вогні ленінської гідроелектростанції. Вони працювали в надзвичайно складних умовах.

Йдучи по аванкамерному мосту, згадуєш молодих монтажників Андрія Євграфова, Івана Сахановича. Імена їхні тепер відомі тут кожному. З ними пов'язані найскладніші процеси демонтажу шлюзів, гідроелектростанції, складання нових агрегатів. Андрій Євграфов зустрів нагородження його орденом Леніна новою перемогою — підняттям на Хортиці найвищої в Європі щогли високовольтної передачі. Але саме тут, на опорах аванкамерного мосту, чотири роки тому Андрій Євграфов дістав бойове хрещення, здобув першу перемогу і славу. Відтоді ця слава нерозлучна з монтажником...

...Уламки знищеного фашистами мосту де-не-де виглядали з води. На великій відстані один від одного стояли у воді зранені бетонні стояки. Між ними з блискавичною швидкістю мчала вода і за кілька метрів рвучким водоспадом закипала в нижньому б'єфі. Дніпро падав з висоти семиповерхового будинку. Над цією стихією треба було негайно протягти хоча б трос — з'єднати розрізнені опори. А вже потім по тросу найвідважніші монтажники мали проникнути на стояки і закріпити на них тимчасові висячі кладки. Без цього неможливо було розпочинати відбудовчі роботи. Але як натягнути трос, як проникнути до бичка, відгородженого від берега могутньою течією, що обривається водоспадом?

Головний інженер Дніпробуду І. І. Кандалов звернувся до монтажників — хто візьметься за цю справу? Згоду дав комсомолец Андрій Євграфов.

Міцний човен був прикріплений тросом до лебідки з таким розрахунком, що трос утримує човен за метр від водоспаду. На березі зібралися інженери, монтажники. Андрій Євграфов роздягнувся, поклав у човен трос, який він мав закріпити на стояку. І в ту мить, коли човен мав відчалити, Андрій Євграфов помітив, як течія несла вимитий десь

телеграфний стовп. Він плів прямо на човен. Та стовп затягло між стояками і кинуло в прірву. І він розлетівся на тріски.

Андрій Євграфов глянув на друзів. Вони стояли мовчки на березі, на мить приглушені пересторогою стихії.

— Пускайте! — вигукнув сміливець, і човен, здригнувшись, поплив. Трос напрувся, як струна. Ні сила, ні спритність Євграфова неспроможні були перемогти стихію, вода заливала його. Кожна хвиля боляче жалила тіло. Але монтажник розглядав бичок. Він помітив, що з боку верхнього б'єфа, з вершини стояка, звисає кабель. Андрій Євграфов махнув рукою, і в цю ж мить на березі запрацювала лебідка. Трос аж забринів, і човен ледве помітно поплив проти течії над прірвою.

На березі Андрій Євграфов запропонував свій ризикований план проникнення на бичок. Він взяв у човен свого друга, монтажника Івана Сахановича, який мав допомогти пробитися через центр течії і направити човен.

Сміливці вирушили на новий штурм. Коли човен пропливав біля бичка, Євграфов схопився за кабель і повис у повітрі. Люди, затаївши подих, стежили з берега, з навколишніх рихтовань за кожним рухом монтажника. Андрій піднімався вище і вище і, нарешті, досяг вершини стояка. Ще мить — і він звівся над ревучим Дніпром. Натовп зааплодував героєві. Того ж дня сталевий трос з'єднав бички, на яких тепер стоїть аванкамерний міст...

За воротами станції квітне сад — великий південний сад. Абрикоси, черешні, яблуні стоять рядами в білому вбранні. Їхні віти поспліталися з залізом і сталлю сріблястого саду відкритої підстанції, що височить над пультом. Білі фарфорові ролики, неначе брупьки, набрякли весною, розквітли на залізних щоглах. Звідси, з відкритої підстанції, починається алея чарівно сплетених щогл високовольтної передачі. Ця алея простяглася, мабуть, на сотні кілометрів. У Донбас і Кривий Ріг, до металургійних велетнів Подніпров'я тече струм відродженої Дніпрогес. Всі агрега-

ти працюють бездоганно, без єдиної аварії чи змушеної зупинки. Біля них несуть вахту люди, які самовіддано працювали на монтажі, на відбудові.

Більш двадцяти років тому прийшов юнаком на дніпровські береги Микола Степанович Загребельний. Йому відомо тут все, від найглибшого фундаменту до найвищої щогли. Тут він виріс і вивчився, трудом завоював право стати комуністом, очолити зміну турбінного цеху. Люди, яким доручена експлуатація ДЕС, достойні цього великого довір'я. Мільйони кіловатт-годин електроенергії дає щодня Дніпрогес па пові будови, шахти і заводи...

Новий машинний зал височить над діючими агрегатами. У машинному залі чистота і порядок. До блиску начищена кожна деталь, кожен гвинтик контрольних приладів. Соляне проміння грає на сталевих кожухах генераторів.

Коли глянеш з вікна машинного залу на бистрі води Дніпра, здається, що станція пливе крізь хвилі. Хтось вдало порівняв цей машинний зал з велетенським кораблем, а пульт — з капітанським містком. З пульта йде управління всією гідростанцією. Сюди від кожного агрегата, від окремих його деталей з підстанції протягнуто дроти і кабелі, прислані до чутливих контрольних і вимірних апаратів. Вони фіксують життя гідростанції.

...Черговий інженер пульта сидить за столом у центрі залу. Перед ним невеликий комутатор, який з'єднує його з усіма об'єктами дніпровського гідровузла, з найбільшими споживачами електроенергії.

— Дякую, дякую! — хвилюючись, відповідає інженер і кладе трубку телефону.— Товариші,— звертається він до юнаків і дівчат, що чергують сьогодні з ним,— Донбас вітає нас з високою урядовою нагородою.

Через кілька хвилин знову задзвонив телефон.

— Щиро дякую! — говорить черговий і, не відриваючись від трубки, каже учням: — Криворіжжя вітає!

Вздовж стіни пульта вишикувались щити управління. Вони розкриті перед черговим інженером, як сторінки кни-

ги. І хоч замість літер на них стоять різнокольорові лампочки — червоні, зелені, сині,— він читає по них роботу сотень заводів і шахт, роботу домен, мартенів, прокатних станів. Кожна лампочка на щитку означає цілі речення, цілі поняття, зрозумілі досвідченому електрикові. Але не лише черговий інженер — кожна радянська людина, глянувши на сторінки щитів, з гордістю прочитає на них найголовніше:

— Дніпробудівці перемогли! Відродження торжествує!

м. Запоріжжя, 1946

ЗА ОЗЕРАМИ, ЗА ЛІСАМИ...

...Іде Васюта дорогою, що за озером Уховецьким пролягла, навпіл поділяючи колгоспну ниву... Іде Васюта повільно, по-хазяйськи оглядаючи свої поля. Хліба, розгойдані вранішнім вітром, котять срібні хвилі до синього берега — далекого лісу.

Наливаються жита, квітує пшениця...

Про що тобі співає нива? Про що шепоче колосся, припадаючи до твого плеча, Васюто? Що нагадали багряні маки і тихі волошки, які ти тримаєш в руці з пучком зеленого колосся?..

Іде Параска Васюта — літня жінка — і в зосереджених карих очах світиться радість перемоги. За неї все життя воювала, боролася сім'я Васюти — сім'я волинських бідарів...

...Отам, під лісом, десять років тому лежала смужка землі бідняка Адама Васюти. Троє синів і дружина Параска Варфоломійівна ходили на панські ниви сіяти і жати. Не мріяв Адам Васюта про власне збагачення,— про народну велику ниву турбувався, про щасну долю людську мріяв він...

Через кордони зі Сходу долинали слово хвали життю на східних землях. З уст у вуста переходили оповідання про безмежні народні поля, де пана немає, де дорожче за золото цінується чесна праця. І збирали Адам Васюта, троє синів його і дружина Параска золоті зерна цих оповідань, записували ножами на білих листках і пускали їх в гущу бідноти по навколишніх селах Волині. Старшого сина Михайла ввіймали поліцаї, кинули у в'язницю. Суд засудив його на п'ятнадцять років за комуністичну пропаганду.

— Не згинайся, Параско, правда ніколи не гине, в найбільшому горі вона струнка! — сказав дружині Васюта. І розповів їй тоді, що він належить до комуністичного підпілля Волині, що син їхній Степан — секретар комсомолу у рідному селі.

— Не згинайся, Параско, ніколи... І от тобі перше доручення від комітету, — сказав чоловік, виймаючи з кишені пачку листівок, — заховай добре.

Ця розмова відбулася весною, а у жнива селом пішла чутка, що з Ковеля приїхало троє невідомих, переодягнутих у селянське вбрання. В одному із них люди вгадали катюгу з в'язниці.

Насторожилася родина Васюти. Але минув день, другий, третій, і всі заспокоїлися.

— Завтра підемо із Степаном ячмінь косити. Збуди нас раненько, ми у клуні ляжемо, — сказав Адам Васюта і виїшов з хати...

На світанні Параска зайшла у напівтемну клуню, торкнула чоловіка за плече.

— Вставай, Адаме, вже світає!

Та Адам не відповів...

Він лежав бездиханний. Струмки крові запеклися на грудях...

Мати кинулася до Степана. Він лежав у кутку клуні на свіжому сні.

— Степане, Степане, швидше вставай! Батька убито!..

Але й син не прокидався. І мати помітила на його скроні глибоку рану.

Параска вибігла на подвір'я.

— Катюги, катюги вбили! — голосила вона, скликаючи людей.

Все село зійшлося до Васютиної хати. Всі розуміли, від чийі руки загинули батько й син...

...І раптом над юрбою спалахнуло багряне полотнище прапора. Хтось заспівав пісню, і юрба підхопила її. Васюта вгадала в ній слова, що були надруковані у листівці, яку вона роздавала селянам ще навесні. Село в перший раз на повний голос співало «Інтернаціонал».

Васюта, стримуючи сльози, пішла на чолі колони — страдницька і горда...

...Цією дорогою поліцаї везли зв'язану Васюту до Ковеля. Вона сиділа на бричці, гордо тримаючи голову, і бачила, як з околиць сіл йшли дівчата з букетами багрових маків і синіх волошок, ішли юнаки з снопами. Йшли до Васютиної хати.

Селяни вимагали звільнити Васюту. Спалахували фільварки, осипалися хліба на панських полях — наймити страйкували...

Через два тижні Васюта повернулася в рідне село. Люди скосили її убогу ниву, привезли снопи на подвір'я.

...Іде Васюта і згадує, що цією дорогою у вересні тридцять дев'ятого року прийшло зі сходу щастя, про яке вони знали лише з розповідей. Тут Васюта зустріла сина Михайла, визволеного з в'язниці. Вона пройшла з ним, обнявшись, через село. Відтоді Васютина хата не знала самоти — щодня приходили люди, розпитували, радились, як бути, як жити по-новому.

Михайло часто їздив до Ковеля, розпитував у воїнів про колгоспну Україну і, порадившись у райкомі партії, вирішив організувати колгосп у рідному селі Уховецьку. Дні і ночі працював Михайло — розповідав людям про колгоспи, нещадно викривав брехні розлюченої куркульні.

З другом своїм, бідняком Іваном Бортюком, створював перші бригади, ланки. Тоді саме люди і обрали Михайла головою колгоспу...

...Іде Васюта і згадує, як давно на цій ниві зібралися сотні хліборобів. Її Михайло йшов за плугом — перша довга борозна, перетинаючи межі нивок, з'єднала їх в безкрає колгоспне поле.

Комуніст Михайло Васюта працював без спочинку. Вірним його помічником була мати. З головою сільради Іваном Бортюком вони відкрили в селі семирічку, організували школу лікнепу. По-новому зажили люди в Уховецьку. І вже перший колгоспний урожай приніс хліборобам багатство...

...Цією дорогою йшла Васюта на схід, коли загриміла війна. На станції Михайло обняв матір і, зазираючи в очі, сказав:

— Ви бачили багато горя. За два роки ми відчули, що то є щастя. За нього полягли батько мій і брат Степан. Зараз, мамо, я іду від вас, іду боронити щастя. Їдьте, мамо, на схід, в Росію — там люди підтримають вас...

Три роки прожила в Росії Параска Васюта. Працювала разом з людьми на перемогу. Так здружилася з колгоспниками, що вони не пускали додому, коли радіо принесло звістку, що Ковель визволено.

У спаленому Уховецьку довідалася Параска Васюта, що її син Михайло загинув геросм, визволяючи містечко Тупичев на Чернігівщині. Вдячні люди поставили пам'ятник на його могилі і вирізьбили на ньому напис...

Мужньо знесла мати втрату останнього сина...

— Працюватиму за всіх Васют... Доки житиму! — говорила вона на зборах селян, які скликала в перший день свого повернення, скликала з твердим рішенням, — треба поновлювати колгосп. Цю думку підтримали односельчани. Перші двадцять чотири родини знову об'єдналися в колгосп...

Досвід, набутий за роки війни і в колгоспі на сході, і в

своєму селі допомогли Парасці Васюті у важкий рік відродження. Ні плуга, ні коней, ні насіння,— нічого не було у пограбованому селі. По кілограму зносили люди жито, пшеницю на посів. Нові плуги кували ковалі, майстрували борони. З досвіта до смерку не йшли люди з ланів і таки засіяли перші сотні гектарів спільного поля.

...Іде Васюта через колгоспне поле, тримаючи в руці багрянні маки і сипі волошки. На білій кофті сяє сонцем значок депутата Верховної Ради СРСР — такий самісінький носив на грудях її син Михайло...

Вона вийшла сьогодні в поле перевірити, як іде прополка хлібів, як вистигає жито на насіннєвій ділянці. Близько тисячі гектарів засіяв їхній колгосп. Десятки гектарів одвоювали хлібороби у споконвічних волинських боліт. А хліба стоять у зріст людини. Колосся на долоні не вміщається. Заболочені піщані землі ще ніколи не родили так, як нині. І Васюта радіє, бо в цьому багатстві не одна її безсонна ніч, не один напружений день її роботи.

Не двадцять чотири родини, а все село об'єднане нині у дружну працьовиту сім'ю — у колгосп...

— Параско Варфоломійвно, я до вас,— гукає здаля жінка.

Васюта обертається на голос.

— Уже була в селі. До вас приїхала спеціально,— каже жінка і міцно обнімає Васюту.— Дякую вам. Відшукала сина — живий, цілісінький...

І Васюта всміхається щастю матері. Від неї Параска Варфоломійвна колінь одержала листа. В ньому відчувалася материнська мука. Прохання допомогти у розшуках хлопчика, загубленого ще в роки війни.

— Уже читас й пише. В дитячому будинку навчили! — радіє жінка, яка приїхала здалека подякувати Васюті.

— Тож рости його на славу, чесного і мужнього рости...— сказала вона з радістю про знайденого і з печаллю подумала про своїх.— Що ж у вас доброго в районі? — запитує згодом Васюта.

Жінка йде поруч. Розповідає про свіжу новину. Хлібороби села Скиби побували в гостях у колгоспі «Борець». Гостей з Волині зустріли, як рідних. Бригадири, ланкові, агрономи показали своє багатство, розповіли, як артіль стала мільйонером. Кілька днів прожили волинці у москвичів.

— З дня на день ждемо дорогих гостей до себе.

І хоча це оповідання не було новиною для Параски Васюти, вона уважно слухала схвильовану розповідь щасливої матері.

Минувши розсадник, колгоспні городи, вона підійшла до контори артілі.

— Уже готово, Параско Варфоломіївно, — сказала їй смаглява дівчина — колгоспний рахівник — і подала аркуш паперу.

— Добре, доню...

Васюта сіла до столу і схилилася над папером. На ньому були виписані основні дані про роботу колгоспних ковалів, теслярів, будівельників.

Стіни кімнати обвішані плакатами, діаграмами. Вони розповідають про сучасне і майбутнє уховецького колгоспу. Вони розповідають, що з дня відродження уже в кілька разів збільшилась площа посіву, що в далекому волинському селі збудовано нові зерносховища, школу і навіть електростанцію. І яким жалюгідним жебраком виглядає в порівнянні з цими цифрами колишній уховецький багатий пан Красавін, на землях якогогнули спина Васюти і сотні їм подібних.

— А вони таки герої! — одриваючись од паперу, говорять Васюта.

Дівчина киває головою, розуміючи, що вони — це люди, односельці Параски Васюти...

ЛИСТ НА ЗАПОРІЖЖЯ

Невдовзі після війни в колі запорізьких товаришів я почув оповідання про двох садоводів-друзів Івана Лотка і Ананія Білая. Лотко — запорізький робітник, комуніст, з армією Фрунзе брав Перекоп ідесь біля Сиваша був тяжко поранений. Кілька років Іван Лотко лікувався в Криму, там і полюбилося йому садівництво. У кримчанів він навчався цього мистецтва, навчався з думою про розведення великих садів у запорізьких степах. Ця мрія згодом привела його на хутір Матвіївський, за десяток кілометрів від того місця, де тоді будувалася перша гідроелектростанція на Дніпрі. Двадцятип'ятитисячник Іван Лотко організував колгосп і був обраний головою...

Якось на зборах Іван Костянтинівч вперше повідав про свою мрію:

— Років через п'ятнадцять тут буде сад. Перетворимо цей степ на земний рай. Урожаї будемо збирати такі, що доведеться, мабуть, прокласти вузькоколіяку, щоб підвозити нею плоди до залізниці. А починати цю справу треба, товариші, з посадки лісових смуг, щоб обламати крила вітрові, не пустити його в сади...

Не всі степовики одразу повірили тоді в ці слова. Старі казали, що немає сили проти вітру з Манича — він і насіння з землі повидуває. Згадували літа, в які сіяти сіяли, а косити не довелось: все повсихало.

Але Іван Лотко захопив своєю мрією молодий колгоспний актив. Вечорами при світлі каганця він навчав хліборобів найелементарніших правил посадки лісосмуг, садів, ягідників. Роз'їжджав з розсадника до розсадника, вишукуючи сортові саджанці. Незабаром на степову станцію почали прибувати у вагонах саджанці молодих тополь, клена, акації, шовковиці, а потім і фруктових дерев. І південний степ почав оживати. Двісті гектарів саду посадили тієї давньої осені степовики.

А весною їм на допомогу прийшов садовод Ананій Білай. Він став правою рукою Івана Лотка. Сотні гектарів яблунь, груш, черешень посадили ці два ентузіасти в першу ж весну своєї дружби.

З року в рік буйніли в степах лісосмуги — надійні вартові молодого саду. І за їхньою зеленою стіною набиралися сил фруктові дерева, кучерявилися виноградні лози.

Сади ще не плодоносили, коли партія дала Іванові Лотку нове доручення — створити садівничий радгосп на Поділлі.

— Надіюсь на тебе, Ананію Каліновичу, на вас усіх, товариші, — говорив Іван Лотко, прощаючись, на зборах. — Вірю, що саджанці наші розійдуться по степах і розростуться в буйні сади.

З того часу багато років мічурінець Ананій Білай чесно стоїть на вахті садового колгоспу. Здійснилася мрія його давнього друга Івана Лотка: сади артїлі розрослися і дають тепер щедрі плоди. А улюблений вислів Івана Костянтиновича про другий Крим ввійшов у мову колгоспників...

Запорізькі товариші розповіли мені ще й про те, що в роки війни командирю Ананію Білаю довелося воювати на багатьох фронтах. А в дні битви за Запоріжжя шлях його частини проліг через рідні сади. Під крилатими кронами яблунь окопувалися бійці.

— Швидше, швидше, — підганяв їх Ананій Білай і відразу ж попереджав: — Тільки обережніше, коріння не пошкодьте...

Це оповідання я почув майже двадцять років тому і під його враженням зразу поїхав до садового. Було це в травні, якраз цвіли сади. Ми побачили їх ще за кілометр від Матвіївського. Білими хмарами лежали вони на рівнині — праворуч від села. А ліворуч — в живій огорожі лісосмуг — зеленіли розливи озимини. Грейдер проходив по центру села. Хати ледь-ледь було видно крізь цвітіння садів. Молоді, щойно посаджені тополі, фруктові

дерева у два ряди стояли вздовж дороги. У свіжній чистоті стовбурів, у щедрому квітуванні я відразу відчув любов до садів, бажання колгоспників прикрасити свій побут.

Ананія Білая ми знайшли на винограднику. Його права рука висіла на чорній пов'язці, лівою він закрити об коліно великий садівницький ніж і заховав його в кишеню. Вдивляючись в обличчя нового знайомого, Білай примружив очі, посміхнувся, за давнім звичаєм степовиків, зняв картуза, засунув його під пов'язку і простягнув руку. Потім подивився в квітучу далину садів і сказав:

— Рай земний, благодать. Не можу надивитися...

По інтонації сказаного, по блиску очей я зрозумів, що сивіючий садовод і досі по-юнацькому закоханий у свою професію.

Я гостював у степовиків кілька днів. Познаюмився з багатьма хорошими людьми, вихованцями Білая, познаюмився з його сином Петром, який від зорі до зорі працював у саду. Пригадую, що виїжджав з колгоспу я опівночі. Батько й син проводжали мене. Петро ішов попереду, легко відхиляючи рукою гілки яблунь.

— Зміна підростає хороша,— сказав я Ананію Калиновичу, показуючи на сина.

— Надійна... з дитинства привчав... тепер я впевнений — Петро людиною справжньою буде... Та й меншого по цій лінії пущу.

Край села я розпрощався з Ананієм Калиновичем і Петром і пішов попід кронами на степовий полустанок. Раптом сади, а над ними і хмари спалахнули трепетним полум'ям, згасли і за мить знов зайнялися — раз, другий, третій. Я оглянувся і зрозумів: десь далеко на Запорізькому металургійному комбінаті почали завалку відбудованої домни...

І ось тепер через багато років я знову їду в колгосп «Зоря комунізму». Їду не профіліривою, а автострадою Москва — Сімферополь, будівництво якої тоді тільки почалося. Не лише ця автострада помітно змінила краєвид

степів. Від цехів «Запоріжсталі», які виділилися тоді на самісінькому 'обрїї, тепер уже підійшли до траси десятки нових заводських корпусів, вулиці молодих робітничих селищ...

Ще кілька кілометрів їзди, і ми за дороговказом «Хутір Матвіївський» звертаємо з траси в зелене море озимих хлібів. І от, нарешті, знайоме село, стіни тополь вздовж садів. Село розрослося. При в'їзді — недавно збудовані колгоспні ферми. Нові будиночки під черешницею пристроїлись до старої вулиці. На їхніх садибах видніються молоді черешні, яблуни, абрикоси. Уряд з старими тополями обабіч шляху стояли молоді, насажені за традицією старих жителів колгоспними новосельцями. Уже по-весняному вибілено хати, позамітано подвір'я, підсипано тротуари. Любо подивитися: одна садиба краща за іншу. Напевне, в Матвіївському існує якийсь неписаний закон змагання за чистоту хати, за красу подвір'я і вулиці.

Чистотою, порядком зустріла мене і хата Білая. Пора була обідня, і Ананій Калинович, вставши з-за столу, зручно влаштувався у своїй маленькій кімнатці попрацювати за письмовим столом. Перед ним лежали зошити, в котрі він багато років занотовував свої спостереження за погодою, поведінкою рослин, записував враження про людей, робив виписки з статей садоводів, професорів, академіків. Поряд з ним трудилася над букварем першокласниця.

— А це мій жайворонок, онучка, Петрова донька, — відрекомендував садовод нового жильця знайомої мені хати. — Давно це ми з вами, давно не бачились, — посміхаючись, казав Білай, — літа ідуть... А я оце пишу, пишу про труд колгоспний, про досвід садоводів-степовиків. А життя швидше лине... Відстаю з записками, а, щиро кажучи, дуже хочеться написати книгу для молоді нашої про працю садовода, про любов до землі. Адже тільки відчувши справжню любов до себе, земля відповідає щедротами...

Перші зошити його записок я колись читав. Мені особливо запам'яталися ті місця, де мовиться про боротьбу

Івана Лотка з скептиками, які не вірили в мрію садоводів. Але Лотко, Білай і колгоспний актив перемогли. Зеленою стіною, захищаючи сади і поля від східних вітрів, простяглися на двадцять кілометрів широкі лісосмуги, на шість кілометрів — сади, ягідники, виноградники.

Недавно Ананій Калинович відсвяткував тридцятиріччя своєї роботи у Матвіївському. Кілька сотень гектарів колгоспного саду посадили і виростили степовики разом з Біласм!

— Так, так, час іде, — думаючи про щось своє, промовив Білай. — Колись тут насаджував сади, а зараз уже поновляю їх, підсаджую молодняк. Ми повинні поновити 150 гектарів кісточкових. Це зробимо... Потужний трактор для корчування у нас уже є. Саджанці масмо прекрасні, і не тільки для себе...

Коли Ананій Калинович заговорив про саджанці, очі його, лагідні і розумні, стали ще яснішими. Він знову пригадав свого друга Івана Лотка, його глибоку віру в те, що в Матвіївський за саджанцями будуть приїздити з багатьох степових колгоспів.

— Ну, а цього року щось неймовірне... Ніколи ще так не було. Всі за саджанцями — до нас. Моя учениця Настя Пархоменко, — вона розсадником відас, — радіє, і плаче. Радіє — про сади люди серйозно подумали, шкodus — на всіх не вистачить. Ми, правду кажучи, тисяч сорок саджанців відпустили колгоспам, але це крапля в морі. Попит величезний.

Мова зайшла про розсадники. Очевидно, серйозно цим питанням ніхто не займався. Ось хоча б такий приклад. Десятки років працює Мелітопольська станція садівництва, в якій, до речі, навчався і Білай. Там досвідчені садоводи виростили багато фруктових дерев, пристосованих до південної зони України. Щороку станція передає їх для розмноження державним розсадникам. Але спробуйте дістати саджанці нових сортів черешень, абрикосів, слив — це не легко. Розсадники вирощують їх мало. І виходить,

що результати багаторічної кропіткої праці наукових працівників станції в практику степового садівництва застосовуються дуже повільно.

— Тут щось не додумано. Адже для кожного зрозуміло, що посадочний матеріал — це доля майбутнього саду. «Що посадиш, те й візьмеш», — перефразував Білай відому приказку. — Але справа не лише у розсадниках. Навіть у нас в колгоспі, де величезний масив садів, виноградників, багато років на сади дивилися як на якийсь додаток. За тридцятиріччя моєї праці у нас помінялося дев'ятнадцять голів колгоспу. І кожен виявляв своє ставлення до садівництва. В більшості випадків — зневажливе. Після Івана Лотка було п'ять-шість голів колгоспу, які розуміли сад, любили його.

Ананій Калинович з почуттям глибокої подяки згадав про колишнього секретаря райкому партії Георгія Потапенка.

— Сам він, Георгій Іванович, навчався колись у Мічуринському інституті. Знав особисто великого вченого, був у його садах. Ой, як нам, садоводам, допоміг Георгій Іванович після війни! Скільки зробив хорошого! Зараз, правда, легше працюється. Питання, як кажуть, прояснилося, ставлення до саду змінилося. Тепер нарікати не смію. І голова виконкому — знаюча людина, і наш Яків Логінович — добрий голова. У нього серця і рук вистачає на все: на піднесення тваринництва і врожайності зернових, на розвиток садівництва і городництва. А сад за увагу завжди подякує...

По дорозі в сад Ананій Калинович звернув мою увагу на стрункі сріблясті тополі, якими вони обсадили вулиці відразу після війни. Дерева всі до одного прижилися, виростили і прикрасили степове село. Ананій Калинович згадав при цій розмові і про поганих працівників деяких зелених трестів. Вони щороку дають зведення про те, що у місті посаджено десятки тисяч дерев. Наступної весни ці

зведення повторюються. І так — щороку. А що виходить в житті? Посадили дерево, відрапортували, а доглядати за ним перестали. Воно і гине. А скільки коштів державних на вітер викидається!

— Система звітності у трестах явно невдала. Я вважаю, звітувати слід лише про кількість багатолітніх дерев, викоханих зеленими трестами,— сказав Ананій Калинович,— бо інакше хтозна-що виходить. Коли, наприклад, узяти зведення згаданих трестів за десятиріччя, то по кількості висадженого вийде, що на території міста повинна вже шуміти луца, а насправді — місто голісіньке. Питання серйозне. Гріх в одну лупку десять разів дерева садити...

...В колгоспному саду працювало багато дівчат. Вони обмазували дерева глиною, білили їх, чистили міжряддя, закінчували обрізку гілок. Серед працюючих були зовсім юні, з дитячими ще кісками.

— Школярки, наші помічниці, привчаються біля старших. Закінчать десятирічку — і до нас, в сад, будь ласка. Прийдуть неодмінно, це я знаю. Так і Петро мій починав — з школи, а тепер заочно інститут закінчив. Влітку і менший мій в сад на роботу прийде з десятирічки. Їм буде легше,— продовжував Білай,— матимуть наш досвід багатючий. А техніка тепер яка! Не праця, а радість...

Над сивою головою садовода зеленим ситцем просвічувались набряклі бруньки, а у вишині, у безхмарному небі, торжествували жайвори. У саду, наче перегукуючись, співали дівчата. Слова заспівувачів важко було розібрати, але коли їх підхоплював увесь хор, приспів чітко долітав до нас,— прості, схвильовані слова про рідні сади степові, про юних і сивих садоводів.

1951

Крізь бори і ліси пролягла стара дорога на Лебедин. Вона то ховається в зелені сутінки гущавини, то знов вибігає до одиноких дерев, що стоять край самого урвища. Під ним низина, сповнена сріблястими кружальцями озер. За озерами голубіє стрічка Пела. А за рікою скільки видно — поля. До самого небокраю...

Благословенна місцина поліщуків — хліборобів, рибалок і теслярів...

Я заїхав сюди випадково з Великого Історопу. Я збиравсь вже додому, коли мені за вечерею колгоспний шофер порадив:

— Попрацювати в тиші хочете? Треба їхати в Переліски. Хоч завтра одвезу... Їду туди...

— А ти, Сергію, постав їх в Антона. Чуєш, там і хата тиха, і люди привітні, — порадила мати.

...Ми рушили східсонця. Я сидів поряд з Сергієм в кабіні і не міг відвести очей від краси лісової, в яку ми в'їхали відразу за селом. І хоча до Перелісків було з десяток кілометрів, але скільки дива постало перед очима. Красиви змінювались щохвилини. Лісові галявини, оточені молодими дубками, зникали, уступаючи місце березовому гаю, чорній хмарі соснової пущі чи джерельним низинам з сизуватими вербами. Поміж них ще димився повільний досвітній туман. А над всім цим царювала привітальна пісня сонцю. Пісня пробудження, радості — пташина пісня.

І раптом перед нами запарувала озерна низина, а праворуч забіліла перша хата лісового хутора. Сергій спрямував до неї машину і зупинив біля колодязя за кілька метрів від воріт.

— Доброго ранку, Антоне Тихоновичу. Хазяйнуєте? Не спитьсья? — вискочивши з кабіни, запитав шофер.

— Здрастуй, Сергію... Та воно гріх і сором таку красу проспати, — відповів, подаючи руку, кремезний поліщук.

Сивий чуб, по-юнацькому непокірний, спадав на високий лоб, на чорні окуляри.

Господар хати, видно, щойно поголився, і на мужньому обличчі чіткіше окреслились губи і вольове підборіддя, поділене навпіл продовгуватою ямкою.

— А я тебе за кілометр вгадав. Все тобі ніколи мотор відрегулювати,— посміхнувся лісовий велетень і, засукавши рукави синьої сорочки, зняв з тину ряднину і знов підійшов до машини. Він послав ряднину на крило, зліг на нього і підняв капот.

— Погане в тебе хазяйство, Серьoga. У пас на фермі чистіше,— почувся невдоволений голос.— Ти сюди давно не заглядав...

Антон Тихонович закрив капот, кинув на тин ряднину, підійшов до колодязя і сердито наказав:

— Злий мені... На губу за таке господарство відправляти слід. Почистиш, а тоді вже подивлюся... А там хто з тобою приїхав? — запитав він, витираючи руки.

Я вийшов з кабіни, і шофер познайомив нас і розказав про мету приїзду.

— Тож заходьте до хати. Ми завжди раді людям...

Поліщук взяв цеберку з водою і повів мене на подвір'я. Просто за городом голубили озера. Десь за ними на луках, згрібаючи сіно, співали жінки.

— Самі будемо хазяйнувати. Дружина на роботі. Молоко, ячня, мед... Поснідаємо?

Тільки за столом я помітив, що Антон Тихонович якось непевно, наче напюмацки, дістає хлібину, набирає з казачка картоплі. А подаючи глечика з молоком, попросив:

— Наливайте собі і мені... щоб я не нашкодив...— І раптом схопився з-за столу, включив приймача.— Було забув про останні вісті... А мені ж в бригаді тижневий огляд міжнародних подій робити...

Він прослухав останні вісті і тільки тоді повернувся до столу. І вже по тому, як він прибирав посуд, я зрозумів, що в поліщука хворі очі. Я почав допомагати йому.

Він охоче погодився і радив мені, куди що ставити — видно, кожна річ в цій хаті мала своє постійне місце.

Я вийшов на подвір'я. За хвилину до мене на лаву підсів Антон Тихонович.

З далеких сінокосів в подиху зів'ялих трав ледь вчувалася жіноча пісня. Видно, вони вже далеко пішли лугами...

— Який у вас благословенний закуток! Яка краса навкруг...

Поліщук не дав мені закінчити і сказав:

— Згоден. Правда ваша. Сотворила природа казку... в голубими очима озерочок, з березовими косами..— І, глянувши на мене крізь чорні окуляри, жвавіше якось, голосніше додав:

— Я оце вас вперше бачу, а скажу як давньому... З дитинства, з юності закоханий в свої Переліски... Та воно ж тут і любов моя перша ярилася... Скільки місячних ночей, скільки світанків зустріли удвох! А було не раз, з побачення — прямо в кузю. Душа співає... Як ударю, а коваль усміхається: «Антоне, легше бий. Ковадло в землю загупаєш».

Чи засоромившись з своєї одвертості, чи бажаючи втекти від спогадів, він вже зовсім іншим тоном запитав:

— А ви борщ з сушеними грибами любите?

— Вгадали, Антоне Тихоновичу...

— Отож і моя Христя на лузі співає... Прийде, ми й замовимо. А зять мій грибник, від казана не відірвеш. В суботу прийде, познайомлю...

Поліщук глянув на сонце крізь чорні окуляри...

— Час вже і до роботи, — а тоді усміхнувся до мене і запитливо запропонував: — А може, ми сьогодні собі вихідний зробимо? Ви з дороги. Прийде Христя, вам куток влаштує в малій хаті. Працюйте собі. А сьогодні проїдемо до Псла. Покажу вам нашу місцину, щоб самі потім дорогу знали...

Я погодився з поліщуком.

— Ну, тоді — на хвилину до хати заїдемо, зберемось.

Антон Тихонович одрізав кусень сала, півпаляниці, загорнув все це в газету, засунув у торбу і подав мені. Потім з комода взяв зошита, поклав на стіл і розгорнув його олівцем, вкладеним між сторінок. Він обвів пальцем праву сторону зошина і почав писати великими літерами.

«Христя, я пішов з гостем до річки». На лівій сторінці я прочитав інші записи, уже злегка закреслені: «Христя, я на бригаді», «Я пішов до маршала...»

За воротами я помітив кілька стежок. Вони розходились на всі сторони від подвір'я. Антон Тихонович, наче відчувши мій погляд, сказав:

— Запам'ятайте... оця прямо — на бригаду, до крамниці. Праворуч — сінокіс, городи і далі... А ми підемо цією — через переліски і низини до Псла, до гідростанції колгоспної...

За сотню метрів від хати ми ввійшли в ліс. Стежка звивалась поміж кущів ліщини, обминала древні дуби, що тихо клекотіли верхів'ям у небі.

Антон Тихонович йшов попереду... Час від часу він витягав перед себе руку, аби відхилити гілку, і попереджав мене:

— Обережно, не подряпайтеся...

За півгодини стежка привела нас в низину — на широкий луг. Він на кілька кілометрів простягнувся зеленим тихим озером, яке навкруг оточували ліси.

— Тут стежина добра. Я тим часом хочу дещо запитати у вас...

Не знімаючи чорних окулярів, він витер хустинкою змокріле обличчя і поцікавився:

— Ви, мабуть, світу багато побачили. Діло таке у вас: не побачиш — не напишеш.

Ми йшли поряд, і я розповів Антону Тихоновичу про дороги, про мандрівки і про пам'ятні зустрічі. Я називав імена українських письменників, оповідав про історію на-

писання того чи іншого твору. Поліщук слухав уважно, але вставляв своє слово майже кожного разу, зачувши назву повісті, роману, про котрий йшла мова.

— Це у нас читали,— говорив він і зупинявся на мить.

Так ми перейшли луки повільно і непомітно в розмові.

— Дякую, цілу лекцію прослухав,— сказав Антон Тихонович, виходячи знову вперед на стежину.— Тут буде складніше пробиватися...

Мене цікавило: як він міг з своїми хворими очима стільки перечитати книг. Але не хотілося нагадувати про очі.

— Ви, Антоне Тихоновичу, добре обізнані з літературою.

— Може, і не все знаю... А читаємо ми багато... Дочка читає, зять, Христя, звичайно, найбільше читає мені... Якби не моє горе, все б перечитав... Обережно — корч,— попередив мене Антон Тихонович, переступаючи вузол коріння, що виткнувся з-під стежини...— Я все тут напам'ять знаю, хоч очі не дуже. Серце, як кажуть, зряче... кожну гілочку вгадує.

На березі Псла Антон Тихонович, прислухавшись, як шумить вода на греблі гідростанції, сказав мені голосом, в якому обнялись печаль і радість:

— Оце без мене люди будували, після війни. Кажуть, красиво... А я після війни лише уявляти можу...— За хвилину показав рукою на той бік річки і уже з гордістю додав: — А оті поля аж за Псом орав колись і я. Першим трактором артільним...

Ми постояли трохи на березі і поліщук запропонував повертатись додому. Але перед самим лісом, згадавши про харч, попросив мене розікласти багаття і трохи спочити.

Саморобним ножом він помацки вирізав дві гілочки, обстругав їх і одну подав мені. Потім розрізав порівну

сало і свій шмат насадив на спичак. Простягнувши руку, обережно потягся до багаття посмажити сало. Може, гіркуватий димок, може, полум'я нагадало йому далекі і пам'ятні дні, і він заговорив зі своєю згадкою...

— З трактора в танк пересів... В гвардійській бригаді був. Де ми тільки не воювали. Курськ, Україну визволяли. Ходила наша бригада через Карпати, на полях Словаччини били ту холеру... Братіслава і Зволен, Банська Бистриця, Свидник... Мабуть, люди там і досі теплим словом танкістів напих згадують. Добро ж їм несли... Тепер у них, у словаків, зміни в житті... Почую по радіо і їхньому щастю радію...

Ми повернулись додому надвечір.

— Як, Антоне, ти не збився з дороги ніде? — запитала з ніжною турботою поліщучока дружина.

— Ніколи не заблукаю, доки серце б'ється, — відповів з сіней чоловік...

Христина Григорівна розпитала у мене про нашу прогулянку і зраділа моєму захопленню навколишньою природою, яку так хороше показав їй чоловік.

— Мій Антон і досі зачарований всім красивим: природою, піснею, кпигною і працею людською, — сказала задумливо господарка. — А сам який майстер був і по дереву, і по залізу. І в машинах знається. Він би сам і супутника зробив... якби ж йому очі... Будь вона проклята, та війна. Він, мабуть, вам розказував. В танку випалило. А він, сліпий, по команді товариша танк у бою водив. Сліпий, геть-чисто без очей. Богатир мій... Не розказував, кажете. — Жінка подумала мить і пояснила: — Ви, певно, не допитувались, а він не любить... Навіщо, каже, своє горе людям роздавати, якби радість — пригорщами сипав би... Душа в нього красива... Не спалив її, не звівечив клятий Гітлер...

Вранці другого дня я побачив у вікно, як дружина, тримаючи чорні окуляри, зливала з кухля воду на його могутні руки. Він смачно умивався і щось дотепно розпо-

відав дружині, бо вона аж заходилася від сміху. В цей час на подвір'я зайшло двос парубчаків. Антон Тихонович швиденько втерся і одяг окуляри. За хвилину він повів хлопців до сарая, і вони повиносили звідти з півсотні акуратно виструганих держаків, певно, на сапки, лопати... Погрузили на бричку й рушили.

— Перекажіть бригадирові, завдання перевиконав. За граблями в понеділок хай присилає...— сказав услід Антон Тихонович.

До півдня майстер не відходив від верстака, що стояв у холодку під старим осокором. Він обстругував рубанком бруски, розрізав їх на рівні частини, свердлив гнізда для зубців. Робив він це легко, з якимось захопленням, помацки перевіряючи вивершеність деталей, однаковість просвітів між гніздами.

Десь на бригаді ударили в рейку, і Антон Тихонович кинув роботу, зайшов до хати і покликав:

— Перерва... На спочинок... Виходьте, послухаємо радіо. Зараз — останні новини...

В суботу за спіданком Антон Тихонович сказав: — Сьогодні борщ з грибами буде. З Лебедина гості приїдуть, родичі.

Поліщук ждав їх з нетерпінням. Він час від часу замирав біля верстака, прислухаючись до Лебединського шляху. Перед обідом біля подвір'я зупинився «козлик». І в дідові обійми стрибнула русява, гарненька дівчинка. А шофер діловито пояснив:

— Сьогодні не приїдуть. В обох якісь конференції... Привітали, вибачалися...

— Передай і їм те саме... Спасибі за онуку.

Дружина винесла кошик яблук і глек меду. Передала шоферу. Поговорили хвилину, і він поїхав на Лебедин.

До пізнього вечора Антон Тихонович не розлучався з онукою. Він забув про все. Грався з нею у жмурки, піднімав могутніми руками високо над головою, слу-

хав її декламацію і обіцяв дівчинці ясної долі, сонця і миру...

Я лежав у клуні на сіні і радів з чистого людського щастя маленької Ромашки і лісового богатиря з випаленими очима і неопалимою душею воїна і трудолюбця. Раптом на подвір'ї стало тихо, і через хвилину Антон Тихонович запитав мене:

— Ви ще не спите? Телефонограму принесли з пошти. Вас негайно викликають у Київ...

Мене і господаря опечалила ця звістка. Але нічого не подієш — кличуть терміново.

Недільного ранку я не впізнав свого господаря. В шовковій вишиванці, в синьому костюмі, в блискучих туфлях він сидів на лаві біля хати. Русоголова Ромашка стояла проти нього і маленькими рученятами перебирала бойові медалі на дідових грудях.

— Вас ждемо, попрощатися. Уже коней на бригаді припрягають. Підвезуть до станції. А ми з онукою поїдемо до маршала Рибалки в Малий Істороп. Поговоримо як танкісти, згадаємо, як Україну визволяли. Одне слово — земляки і по сусідству, і по зброї... Та й школярі запропонували, щоб розказав про дні бойові.

Він подав мені руку.

— Щасливої дороги... Не забувайте наш край.

Дід і онука перейшли Лебединський шлях і попрямували до лісу.

— Тут недалеко до Малого Історопу. Через лісок, — пояснила мені господарка, дивлячись услід рідні. — В тому селі маршал Рибалко народився, там йому пам'ятник стоїть.

Минуло від того прощання небагато часу і я вже був далеко від Перелісків — мандрував по землях Словаччини. Нові дороги, нові друзі, зустрічі й розмови полонили мене. А проте і в цій новині часто на згадку приходив

могутній поліщук. То він раптом уявлявся мені поряд з танком, який вдячні словаки поставили на гранітний п'єдестал. То я бачив його крізь димок трактора на повольській рівнині. А в Свіднику мені здалось, що не бронзовий солдат в суворій печалі, а сам Антон Тихонович стоїть з автоматом, охороняючи спокій своїх полеглих танкістів...

І почувся мені здаля знайомий голос:

— А ми з Ромашкою до маршала Рибалки у гості... Україну з ним визволяли, та й далі бували...

1953

ХОРОШІ ЛЮДИ

Назустріч нам насувалася несподівана гроза. Чорна бистра хмара заступила вечірнє сонце на степовому обрії. Передвісник зливи — поривчастий вітер розбудив море дозріваючої пшениці, погнав хвилі по золотій рівнині, що дрімала цілий день у тиші степової спеки. А далека синя стрічка Південного Бугу відразу зблякла і стала ледве помітною. Крізь чорну хмару вдарила блискавка, і річка, повторивши тремтливий спалах, зовсім зникла за косою стіною дощу.

І раптом на безлюдній дорозі ми побачили дівчину. В одній руді вона несла свої черевички, другою — пригортала до грудей великий букет степових квітів.

Ми зупинились і запросили її до машини...

— Ланка наша недавно поїхала з поля. А я квіти лишилася збирати, мама їх люблять, — посміхаючись, пояснила дівчина свою степову самотність.

Кілька кілометрів ми пробивалися по розмитій дорозі і, в'їхавши у Костянтинівку, зупинилися біля Олиної хати. Дощ пройшов, гроза вже гримотіла десь далеко-далеко.

Але їхати далі не можна було — шлях виблискував каламутними калюжами.

Ольга вийшла з машини і, не закриваючи дверцят, сказала:

— У нас заночуєте, а тим часом дороги протряхнуть. Зараз я батьків запитаю, — і, не чекаючи нашої відповіді, побігла у двір.

Через кілька хвилин до воріт підійшов кременний плечистий дід.

— Заїздіть, люди добрі. Хата простора і тиха...

Ольга пішла уже від колодязя відро води, а літня жінка чекала нас на порозі, тримаючи рушник і шматочок рожевого мила.

Простота, щира, невимушена гостинність схвилювали нас. Через півгодини ми почували себе так, ніби завітали до давніх своїх знайомих.

Господар привітної хати Семен Олександрович Бабич був каменотесом місцевого кар'єру, де з давнього часу добував і обробляв граніт.

— Ось уже півсторіччя на кар'єрі... Відлучався лише на війни. На всіх чотирьох був солдатом, і кожна мітку поставила, — повільно розповідав старий, не поспішаючи, гортав сторінки великого життя. — А дружина з дитинства хліборобка. Оля — наша єдина донька, здібна, талановита. Оце десятирічку закінчила, їй би далі вчитися, а вона пішла працювати...

Старий щось не доказав про доньку, поліз у кишеню, дістав кисета, запропонував самосаду...

Ми сиділи на лавці під хатою. Степові сутінки уже густішали, і високі південні зорі займалися одна по одній. Вологе вітровіння дихало зів'ялим сіном, гіркуватим соло-м'яним димком далекого, згасаючого багаття. Навкруги нас, поблискуючи листям, стояли ряди дерев ще молодого саду.

— Це для Ольги, для Олі насадив. На згадку. А мене колгосп запрошує сторожувати. Е, ні, що хочете, а на сто-

рожа не переведуся,— усміхнувся каменяр... і знову притих.— А ви звідки будете? — раптом запитав господар...

Дізнавшись, що я з Києва, каменяр повеселішав і почав називати мені площі, вулиці, на яких зведено нові будинки.

— Знаєте? — перепитував він, щоразу називаючи нову адресу.— Ну, так цей будинок обкладено нашим гранітом.

З сіней вийшла Оля — струнка, вродлива дівчина в білому платтячку, яке підкреслювало її гнучку молодість.

— Мамо, мамо! — гукнула вона, повернувшись до сарая, куди щойно з дійницею пройшла хазяйка.— Мамо, я пішла до матусі,— і, не чекаючи відповіді, пробігла повз нас з букетом степових квітів.

Мене здивували Олині слова. Каменяр, помітивши це, зніяковів, але, випереджаючи моє запитання, сказав:

— От чудна дівчина... Поговоріть з нею... Хай іде! Ми вже якось переживемо розлуку, їй вчитись треба обов'язково. А вона нам повторює те, про що ми їй все життя говорили: праця — це найбільша наука життя... Ми, очевидно, самі винні — не хоче нас, старих, самотніх, залишати. Вже і вчителька з нею говорила, а Оля своє — працювати...

Згадавши про вчительку, старий з глибокою пошаною до праці педагога розповів мені про місцеву десятирічку, про викладачів, які виховували і його доньку.

— Вчителі все одно що ми, каменотеси... Нелегка то робота — з глиби витесати прекрасне...

Помітивши за тином білу постать Ольги, старий швидко схопився:

— Добраніч. Завтра вдосвіта вставати на роботу... А ви поговоріть з нею, вона повинна вчитися, хай іде...

Оля повернулася без букета. Я запросив її, і вона сіла на лаву, старанно розправляючи на колінах складки платтячка.

— Що це, у вас дві мами? — пожартував я, нагадавши Олі її слова: «Мамо, я пішла до матусі».

— А ви не жартуйте. Дві! Хіба вам батько не розповів? — запитливо глянула на мене Оля.

— Ні, не розповідав.

— Правда? Ну гаразд, діла давно минулих днів, розповім сама,— ніби виправдовуючи рішення повідати таємницю, тихо промовила дівчина...

Коли Олі було два роки, раптово вмер її батько. В хаті зосталося п'ятеро дітей — старші трохи від неї. Матері було важко, а маленька Оля до того ж довго хворіла і вимагала особливого догляду. Каменяр і його дружина — рідна сестра Олиної матері — вирішили полегшити турботи вдови. Вони взяли дитину до себе, вилікували її, винестували, в перший клас одвели. Дівчинка так і не знала, що через кілька дворів живе її рідна матір, вона називала її тіткою. Тітка щодня приходила до хати каменяра і забавлялася дитиною. Каменяр і його дружина дуже любили дівчинку. Ольга так само любила їх. Підросли її брати, вдові стало легше житися. Але Оля не захотіла іти від тата і мами до «тітки». Каменяр і сестра вирішили розповісти правду дівчинці лише тоді, коли вона стане дорослою. І от зовсім недавно Ольга довідалася про все. Обережно їй повідала цю таємницю вчителька, якій доручили це зробити Олині рідні.

— Ось таким чином я і стала двомамонькою, як мене тепер жартома називають мої близькі. І обох дуже люблю,— скінчила Оля своє оповідання.

Схвильований благородством людей, про яких почув щойно з уст дівчини, я одверто сказав їй про розмову з батьком, про його прохання — виплинути на Олю, довести їй необхідність їхати на навчання.

— Я про це думала-передувала не раз, не двічі. З вчителями, з подругами своїми, комсомолками, радилася. Я сама дуже хочу продовжувати освіту. Буду вчитися обов'язково. Але я глибоко переконана, що навчання починається

з праці, з пізнання життя. Це — раз. По-друге, зрозумійте, що не можу я залишити на старості своїх рідних, які стільки хорошого зробили для мене. Буду працювати, заочно вчитимусь.

— Але ж рідні просять вас їхати в інститут.

— Вони — хороші люди. Вони стільки зробили добра — все життя поважають працю, пишаться нею. І мені це стало близьким. Вони все добре знають. Але гадають, що моя любов до них стала основною перепорою в дальшому навчанні. А воно не зовсім так. Правда, і про них як подумаю — тяжко залишати одних. Батько п'ятдесят років у кар'єрі, чотири війни відвоював, весь у рубцях, а з кар'єри іти не хоче — гордий каменярь. Та й обидві мами немало потрудилися. Повинна і я це пам'ятати, серце ж у мене с...

Вдосвіта мене розбудила сирена автомашини. Хтось тихо постукав у шибку, жіночий голос покликав:

— Олю, доню... виходьте.

Оля і хазяйка хати укладали у кошик харчі — збиралися в поле. Помітивши, що я не сплю, вони побажали мені доброї путі. Оля, зачиняючи двері, обернулася до мене:

— У печі сніданок, а ключа під східці покладіть.

Я подивився у вікно. На вантажній машині, на лавах сиділи жінки, дівчата, юнаки. Оля і її дві мами сіли поміж односельчан, і машина помчала в поле...

*с. Костянтинівка на Миколаївщині,
1953*

ПОРТРЕТ

— Я тільки тепер розумію все те, що пережила моя мама... Тепер, коли сама стала матір'ю...

Русява юна і вродлива жінка замовкає і пробує посміхнутись, але сльози течуть по щоках, і вона, вже не соромлячись, не ховаючись, витирає їх кінчиком хустки, накинутої на плечі.

— Не плач, Маріє, все те давно минуло,— заспокоює її стара Головачучка, а сама підносить хусточку до побляклих, стомлених, глибоко запалих очей.

Марія помічає це, встає з-за столу і підходить до бабусі, обнімає її за плечі і ласкаво просить:

— Надіє Іхтодієвно, минулося,— самі ж казали...

Вони обнялись, стоять біля вікна мовчки і вже не заспокоюють одна одну...

А перед ними, на крутоярі, лежать рідні Лівенці — бучковинське село, в якому промайнуло все життя Головачучки, в якому на другий рік війни народилася Марія Перепічка.

— Я ніколи не забуду воїна, який врятував нам життя... Він став моїм батьком,— вдруге починає своє оповідання Марія.

Я слухаю оповідання молодої трудівниці, вихованої у дружній сім'ї колгоспу «Україна», народженого на згарищах фашистського свавілля. Нові хати, ферми побудовано на випаленій землі. Діти, народжені після війни, вже стали трактористами, доярками, полеводами, вчителями. Вони багато зробили для своїх Лівенців, для колгоспу і мають повне право його перемоги називати своїми. Крила у них могутні, мета висока, серця зігріті благородством трудолюбства.

Так про них мені розповідали в Чернівцях, у Хотині, так про них говорять лівенецькі старики, що знайомили мене з селом. Про це я й хотів розповісти в своїх подорожніх записках, які склалися в моїй уяві в час мандрівки

по Буковині. Я люблю цей край і знаю його давно. Молодим журналістом я брав участь у визволенні Буковини в червні сорокового року. Я не забуду, як радів народ, зустрічаючи визволителів, як раділи буковинці возз'єднанню з Україною...

В Лівенці я їхав знайомими мені здавна дорогами, згадував минувшину і радів великим змінам у житті красуні Буковини. В селі я запросив до сільради кількох молодих селян на бесіду.

Марія Перепічка прийшла першою. Довідавшись про мету мого приїзду, вона запитала:

— А як вам наша Буковина?

Я пояснив їй, що давно-давно пережив тут радість визволителя, і Марія по-дитячому сплеснула руками, зіскочила з стільця.

— От якби мати моя знала... Шкода, що вона подалася в Хотин сьогодні... Вона часто згадує ті дні.

Потім Марія довго оповідала мені про життя сільської молоді, називаючи імена багатьох своїх товаришок по праці.

Я запитав у Марії про її батьків.

— Мама — колгоспниця. Батько вмер, коли мені було три роки... Але у мене тепер є батько. Ні-ні! Не вітчим — рідний батько. Мій рятівник. Він у Кам'янці-Подільському з родиною живе.

Очевидно, помітивши мого здивування, Марія повторила:

— Справді рідний батько!.. Зараз про все довідастесь...

Обличчя її стало суворим. Вона замислилась, підшукуючи слова, згадуючи пережите...

— Це було двадцять років тому... Фашисти тікали, палили села, гнали перед себе людей наших...

Двері відхилилися, і в кімнату, де ми сиділи, нерішуче зазирнула стара жінка.

— Іхтодівно, Іхтодівно, заходьте,— позвала Марія

гостю і, звертаючись до мене, сказала: — Вона все знає про ті роки... Сьорбнула горя за десятьох...

Бабуня привіталася і сіла край столу.

— Коли ви поховали Іллюшу? — запитала Марія стиха.

— В березні, внучко, в березні...

— Це було в березні сорок четвертого, — продовжувала Марія...

Фашисти відступили за Дністер. У Лівенцях розташувалася штаб їхнього з'єднання. Щоночі він переміщувався з одного кінця села в інший, прагнучи приховатись. Та люди пильно стежили за кожним кроком ворога. Вони знали, де встановлено кулемети, гармати, де, хитро звиваючись в кущах, пролягли траншеї. Знали, в якій хаті розташувались офіцери.

В перший день вступу фашисти розстріляли кількох хліборобів, щоб залякати все село. Другого дня повторилося те саме. Фашисти розстрілювали ні в чому не винуватих людей на вулиці, на подвір'ях, на виноградниках. На очах Надії Іхтодіївни розстріляли сімнадцятирічного сина Петра лише за те, що брат його, Георгій, служив у Червоній Армії. Тринадцятирічному сину Іллюші вдалося втекти від розправи. Він був піонером. Вночі він прийшов крадькома до матері, обняв її і присягнувся:

— Мамо, я не прощу їм ніколи... Ніколи!

І він дотримався своєї присяги перед матір'ю...

В хаті Василя Петровича Перепічки оселилося вісім офіцерів. Вони вигнали в сіни господаря, його дружину, дев'ятирічного Петра і дворічну Марію — сьогоднішню молоду матір.

За Дністром гриміли гармати. Перші загони наших воїнів переправлялись на буковинській берег ріки. По ночах у село проникали наші розвідники, і лівенівці показували їм таємні стежки, вогневі точки і квартири офіцерів...

Серед підпільників села був і піонер Ілля Головачук. Відважний і невловимий, він мстився ворогам за смерть брата, за горе матері, за школу свою, зруйновану фашистами...

Темної березневої ночі юний розвідник провів загін під командуванням Павла Трофимова до німецького штабу. Штаб було знищено, село оточено. Фашисти розбіглись по хатах, залягли на горищах, у садках і городах.

Вісім офіцерів усючили в хату Перепічки. Вони схопили в снігах хазяйку, подали їй на руки маленьку Марію і, пригинаючись, повели їх до світлиці. На вікнах німці встановили кулемети, а на тому, що дивилось на вулицю, поставили перелякану дівчинку, а матері, загрожуючи пістолями, наказали стати за донькою на весь зріст, аби видно було її з дитиною. Мати розгадала підступність ворога і все благала офіцерів пожаліти донечку. Вороги не слухали благань...

Стрільниця наближалась до хати... Одна, друга, третя тіль промайнули в садку. Вздовж стіни плазував наш воїн з гранатою в руці. Фашисти його не бачили. Він повз до вікна, в якому стояла дівчинка, схилившись на груди матері. Коли він опинився під самісіньким вікном, Олександра Терентіївна голосніше, ніж до того, промовила до офіцерів:

— Вас аж восьмеро в хаті... А допечка в мене одна, пустіть нас...

Воїн почув це благання. Вмить він підвівся, обійняв за плечі матір і сильним ривком вихопив її разом з дитиною. Водночас кинув у хату гранату. Полум'я і осколки просвітили над трьома, що лежали під вікном — воїном, матір'ю і дитиною. Ще мить — і друга граната вибухнула в хаті...

Капітан, який кидав гранати, притис дитину до грудей і наказав Олександрі Терентіївні йти за ним. Одніс дівчинку в уже визволену хату і, поспішаючи, наказав матері:

— Бережи доньку. Після такого хрещення довго жити буде, — і зник десь у багряних спалахах ночі...

— Я дізналася про все від матері. Була уже школяркою... А Ілюша загинув... Його розстріляли фашисти,— з тугою сказала Марія.

— Мій найменший останній синок,— заплакала знову Іхтодіївна.— Тепер у мене онуки такі вже...

Бабуня замовкла, і в кімнаті стало тихо-тихо. Марія, побачивши ті сльози, не одважувалася оповідати далі.

— Ти, онучко, не все сказала. Говори, говори — хай люди знають...— порадила мати героя.

— Ім'я Ілюші Головачука занесено до Всесоюзної книги Пошани піонерської організації імені Леніна...

Потім Марія розповіла, як вони на пожарищі поставили хату, насадили молодий сад, як проклали в село нову дорогу і знайшли тіла двох воїнів, що загинули в бою за Лівенці.

Все село ховало їх у братській могилі. Того дня у Лівенці приїхали майор Величко, капітан Трофимов та інші однополчани загиблих воїнів. Після мітингу Павло Іванович Трофимов пішов селом, од хати до хати, замислений, мовчазний, думаючи про щось давнє, далеке...

— Завітав Павло Іванович і до нашої хати. Мама якраз поралася біля печі. Незнайомий запитав у неї: «Чи не у вашій хаті пімці дитиною прикривалися?» — «Он вона яка вже...» — відповіла мама, показуючи на мене. А я якраз книгу читала... «Гарна дівчина», — пожартував незнайомий. «А ви хто будете?» — вдивляючись в обличчя незнайомого, поцікавилася мама. «Та я той самий, який вас з вікна вихопив...» Мама як закричить: «Рідний паш, соколе!» — та в ноги Павлу Івановичу. А я все зрозуміла та як кинулась йому на шию, цілую, плачу та привомляю: «Батечку наш, батечку!»

Так з того часу сім'ї Трофимова і Перепічки стали рідними. Марія, готуючись до весілля, поїхала в Кам'янець-Подільський запрошувати Трофимових. Павло Іванович якраз хворів. Але скільки хороших, батьківських слів сказав він Марії, скільки доброго порадила його дружина

Ольга! А діти капітана Галя і Наталка довго не випускали з обіймів свою нову сестричку з Буковини.

— Недавно їздили з мамою в Кам'янець. А тепер ждемо всіх Трофимових у гості... В нашій школі його портрет висить. У шкільному музеї. Вчителі й учні давно вже музей цей влаштували...

Згадавши про портрети визволителів села, Марія знову подивилася на Головачучку. Побачивши, що стара відвернулася до вікна, нахилилась до мене і пошепки повідала:

— В музеї Ілюшин портрет теж є... А як його малювали... Це надзвичайно...

Історію з портретом хороброго піонера я знав раніше — до приїзду в село. Історія, дійсно, хвилююча.

Довідавшись, вже після війни, про подвиг юного розвідника, полковник запасу Валентин Юхимович Яблонський приїхав у Лівенці. Він хотів добути фото Ілюші і намалювати портрет. Але фото в селі не було. Іхтодівна пояснила художнику, що Ілюша ні разу за своє коротке життя не фотографувався.

Полковник кілька днів прожив у селі. Він розпитував про хлопчика у людей, які знали Ілюшу, — вчителів, колгоспників, рідних і сусідів піонера. А потім запросив Надію Іхтодівну, і вони пішли в школу — до дітей.

— Ось у нього очі, як у Ілюші, — сказала Іхтодівна, показуючи на хлопчача. — А цей — посмішкою схожий. А он у того — губи подібні...

Отак вони оглянули всіх дітей. Хлопчаків, яких помічала Іхтодівна, художник згодом замалював у альбом. Потім він поїхав додому, але скоро повернувся з портретом піонера. Не з'являючись на очі Іхтодівній, він попросив людей, щоб ті самі показали їй портрет...

Глянувши на нього, Головачучка сплеснула руками, заплакала:

— Ілюша мій... Як живий, синочок...

Надія Іхтодівна все ж почула Марійчине оповідання про портрет і, зрозумівши, очевидно, що Марійка оповіда-

ла тихенько, щоб не тривожити материнське серце, з якоюсь особливою ніжністю глянула на Марію.

— Спасибі, онучко, за те, що пам'ять про Ілюшу зберігаєте. І художникові тому — дяка. Воскресив для людей. — І, звертаючись до мене, вже голосніше: — Якщо будете писати про наше горе, скажіть людям — хай беруть мир. Тож хай, як співають, завжди буде сонце над моїми онучатами... — І простягнула руку на прощання.

За Головачучкою розпрощалась і Марія.

— Вибачайте, поспішаю сінка годувати...

І пішли селом дві матері: одна сива від горя, що втратила трьох сипів, друга — русява, молода, врятована від смерті мужнім капітаном, який став їй батьком. Марія, що вела під руку Головачучку, раптом обернулась до мене, здалека гукнула:

— Як будете у Кам'янці — кланяйтесь батькові! Перекажуть, що чекаємо їх у гості...

1965

ПЕТРЯ ДАРИЄНКО

Мені і досі згадується давня маандрівка по Молдавії. І досі перед очима розстеляються степи, що десь в блакиті далини зливаються з Дністром. А десь видніються казковими хвилями фіалкові кедрі...

Тоді в степах ще чорніли хрестаті танки і рани на землі від бомб нагадували про недавній ураган. Але на виноградниках наливались грона, сади вінчали сніжно-білі села. Всіма фарбами веселки молдавського літа селяни розмалювали причілки, вікна осель, щойно зведених на руїнах і пожарищах. Кольори веселки на хатах і молоді сади, вдруге народжені виноградники і океан хлібів — все співало тоді про оновлення землі молдавської, про трудове натхнення народу, про славу воїнів, імена яких різьбили митці на пам'ятниках і обелісках...

З нами мандрував тоді молодий поет, журналіст Петря Дарієнко. Він щойно повернувся з війни. Петря подарував нам свою першу книгу поезій і на кожному привалі читав, пам'ятаю, нові вірші, в яких чарівно збирав, як у промені, щойно бачене нами в Молдавії. Нас вражала не тільки енергія вірша, не лише його мелодійність, ритмічне багатство і широчінь тематики. Не тільки це. До глибини душі хвилювало ліричне відчуття поетом свого народу — його духу, праці, устремлінь. Саме це відчуття повнило вірші Петрі Дарієнка правдою життя, точністю інтонацій, фарб і відтінків та мудрою прозорістю мислі...

Таким запам'ятався мені Петря Дарієнко на землі Молдови, таким він прийшов до нас на Україну з своєю книгою. На зустріч з друзями.

Петря Дарієнко — один з найпопулярніших молдавських поетів, громадський діяч, публіцист. Літа, які минули з дня нашої зустрічі, були для поета літами партійної, громадської діяльності, літами розквіту поетичного дару. А це переконливо засвідчують його книги — «Повідай мені, Дністре», «Біля джерела», «Балада про горіх», «Години мрій», «Рік золотих зірок», «Сліди людини», поеми «Левада», «Іванко Вальчук», «Сад» та багато інших творів, що перекладено на мови народів Радянського Союзу та країн соціалістичного табору.

Петря Дарієнко невтомний мандрівник. Він об'їздив півсвіту з доброю місією радянського поета, діяча культури, борця за мир.

Петря Дарієнко закоханий в Україну. Йй він присвятив багато поезій, про її сина — героя партизанського руху в Болгарії — написав велику поему «Іванко Вальчук». В одній з численних своїх статей про українську культуру Петря Дарієнко писав:

«...Я давно зв'язаний з Україною, маю багато добрих друзів серед українських літераторів. Постійно читаю їхні книжки, радію їхнім успіхам і по-доброму їм заздрю.

Українська література уявляється мені садом. Могут-

нім, плодоносним, таким, що не боїться ніяких примх природи. Він сповнений весняних пахоців, дзюрчання ручаїв і солов'їних трелей. Мені у вашому саду завжди добре, він чарує мене, хвилює, надає мені сил і молодості. Я стаю садівником. Я бажаю вашому саду буйного цвітіння, нев'янучої молодості й вічного життя. Він цього гідний, бо на землі займає немале місце.

Ваш сад невтомний. Він могутній. В ньому працює багато розумних садівників, які любовно, по-синівському доглядають дерева, не тільки посаджені ними самими, а й ті, що лишилися в спадок від дідів, батьків, братів. У вашому чистому і росяному саду я зустрів садівників, без яких нині не мислю своєї літературної долі.

Переді мною завжди книги Максима Рильського. Я щасливий, що свого часу зустрічався з цим мудрим творцем надзвичайно багатой почуттями, барвами і звуками поезії. Дорога мені поезія Володимира Сосюри. Я з нею давно поріднився і не розлучаюся...

Михайла Стельмаха й Олеса Гончара я читаю українською й молдавською мовами. Не один я — весь мій народ читає їхні твори своєю рідною мовою.

Люблю поезію Павла Тичини, Миколи Бажана, Андрія Малишка, Платона Воронька, Дмитра Павличка...

Дуже популярні у нас в Молдавії твори Степана Олійника. Вони звучать зі сцен клубів і театрів.

Я міг би так йти від поета до поета — для кожного є в мене добре слово.

Над вашим садом високо піднялась багатокольорова веселка. Бачу її з Кишинєва й радію буйному, щедрому врожаю у вашому саду...»

Дякуємо другу за добре слово. Він був не тільки гостем у саду, а й садівником. Його книга «Зустріч з друзями», видана у Києві, — це молоде деревце в саду дружби, який він щиро шанував і любив...

ЛИСТ ДО ПРАГИ

Шановна Маріє Майєрова!

Спасибі Вам за подарунок. Переді мною ваша книга «Чеська полька та інші радості». На обкладинці — трійко заводських дівчаток. Вони не в робочих комбінезонах, а в прозорих, мов пір'ясті хмарки, білих платтячках з моравськими квітами на грудях. Дівчатка танцюють легко і граціозно і схожі на справжніх балерин. Обличчя їхні усмінені і відкриті, очі закохано і довірливо дивляться на світ...

В цих балеринах я відразу вгадав молодих робітниць з містечка Одри. Ви познайомили мене з ними травневої пори, коли схили моравських курганів промовляли до сонця першими квітами...

Саме їм — робітницям і робітникам — Ви присвятили свою нову книгу, в якій добрим словом згадали і про нашу спільну мандрівку по Моравії. Мене схвилювали сторінки, на яких Ви з глибокою любов'ю оповідаєте про мою Україну, про дружбу мого і Вашого народів.

Я перечитую ці сторінки і, наче на крилах могутнього слова, перелітаю за вкриті снігами Карпати. І знов, овіяний вітрами Вашого краю, іду дорогами на Прагу, по Моравії і Словаччині, аж ген до самої Дуклі.

А то були дороги, які не забуваються, дороги, які не тільки тішать око, а хвилюють серце, пролягають крізь душу. І почались вони для мене, гостя Вашого краю, від чудесної Праги, з Гібернської вулиці, з Народного дому, де міститься тепер музей В. І. Леніна. Цей будинок дорогий для наших народів ще двома історичними подіями. Тут відбулася рішуча битва з чехословацькою буржуазією, внаслідок якої в 1921 році була створена Комуністична партія Чехословаччини. А за дев'ять років до цього в Народному домі під головуванням В. І. Леніна відбулася знаменита Шоста (Празька) конференція РСДРП...

Два великих джерела боротьби за щастя людей праці

забили в Народному домі, і я часто думками повертався до них, їдучи над задумливою Влтавою і бистрим Дунаєм.

Я підкреслюю — часто, бо все, що бачив в дорозі, не раз нагадувало мені про велетенську діяльність і прощтво незабутнього Леніна, про великий труд і подвиг Комуністичної партії Чехословаччини.

З високого Славіна я дивився на нове місто, на далекі зелені простори і пошепки повторював слова, вирізьблені на пам'ятнику моїм землякам: «Радянській Армії-визволительці на знак подяки від громадян Братіслави...»

А скільки тих пам'ятників, обелісків побачив я в долинах, у горах, у містах і селах... Імена скількох побратимів прочитав я на граніті і бронзі в Банській Бистриці, в Зволені, в Гортві, в Свіднику, на високій Дуклі! По всій Словаччині стоять печальні й суворі — величні пам'ятники мужності й відваги воїнам, які прийшли сюди, зачувши стогін закутого народу, пробилися крізь вогонь і гірські перевали, прийшли як визволителі з Волги і Дніпра, з Березини і Дону.

І сплять вони поряд з героями Вашого народу, братами сплять в братських могилах.

«Зупипись, товаришу, і згадай тих, що полягли за наше визволення...» — прочитав я у Злате Моравце між живими квітами, покладеними на граніт.

Так! Вони вічні в серцях мільйонів, вони вічні в братерстві живих і завзятих зодчих, які на священних землях мого і Вашого краю в ленінській дружбі будують світ новий.

Я не забуду, Маріс Майсрова, слів словацького хлібороба в Чичманах — у селі, яке спалили фашисти і яке знову відродилось на згарищі:

— Хай буде проклятий той, хто підніме руку на братерство наших народів, а заодно — й той, хто не стане на захист братерства.

Так думають мільйони живих по обидві сторони Карпат. Про це ми не раз говорили з Йозефом — братом слав-

повісного Героя Радянського Союзу Яна Налешки, говорили при вечірній ватрі у Високих Татрах, у його рідній хаті в Смежанах, в селі Ступава, де вчителював Ян перед війною.

І як великі свідки цього братерства, ростуть поряд з пам'ятниками і обелісками Лідіце і Волгогради, нові Зволени і Світлогорськи. Могутнім хоралом над могилами героїв лунає слава про величні подвиги живих трудолюбців — у цехах і академіях, на рипитовапнях і на полях, у шахтах і в космосі. Люди працею творять нову історію, вирішують найскладніші питання життя в ім'я добробуту, щастя і миру на землі.

Саме про це Ви, Маріє Майсрова, правдиво і яскраво розповіли своєму народові в книзі «Десять тисяч кілометрів над Радянським Союзом» і в збірнику, який лежить переді мною, — «Чеська полька та інші радості».

Серед багатьох радостей, завойованих трудящими Чехословаччини, випромінює радість інтернаціональної дружби наших народів. Їй Ви присвятили не одну сторінку книги. І вони знов схвилювали мене, нагадавши дні нашої мандрівки по Моравії.

Пам'ятаю, як привітно зустріли нас робітники нового заводу в Угрґрадищі. Вони, давні Ваші приятелі і шанувальники Вашого роману «Сирена» — цієї чудової хроніки боротьби чотирьох поколінь гірників і металургів Кладно за соціальні права, — зачитуються тепер Вашою «Шахтарською баладою», в якій Ви оспівуєте закон солідарності людей праці.

— Це наша, робітнича письменниця, — говорив мені майстер Йозеф Пракрил, оповідаючи про те, як завод готується відзначити Ваше вісімдесятиріччя. — Вона ще в юності в шахтарському Кладно полюбила трудових людей. Їм вона присвятила свій талант, своє життя...

А до Вас, згадую, уже зійшлися люди з усіх цехів, і за хвилину просто біля верстатів почався своєрідний літе-

ратурний мітинг, який Ви в першому слові назвали зустрічю братніх літератур.

Я читав поезії... А потім робітники засипали мене запитаннями про рідну мою Україну. В тих словах я відчув ту сердечну цікавість, яка буває лиш у вірних друзів.

Уже по дорозі на Одрі Ви нахилились до букета, піднесеного мені на заводі, й сказали:

— Квіти пахнуть щирою любов'ю людей... які дарували їх... Так мені пахнули квіти Росії...

В Одрах зустріли Вас молоденькі робітниці, зустріли, мов матір після довгої розлуки.

Одна з них так і сказала, побачивши Вас:

— Мама Майєрова приїхала...

З цими робітницями Ви подружили, коли вони ще вчилися в школі. За Вашою порадою вони пішли всі працювати на завод гумових виробів «Оптиміт». Тепер вони об'єднані в бригаду Вашого імені, яку очолює Інда Матвеева. Вона першою і порадувала Вас — дівчатка завоювали звання бригади соціалістичної праці.

Я радів разом з Вами ще й тому, що колектив «Оптиміту» дружить і змагається з киянами — з заводом «Червоний гумовик». Саме напередодні нашого приїзду в Одрі повернулася група робітників, які гостювали у своїх друзів у Києві. Червоні вимпели, подаровані на Україні, красувалися над верстатами кращих бригад «Оптиміту». А сурма, подарована дітьми робітників «Червоного гумовика», тоді вперше засурмила в Beskidських горах в піонерському таборі. Дівчатка завезли в Моравію «Київський вальс», і він пішов гуляти по Одрах...

Повернувшись, я розповів київським гумовикам про нашу поїздку. А сьогодні мені, шановна Маріє Майєрова, хочеться поділитись з Вами хоча б кількома новинами в дружбі і змаганні київських і одринських гумовиків.

Я оповідав Вам ще в Одрах, що на заводі «Червоний гумовик» уже кілька років працює відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби. Важко в листі перека-

зати про все хороше, зроблене цим відділенням. Хвилюючими були вечори, присвячені річниці Словацького народного повстання проти фашистів, сорокаріччю Комуністичної партії Чехословаччини, ювілею «Руде право», річниці визволення Праги. А на заводі багато учасників цього походу. Сотні гумовиків брали участь в конкурсі на кращі відповіді по темі «Вчорашній і сьогоднішній день Чехословаччини». Десятки робітників збираються в гуртках по вивченню чеської мови...

Шановна Маріє Майєрова, на завод «Червоний гумовик» ідуть і йдуть листи з Чехословаччини. Їх особливо багато було в дні святкування двадцятиріччя дружби наших країн. Листи з Одрів... Скільки в них сердечної теплоти, дружньої щирості!

Я спробував розказати Вам лише про одну краплинку з моря дружби народів наших, моря невичерпного і вічного. Сподіваюсь, що ця краплинка ляже радістю на Ваше серце, як ординська краплинка лягла на моє. І хай з цих краплинок проливаються щедрі і теплі дощі на молодий світ, на нові Лідіце і Волгогради, на величні пам'ятники і обеліски героїв, на молоде плем'я працелюбців, яким судилося вписати ще не одну сторінку в славетну історію дружби...

Низький уклін Вам і землі Вашій!

1956

В СЕЛІ ЗА САДГОРОЮ

Багато написано сторінок про красу буковинську, на тисячах полотен відбито цей чарівний край гір і долин.

І справді, красива земля буковинська, і кожна пора року має там свої чари.

Весною шумить Буковина гірськими річками, зеленіє від лугів передгір'я аж до найвищих перевалів. А там — буки і смереки, наче намальовані на блакиті неба.

Влітку зелень густішає, ріки улягаються в кам'яні річища, а в долинах і на високих полопинах розкриваються квіти всіх відтінків веселки, тієї самої, яка часто встає над верховіттями після серпневих гроз.

Красива Буковина в пору осені — золота, багряна, від підхмарної Путили до хвилястих полів Хотина...

Я часто бував у цих краях. Але сьогодні вперше побачив Буковину в білому одязі зими. Сліпучо-чисті свіги, а на них — сині тіні вершин, лісів, скель. Сині стрічки доріг до містечок і сіл, на долини Пруту і Дністра.

Ідучи тепер цим краєм, мимоволі згадуєш про те, що багато сторіч ця древня слов'янська земля страждала в полоні, в ярмі іноземних загарбників. Та ніколи трудовий люд Буковини не припиняв боротися за волю, за воз'єднання з своїми східними братами.

Дорога привела нас у містечко Садгора. Назва його об'єднала і сади і схили гір, по яких простягнулися вулиці й парки. Ми збиралися сюди завітати ще кілька днів тому, і нас зустріли добросердим докором:

— Ждемо, ждемо... Невже, думаю, Параску Юхимівну забули. Трохи відпочиньте, та й поїдемо в гості,— сказали нам в райкомі партії.

Буваючи у цих краях, я і раніше помічав, що як тільки заговориш про народну поетесу Параску Амбросій, неодмінно згадують про долю Буковини.

Очевидно, долі їхні нероздільні — Буковини та її слов'я. Напевне, саме тому секретар, прочитавши нам кіль-

ка строф з нових поезій Параски Юхимівни, згадав про те, що не так давно на Буковині лунали зовсім інші пісні — голос нужди, страждань і смутку. Ще в дев'ятсот-со роковому році тут на шістнадцять селянських господарств був лише один плуг. Близько 75 тисяч родин не мали й клаптика землі. Гнані голодом, десятки тисяч буковинців емігрували в Америку, Канаду, Бразилію... З ними поїхав і Юхим Амбросій. Розпрощавшись з рідним краєм, родиною, подався шукати щастя...

Уже в'їжджаючи в село Задубрівку, секретар райкому, наче підсумовуючи своє оповідання про печальну долю багатьох емігрантів, сказав:

— Не знайшов і за океаном щастя батько Параски Юхимівни. Повернувся сюди — в рідну Задубрівку, до дітей, до дружини. І до скону батрачив у тутешнього пана...

На вулиці, що садами й городами пролягала на долину, стоїть біла, мов незайманий сніг, хата.

Нас зустріла Санхира Григорівна, лагідна і усміхнена жінка, мати поетеси.

— Парасочко, до тебе гості, — гукнула вона в хату і, почувши «Запрошуйте, мамо!» — відчинила двері.

Параска Юхимівна сиділа біля столу. Перед нею лежали кольорові нитки, полотно з незакінченою вишивкою. Ніби виправдовуючи свою любов до вишивання, Параска якось непевно почала:

— З дитинства звикла, та і тепер...

— Ой донечко, краще не згадувати того дитинства, — махнула рукою Санхира Григорівна.

П'ятирічною дівчинкою Параска захворіла дитячим паралічем — у неї відібрало ноги. Вдова-батрачка Санхира і в снах не бачила таких грошей, які запросили з неї лікарі за порятунок доньки. У чернівецькій лікарні, куди вона звернулася за допомогою, їй цинічно запропонували здати за гріш свою доньку для дослідницьких операцій.

Першими вчителями дівчини були нужда, сльози матері, а згодом — гнівні поезії Шевченка, книги Франка, Ольги Кобилянської, народні думи і пісні...

Дванадцятирічною дівчиною, прикутою до ліжка, Параска Юхимівна заробляла свій хліб: ткала килими, вишивкою та бісером розмальовувала поміщицький оксамит...

На стінці чистенької кімнати і до сьогодні ще збереглося кілька її робіт тих печальних років.

Поряд з книжковими полицями на стінці висять нові вишивки поетеси: червоні маки — квіти, якими зустрічали буковинці радянських воїнів у незабутньому сороковому...

Тоді Параска Амбросій склала свої перші пісні радості:

...Як трудящі Буковини мріяли віками
З'єднатися в одну сім'ю з своїми братами.
І настала вже та пора, з щастям прилетіла,
Уже наша Буковина свободу узділа.

І залунала пісня з села Задубрівки. Її підхопили і понесли по всій Буковині трактористи перших колгоспів, гірські лісоруби, чернівецькі ткалі й металісти.

Пісні поетеси йшли від серця до серця і у суворі роки фашистської окупації, коли їх автора — хвору, змучену Параску Юхимівну, гестапівці кинули у чернівецьку в'язницю. Там її допитували, лякали шибеницею. Не зломивши мужності, волі патріотки, почали обіцяти золоті гори за вірші, які б оспівували гітлерівські нові порядки.

У відповідь на це поетеса написала:

За Радянську Батьківщину готова вмирати,
Доки живу, її буду в пісні прославляти...

Побиту, скривавлену Параску Юхимівну німці витягли на леваду, біля в'язниці, й кинули геть на муки, на повільну смерть... Хапаючись за куштики, поетеса вночі відповзла

від страшної кам'яниці. Її побачили люди, врятували, переказали матері, де шукати доню.

Після війни у Києві було видано першу книгу народної поетеси — «Буковинські співанки»...

Про все це згадалось у дружньому колі в світлій хаті. А потім Параска Юхимівна розпитала нас про столицю, про життя літератури, про нашу подорож по Буковині.

— Послухайте, гості, порадьте, — сказала поетеса, гортаючи зошит. — Кілька нових поезій прочитаю.

Про своє таємне, неподільне кохання поетеса читає тихо, по-дитячому соромливо, не одриваючи очей від зошита. А за мить — з впевненістю і силою починає вірш про рідні гори і долини, що багато чого пережили за свій довгий вік...

Уже кілька годин триває наша сердечна розмова в тихій хаті, прикрашеній вишиванками, килимами, витканими руками поетеси. Вже не раз турботлива Санхира Григорівна втручається в розмову, запрошує нас сісти до столу, аби, як вона каже, покуштувати, чи вдалося їй цьогорічне соління.

Ми вже збиралися прощатися, коли саме прийшов листоноша і виклав на стіл десятки листів і свіжі газети.

— Погостуйте, погостуйте ще хоч трохи, — попросила поетеса. — Ось і лист від землячки моєї.

Вона швидко переглянула пошту і звернулася до нас: — Послухайте, що пише Євгенія Савич.

«Дорога землячка Параска Амбросій!

Ось уже минуло два місяці, як я одержала від вас хвилюючий лист. Від усього серця дякую. Я втішалася надзвичайно вашим листом, і вашою книжечкою, і всіма вашими віршами. А за листочки ваші, і мені рідні, задубрівські, за паші буковинські листочки з батьківщини, з Буковини, — спасибі. Я показувала їх моїм землякам. У них на очах заблищали сльози, і вони дивилися на листочки, наче на коштовні самоцвіти...

В Канаді є багато людей, які пишуть вам, і я не дивуюся тому, що ваше одверте слово западає в душі наших людей, як зерно в родючий ґрунт...»

Параска Юхимівна одержує дуже багато листів з усіх кінців нашої країни. Багато листів шлють їй з-за океану, куди долетіли її схвильовані, правдиві слова про зелену Буковину.

В Канаді, Америці, Австралії знають пісні, знають життя, мужність народної поетеси з села Задубрівки.

Параска Амбросій показала нам десятки листів від робітників, фермерів, учителів і дітей. Ми переглядаємо, перечитуємо ці хвилюючі документи людської долі...

Дружина шахтаря Марія Вакалюк пише, як вона збирала підписи під відозвою прихильників миру, як радіє успіхам радянських жінок в науці і печалиться, що доля занесла її так далеко від рідного краю.

«...Хоча мені вже п'ять хрестиків стукнуло,— пише шахтарка,— але моя надія не згасає і не згасне — власними очима подивитися на рідний край і народ свій вільний і возз'єднаний...»

Фермер Ісай Дмитрук печально згадує:

«У Канаді я прожив понад двадцять шість років, а приїхав сюди ще юнаком — на сімнадцятому році життя. Я й досі ще самотній — без подруги, все сподіваюся на кращу годину...»

Він пише, що сам ледве зводить кінці з кінцями, а тут ще й хвороба. «За три тижні у госпіталі з мене здерли 258 доларів. І от я зараз думаю-гадаю, як за все це мені розрахуватися».

Фермер Дмитро Дубина пише поетесі:

«Нам усім мило, що з кожним днем у світі шириться любов до України... До землі радянської летять мої думи через моря і гори. Рідна земля, рідна мова вічно житимуть...»

— А от вісточка від Івана Шимчишина,— подає нам лист Параска Амбросій.— Ви про нього, напевне, чули.

Він робітник і поет, тепер живе в Торонто. Родом з Тернопільщини, батрак...

Я беру пакет, в який вкладено вирізки з газет — вірші робітничого поета. Журбою за рідною землею і гордістю за її велику славу сповнені рядки поезій, рядки листа.

«Немає гіршого, як жити далеко від прекрасного світу. Одного такого, як я, кілька днів тому поховано. Хороша була людина. Нещадна, зла доля загнала її на чужину. Я теж надірвав свос здоров'я і живу тепер єдиним — діждатися повернення на Батьківщину. Я страшуся лише одного — вмерти на чужині...»

Параска Амбросій написала йому відповідь віршами...

Знаю, згадуєш в зажурі
Буковину в ранки хмурі.
Крізь туман, гром і бурі
Линеш серцем в рідний край.
Тут земля шумить піснями
І хлопоче врожайми
Ниви сонячний розмай.
Вірю, прийде та година,
І Радянська Буковина,
Наша рідна Буковина,
Стріне з радістю тебе.
Тож прославим дружбу щиру,
Хай пісні братерства й миру
Липуть в небо голубе.

...Ми ще довго сиділи за гостинним столом поетеси, читаючи листи з-за океану. Печальні долі сотень і тисяч знедолецих родин поставали перед нами. Вони, як і Юхим Амбросій, намагалися врятуватися від голоду, приниження, злиднів. Але там, далеко від батьківщини, вони знайшли те, від чого тікали...

І тепер не тільки журба за рідним краєм диктує їм ці листи до землячки. Ні, не тільки журба. Вони страдницьким серцем потяглися до країни, де встановлено нові закони людства. На це вони давно колись в печалі сподівалися...

А пісні Параски Амбросій стали для багатьох з них піснею здійсненої мрії, ключем додому, в рідний край.

Ми простилися з теплою хатою аж увечері. На засніжених схилах Карпат спалахнули вогні далеких гірських сіл. Тільки ледве помітна лінія вершин відділяла гірські вогні від сузір'їв у синьому небі. З порога дивилися ми на цю красу, і кожен сказав про неї добре слово. Мовчала лише стара Санхира... Вона сумовито дивилася на гори...

— Оце потроху почала забувати,— промовила тихо, наче сама до себе, мати поетеси.— А то, бувало, гляну на гори і згадаю Юхима, який там десь загинув на перевалі. Великою могилою поставали перед очима оті гори високії. Добре, що лихо забувається... Вогники, бува, і радістю до мене озиваються.

1956

ДРУЗІ ЖИВУТЬ УСЮДИ...

I

Нова, щойно закінчена траса звивається долиною. Ліворуч — безкрайї степ, поля, плантації, молоді посадки, праворуч — білосніжні вершини Алатау, а на зеленому передгір'ї — чисті, як сніг на тих самих вершинах, села в садах, оточені сторожею тополь. О, як вони схожі на полтавські!..

Та-ві... Багато годин без посадки ми летіли сюди на швидкісному літаку. Сто сніданків і сто обідів рознесли пасажирам привітні стюардеси високо над хмарами. Тисячі кілометрів відділяють нас від Полтавщини, на яку так схожий цей край. До того ще й шофер, розповідаючи нам про цю долину, про Семиріччя, говорить добірною українською мовою...

— Ви як дома, на Україні, правда? — жартує наш супутник, відомий казахський поет Галі Орманов, який

зустрів нас на Алма-атинському аеродромі і ось уже кілька днів нерозлучно подорожує з нами по Казахстану.— Тільки от ариків у вас немає...

Вздовж дороги воркотять арики, під мостами шумлять бистрі потоки і річки, народжені на сніжних вершинах.

Галі Орманов виріс серед гір. Багато чудових віршів він присвятив їхній суворій красі, своїм землякам-верховинцям.

От і тепер він увесь час вдивляється в гори, милуючись мінливими відтінками снігів, чорними проваллями ущелин та ще зеленими килимами ближніх пасовиськ. Гострий зір його знаходить на далеких крутих схилах тонку, як павутинка, стежку. Він радіє з того і водночас шкодує, що ми не можемо побачити її.

— Дивіться, дивіться, отари, аж он! — вигукує він.— Помітили?

Десь далеко-далеко, на синьому схилі вершини, ледь помітними білими рухомими цяточками видніються отари...

— Їх там тисячі, десятки тисяч...— радіє народному багатству Галі Орманов.— З літнього пасовиська уже повертаються. В долину, на зимівлю. За чотири години і ми будемо там, біля самого льодовика, на торе джайляу. По-українському це означає — пан пасовиськ.

Змінювались краєвиди, гори підступали ближче, і за годину ми були в містечку Іссик — центрі Енбекші-Казахського району.

— Енбекші,— переклав нам секретар райкому партії Алханбек Малькєєв,— по-вашому трудовий. До річі, це найстаріший район Семиріччя.

Ми попросили Алханбека Малькєєва перед поїздкою в гори розповісти про район, і він погодився. За кілька хвилин ми були вже зачаровані його оповіданням.

Стрункий, худорлявий, з карими лагідними очима, з сильними руками, якими він увесь час жестикулював, Алханбек Малькєєв захопив нас своєю поетичною мовою.

І хоча з його кабінету не видно було ні гір, ні долин, ні пасовиськ, але вони наче постали перед нашими очима.

В районі він працює вже кілька років, пройшовши перед цим велику школу політичної роботи в армії, серед інтелігенції, серед казахських і українських робітників і селян.

— Землі наші розляглись широко — і під небом, і в степах. І скрізь люди — до речі, у нас багато українців, — живуть одним бажанням: внести свою частку в колективне зусилля, збагатити рідний край. Я щодня працюю з ними, я добре знаю, що і в горах, і в долинах серця трудівників пройняті великою радістю творчості... Інакше хіба завоювали б ми сім перехідних прапорів? Сім з десяти, встановлених в області. Нам на семірку везе, — посміхнувся секретар. — За останні роки в сім разів збільшились прибутки наших колгоспів...

Алханбек Малькєєв закоханий в красу Трудового району. Він вважає, що це найкрасивіший закуток на планеті.

Уже по дорозі в гори він звертав нашу увагу на мальовничі краєвиди, щоразу перепитуючи:

— Де ще ви зустрінете таке?!

— В Закарпатті, — сказав я.

— І у вас красиво, — погодився Малькєєв. — Я там був у дні війни. Але долинам Закарпаття не вистачає нашого неосяжного простору, а горам — величності наших гір. Так мені здається...

У дорозі я помітив, що Алханбек Малькєєв не лише захоплюється красою, яку подарувала людям природа, а й пишається тим корисним і красивим, що зробили люди власними руками.

В першому ж селі він зупинив машину і повів нас вулицею вздовж щойно вивершених будинків — просторих, зручних, чистеньких.

— За це літо побудовано більше як півтори тисячі таких хат. В юртах у нас живуть тепер лише гірські чабани

на пасовиськах. Переходять з місця на місце... І там юрта найзручніша...

Не проминув Алханбек Малькєєв показати нам ширококрапний кінотеатр у віночку молодого парку.

Край цей по-справжньому красивий, а гарячі серця, працьовиті руки його хазяїнів роблять усе, щоб він був ще кращим, багатшим.

Сьогодні у Казахстані всюди помічаєш нечувані звершення — на цілині, на будівництві заводів, шахт, міст і селищ. Але це тільки початок. Майбутнє ж Казахстану справді казкове. Про це ми не раз думали, мандруючи по неосяжних просторах цілини, ступаючи на будівельні майданчики, стрічаючи в путі геологів...

За селом Алханбек Малькєєв знову зупинив машину.

— Вийдемо на хвилиночку. Попрощасьмо з долиною, бо зараз повернемо в гори... Ми займаємося не тільки тваринництвом і полеводством — в нашому районі майже половина тютюнових плантацій республіки. Але і це не все. Через кілька років район вкриється садами і виноградниками. Он наші перші перемоги, — сказав секретар і показав ліворуч на долину — на сотні гектарів молодого саду.

Потім він повернувся обличчям до гір. На ближніх схилах ми побачили дерева, які рівними рядами піднімалися вгору і губилися десь вдалині, у сивій димці висоти.

— Двадцять тисяч гектарів садів і виноградників буде у нас за два роки. Близько трьох тисяч ми посадили весною. Оцініть нашу працю! Адже вся Алма-атинська область посадила цієї весни чотири тисячі гектарів садів. У нашому радгоспі «Гігант» буде сад на три тисячі гектарів. Красиво ж назвав народ цю місцевість — долина садів — правда? — знову запитав секретар. — Як повернетесь додому, розкажіть про це українським садоводам. Труди їхні ми шануємо, досвід їхній з подякою використовуємо...

За річкою, що в перекладі на українську мову зветься Стрімка, ми звернули з траси і в'юнкою, крутою дорогою

почали підніматися вгору. Як тільки подолали перший перевал, Алханбек Малькєєв сказав:

— Цю дорогу ми проклали по слідах гірської стежки, ще здавна протоптаній чабанами і мисливцями. Це була наша народна будова. Двадцять п'ять кілометрів звивається дорога через перевали, над ущелинами і водоспадами, здіймаючись на висоту більше як дві тисячі метрів. Високі гірські луки тепер зв'язані з долинами автотранспортом. А наступної весни поведемо гірську дорогу до наших висотних цілющих джерел... Гори з усіма своїми скарбами відкриваються нам...

Доці ще не змили слідів бівуаків тих, хто прокладав шлях у гори. Гранітні брили, опалені толом, обрамлювали кювети, на місці брезентових наметів стирчали почорнілі кілочки.

— А ви розкажіть гостям про Тургенське джерело, — посміхаючись, порадив шофер, звертаючись до секретаря.

Малькєєв посміхнувся і перепитав:

— Про зустріч з муллою? — І, вже обернувшись до нас, розповів історію відкриття цілющого джерела...

Якось, повертаючись верхи з джайляу, Малькєєв помітив, як гірською стежиною старий казах вів ішака, на якому сиділа бабуся. На запитання, куди мандруєте, дідок махнув рукою і мовчки пішов далі. А ще через якийсь час Малькєєв зустрів на гірській стежині іншого казаха, який віз дитину. Незабаром до нього дійшли чутки, що десь далеко-далеко в горах якийсь святий за невеликі гроші лікує від усяких хвороб.

Малькєєв згадав про зустрічі в горах з загадковими мандрівниками і вирішив: якось у неділю піду по їхніх слідах.

Дорога була нелегкою... Цілісінький день Малькєєв блукав у горах, стомився, а все ж знайшов загадкове місце...

Біля гарячого, паруючого джерела сиділа група стариків. Дехто, вмостившись у кам'яних поглибленнях, обливався гарячою водою. Поміж стариків був мулла, який

відрекомендувався повіреним аллаха в справах святих джерел на землі. Він пообіцяв і Малькєєву, якого, звичайно, не знав, вилікувати будь-яку хворобу, за таксу, встановлену, як запевняв мулла, всевишнім...

Після дискусії з муллою Малькєєв набрав у пляшку води і вирушив додому.

Науково-дослідний інститут підтвердив лікувальні якості гарячого джерела. Вони були вищі за якості всесвітньовідомих джерел Цхалтубо.

— І скоро будівельники потіснили спритного, хитрого муллу, — пожартував секретар. — Тепер там відкрито санаторій, побудований нашими колгоспами. Цього року під наглядом досвідчених медиків там пройшли лікування п'ятсот чоловік. Наслідки блискучі. Будівництво санаторію триває. Джерелом зацікавилися республіканські, всесоюзні організації.

Ми були вже високо в горах. І село, і міст через бистру річку тепер здавалися нам маленькими, іграшковими. З кожним метром підйому розгорталися нові краєвиди, раніше закриті перевалами, гірськими лісами.

За річкою, на схилах протилежної гори, в зеленій гушавині виднілися білі стайки красивих будиноків.

— Це колгоспні піонерські табори. Наш маленький «Артек», — пояснив Малькєєв. — Я сказав «Артек» не лише тому, що табори розташовані в такому мальовничому місці, а маючи на увазі більш важливе: тут влітку збираються діти багатьох національностей — казахи, росіяни, українці, білоруси, татари... Одним словом, діти тих батьків, які приїхали в Казахстан допомогти нам, казахам, звеличувати край великими ділами. Наш «Артек», як і кримський, є справжньою школою дружби дітей різних народів.

Ще один перевал — і перед очима постала нова картина: розмашиста гірська долина, золотіюча від краю до краю достиглим ячменем. Самохідний комбайн завершував перший обхід гірського поля.

Комбайн-альпініст,— пожартував Галі Орманов і відразу звів погляд у небо. Високо над комбайном кружляли гірські орли.— Це вони здивовані новиною,— пояснив поет.

За десятками гірських струмків, за ревучими водоспадами, за зеленими стінами струнких смерек лежало перше гірське пасовисько. Дерев'яні, по типу фінських, будинки — кухня, дитячий майданчик з гоїдалками і пісочницями — виднілися на зеленому килимі гірського луку. На дощці змагання доярок колгоспу імені Леніна білів запис бригадира, зроблений три дні тому. Але навколо так безлюдно і так тихо, що навіть чути тихий шеліт смерек, які зійшли на верховину — до самої сніжної грані.

— Ціле літо тут стояла краща бригада тваринників... Позавчора люди вирушили па долину, до своїх хат, до зимових ферм. Ще півкілометра вгору — і ми будемо у таборі наших коневодів, теж з колгоспу імені Леніна. Вони найдовше затримуються в горах,— сказав Малькєєв, коли ми знову сідали в машини.

Останній перевал був найтяжчим. Здавалося, що іноді машини спираються лише на задні колеса — така крута була дорога, нещодавно прорубана в камені.

Ми проминули придорожній стовп, на якому значилось «1900 метрів», і нарешті виїхали на пан джайляу — найкраще гірське пасовище. Табуни коней паслися просто неба, і хмари повільно пливли над ними. Три великі юрти стояли вздовж струмка, що перетинав дно велетенської чаші, вінця якої іскрилися снігом...

Зачувши шум моторів, з-за крайньої юрти виїхав вершник і помчав нам назустріч. Це був бригадир.

Уже в своїй затишній юрті, частуючи нас бішбармаком, бригадир розказав, що його бригаду жартома називають підхмарним заводом кумису.

— А попит на нашу продукцію великий. Ми щодня відправляємо кумис в санаторії, лікарні. Пийте, люди, на здоров'я!

В юрті бригадира зібралися всі жителі невеликого підхмарного селища. Їх цікавило і життя України, і розповідь Малькєєва про майбутнє рідного району, і нові поезії Галі Орманова та Касима Тогузакова — казахських поетів, які разом з нами гостювали у чабанів.

Високо в горах відбувся вечір поезії двох літератур...

— А тепер ваша черга. Що написали нового? Які пісні створили? Читайте! Співайте! — раптом звернувся господар юрти до Алханбека Малькєєва.

Він трохи зп'яковів. Але Галі Орманов підтримав прохання господаря, а той в свою чергу пояснив присутнім, що пісні Малькєєва полюбилися в районі.

— Нам особливо подобається його «Пісня чабана»...

Поетичними схвилюваними піснями про озеро Іссик, про сміливих і славних працею гірських чабанів скінчилася зустріч колгоспників з письменниками.

Виходячи з юрти, Малькєєв узяв мене за руку і, кивнувши в бік гір, сказав:

— Люблю поезію — в природі, в людях. І сам от складаю пісні. Душа не може мовчати, співає...

Ми попрощалися з своїми новими друзями, які стояли круг нас, притиснувши до грудей томи «Кобзаря», щойно подаровані нами, і рушили в зворотну путь.

Білі маленькі хмари пропливали над самісінькими юртами, а більші вже лягли на луговий килим, наче збиралися тут заночувати, спочити після довгої мандрівки.

II

Казахи закохані в свою столицю. Народні акини склали багато пісень, віршів про Алма-Ату. Але не тільки в піснях виливається ця любов. Ідучи містом, її щохвилини відчуваєш в усьому — в новісінських кварталах, в чарівних парках, в яких, до речі, городяни вміють обходитись без тієї гранітно-бетонної зайвини, яка подекуди в інших містах своїми розмірами і кількістю псує глибоку і чисту

красу природи. Алмаатинці чуло і турботливо дбають про своїх дітей — для них вони насадили парки, побудували школи, стадіони, басейни, дитячу залізницю і піонерські палаци...

Місто квітне трояндами і каннами, флоксами і айстрами, гладіолусами, жоржинами і сотнями інших квітів.

Квітникова повінь в Алма-Аті — від краю і до краю. Квіти тут висаджують вздовж вулиць, обрамляють ними майдани, тчуть з них килими у скверах. І це робить не лише трест «Зеленбуд», ботанічний сад чи спеціальне міське квітникове господарство. Крім них, існують тисячі любителів квітів — робітників, домогосподарок, піонерів, що прикрашають заводи, шкільні подвір'я, садиби, — одним словом, всю територію міста.

Щороку ранньої осені — у вересні — алмаатинці збираються на виставку квітів. Та не тільки алмаатинці... Сюди привозять показати свої квіти жителі інших міст і сіл. Навіть з сусідніх республік приїздять на це свято.

У цю вересневу пору надзвичайно яскраво палають осінні барви. Хтось влучно назвав виставку квітів лебединою піснею літа.

Море, море квітів. І урочисто-яскраві, і ніжно-соромливі, і золоті, як сонце, і голубі, як небо...

Юннати вивели шістдесят сортів троянд, напрочуд красивих, різнобарвних. І кожній дали ім'я, близьке їхнім серцям, — «Піонерка», «Маншук Маметова», «Любов Шевцова»...

Мій давній друг казахський поет Жумагалі Саїн довго дивиться на два куці троянд, які переплелися вітами.

— «Маншук Маметова», «Любов Шевцова», — повторює він написи на табличках, — який глибокий зміст, який образ! Героїчні дочки наших народів і в легенді, і в пісні, і тут — у квітах — нерозлучні...

Того вечора Жумагалі Саїн довго і запально розказував нам про свій рідний Казахстан, з любов'ю згадував земляків Любові Шевцової — славних шахтарів Донбасу.

Українським партизанам Жумагалі Саїн присвятив багато своїх поезій, популярних у Казахстані. Всі вони насичені справжнім ліризмом, високими громадськими мотивами, гарячим почуттям дружби. В них — життя, сторінки біографії самого поета...

В роки Вітчизняної війни тоді ще молодий поет Жумагалі Саїн із зброєю в руках визволяв Донбас, був комісаром партизанського загону, що діяв на півдні України. В бою з фашистами він був тяжко поранений. Партизани, які щодня вели з фашистами напружені бої, два місяці посили на посылках свого казахського побратима. Рани не загоювались. Копче потрібний був спеціальний догляд, лікування. І про це подбали його бойові друзі.

Хутір Пшеничний на Луганщині... Ніколи Жумагалі Саїн не забуде його! Не забуде сім'ї донецького шахтаря Михайла Маслова, яка прийняла від партизанів пораненого комісара. Довгі дні і ночі шахтарська родина, ризикуючи своїм життям, боролася за життя Жумагалі. Вона врятувала його, поставила на ноги. Ні, не забуде, ніколи не забуде син Казахстану хутір Пшеничний і родину донецького шахтаря. Це їм так схвильовано і чисто проспівав він багато віршів, які склали цикл «Пісні пораненого партизана».

Після війни Жумагалі Саїн їздив на далекий хутір Пшеничний до Маслових. Їздив, як він каже сам, до своїх батьків і сестер дорогих...

Ця нова зустріч на Україні перелилася в схвильовані пісні про Дніпро, про шахтарів, перелилася в глибоку поезію дружби і братерства. І не один читач, замислившись тепер над книгою Жумагалі Саїна, дякує поетові за воїнську відвагу, за гаряче серце.

То, може, саме вони, ці поезії, і підказали казахським юннатам назвати нові троянди світлими іменами своєї землячки і краснодонської героїні Любові Шевцової...

З ДОВЖЕНКОМ В ДОРОЗІ

Він був красивим у всьому — вродливий, розумний, щирий і людяний. І хто хоч раз зустрічався з ним — довго відчував у душі невимовну приємність побачення, яке надавало хай хоч іскорку, крихту, краплину сили і піднесення. І не лише зовнішня краса козацького роду, яка так гармонійно поєднувалася з глибокою інтелектуальною обдарованістю, відразу вабила і полонила людей, які в перні хвилини знайомства ще не знали ні його прізвища, ні професії. Весь його образ випромінював душевну чистоту великої мужності і глибокої мислі. А коли він починав говорити, слово ще рельєфніше підкреслювало, доповнювало саме ці якості довженківського характеру.

Все це відчув і я колись в Харкові. Я зустрів його на затишній вечірній вулиці близько лісопарку. Юрій Яновський познайомив мене з своїм супутником — то був Олександр Довженко. Він заїхав провідати свого друга Юрія Яновського, повертаючись в Москву з Севастополя, де мав знімати перші кадри свого «Аерограда».

Юрій Іванович представив мене, не шкодуючи при цьому явно завищених рекомендацій.

Довідавшись, що я працюю в редакції комсомольської газети, Олександр Петрович подікавився побутом молоді, яка приїхала з села на нові будови і заводи. Я розповів йому докладно. Цьому питанню наша газета надавала великого значення.

Він вислухав мене з цікавістю і порадив багато інтересного, нового, чого ми не помітили за безліччю щоденних турбот.

Того вечора я записав у своєму зошиті: «Він, як і його картини, — красивий і мудрий. Слова у нього як кадри — лаконічні і щирі, вагомі і прості...»

Наступного дня Яновський подзвонив до мене в редакцію і попросив зайти до нього на квартиру.

— У Довженка — ідея... Він хоче запропонувати вам інтересну подорож. Ждемо о шостій.

В кабінеті Яновського я вдруге побачив Довженка.

Він потиснув мені руку і, ледь усміхаючись, запитав:

— Все це раптово, несподівано, правда? Вирішуйте... Влаштувайтесь, я зараз розповім.

Він сів навпроти, примружив очі і, дивлячись через моє плече, пояснив, що незабаром його експедиція вирушає з Москви на Далекий Схід знімати «Аероград». На його думку, в тому чудесному краю повинен побувати кожен і особливо поет.

— Я недавно подорожував там з Юлією Солнцевою та Олександром Фадєєвим. Це було великою подією для мене. Одна з найсвітліших сторінок життя мого...

З розповіді я зрозумів, що Олександр Петрович захохотав у край казкової краси, що він вражений величиною просторів і неймовірними багатствами землі, по якій сходив сотні кілометрів аж до берегів Тихого океану. Він знав блискуче не лише географію, а й історію, сміливо заглядав у майбутнє цього дивовижного краю.

Про це Олександр Петрович говорив пристрасно і образно. Згадуючи окремі епізоди мандрівки, він загорявся, наче знов переживав уже перейдене.

— Я тепер пропагандист Далекого Сходу... Але вас не агітую... Просто хочу запропонувати вам рушити з експедицією. Роботу ми вам знайдемо таку, щоб і для віршів часу вистачило,— сказав він і поклав руку на край столу. Там лежали перші книжечки моїх поезій, подаровані Яновському, якого я знав ще з заводської літературної студії.

— Згода? Отже збирайтесь потрошку в дорогу. Я протелеграфую вам...

Вночі Довженко виїхав до Москви.

Чекаючи телеграми, я три дні переконував своє начальство, добивався відпустки. Обіцяв з мандрівки щоденно писати по нарису. Але мені категорично відмовили. Ро-

боти в редакції «Ленінської зміни» було багато і редактор кожного разу, вислухавши мене, радив їхати не на Далекий Схід, а в райони Харківщини, і писати звітди.

Через кілька днів в Москві я попрощався з Довженком.

— Шкода, що не збулося моє добре побажання. Але ми ще, Миколо, помандруємо,— сказав Олександр Петрович...

Минуло багато літ. Скінчилася війна, в димах і полум'ї якої мужньо лунав голос Довженка — у фронтових кореспонденціях, у суворих і прекрасних оповіданнях, по радіо, з багатьох високих трибун,— лунав голос великого життєлюбця, пристрасного борця, патріота.

Я не раз чув цей голос над руїнами України, далеко за Дунаєм і за Карпатськими перевалами. Але з Довженком за ці роки бачився лише кілька разів і то на хвилину — в партизанському штабі, в ЦК ЛКСМУ, на мітингах в Москві.

...І от 1951 рік. Хтось вранці постукав у двері моєї кийвської квартири. Я жив тоді на сьомому поверсі. Ліфт не працював.

— Хто це до нас під хмари? — здивувалась дружина.

Я розчинив двері і був вражений від несподіванки. На порозі стояв Олександр Петрович.

Правою рукою він спирався на товсту грушеву палицю, ліву — поклав на серце.

— За які це гріхи вас від землі відлучили,— пожартував Довженко.— Здрастуйте, дорогий мій!

Він привітався з дружиною і попросив склянку води, а, сівши в крісло, ще раз згадав сьомий поверх.— Космічна височінь...

Потім, відпочиваючи, оглянув мій «висотний кабінет», зіперся підборіддям на палицю і запитав:

— Пам'ятаєте, Миколо, нашу московську угоду? А може, я примислюю?! Ми ж умовлялись: про мандри. Так це було?

— А куди, Олександр Петровичу?

— В степ, у вашу рідну сторону. Через Запоріжжя, а там чумацькими магістралями — аж до Криму... Я задумав картину. Може, поему, епопею... Ще не знаю, Миколо. Хочу оспівати у тій речі славу степовикам вашим, будівельникам.

Ми домовились зібратися в дорогу якнайскоріше. Олександр Петрович поспішав побачити початок робіт у Каховці.

Того ж дня Довженко познайомив мене з своєю сестрою Поліною Петрівною та її чоловіком — хірургом М. О. Дудко. Олександр Петрович ніжно любив свою сестру. В її присутності він ставав лагіднішим, наче цим виявляв свою вдячність за вічні сестрині турботи.

У цій невеличкій квартирі лікарів ми склали план мандрівки. Вирішили спуститися пароплавом по Дніпру до Запоріжжя вдвох. А коли туди прибуде з Москви Юлія Солнцева на машині, рушати далі степами на Мелітополь, Асканію-Нова, Каховку. А потім до мого дядька Андрія, який працював колгоспним полеводом під Генічеськом.

Олександр Петрович готувався до цієї подорожі ще в Москві. Гортаючи свою записну книжку, він розпитував мене про південь. Всі запитання зводились до одного: який маршрут найкраще розкриє життя, працю і побут степовиків.

Кілька днів перед дорогою Олександр Петрович присвятив зустрічам із своїми кпівськими друзями. А їх у нього було багато. Довгі роки він дружив з Миколою Бажаном, з Юрієм Яновським. З ними колись починав роботу в кіно. Кожного приїзду він відвідував Юрія Смолича, з яким працював ще в редакції «Вістей». Довженко поважав його, цинив його вірність у довголітній дружбі і товариську допомогу, яка не раз згодилася Олександрові Петровичу в напруженому і нелегкому житті.

З якоюсь особливою піднесеністю Довженко згадував кожне своє побачення з Максимом Тадейовичем Рильським. Він був закоханий у поета. Незважаючи на скупість

в оцінках талантів, Довженко не раз говорив про Рильського:

— Великий Максим — гордість України. Та хіба тільки України?..

Кожного приїзду в Київ він заходив до Андрія Малишка, Василя Костенка, до багатьох своїх учнів по студії.

В середині червня ми вирушили в дорогу.

Поліна Петрівна, зачувши другий гудок пароплава, обцяла брата і, сходячи на берег, ще раз нагадала:

— Менше на сонці печіться. Бережи серце. Як захопиться роботою — про все забуває...

— Не турбуйся, Поліно. Пам'ятатиму всі твої настанови, — сказав сестрі Довженко і помахав услід рукою.

Того вечора він довго стояв на палубі. Уже зникли вогні Києва, а він, думаючи про щось сокровенне, все дивився назад, туди, де ледь виднілися кручі, а ген-ген за ними вгадувалися придеснянські луки його дитинства. Там десь була рідна хата в Сосницях. В ній народилося чотирнадцятеро дітей, а залишилося двоє — він і Поліна.

Довженко прийшов у каюту, коли зовсім смеркло, мовчки роздягнувся, ліг горілиць, заклавши руки під голову...

— Миколо, а у вас є сестри? — тихо звернувся до мене Довженко.

— У мене дві...

— О, так ви багатій. І, певно, такі ж як Поліна, — і досі дивляться на вас, як на дитину, на меншого, піклуються...

— Такі вони, напевно, всі. Чутливі серця сестер...

— То правда... А от ми — братики, не завжди уважні до них. Все заклопотані, перевантажені, ніколи часто добром відповісти на їхнє піклування. А це — гріх, — сказав він, наче дорікаючи собі, і мені, і всім братам хорошим і незлобивим, але часто неуважним до сестер своїх.

Від згадки про сестру Олександр Петрович перевів розмову на інше. Він говорив про красу душі наших сестер, дружин, дочок, про їхній неоціненний внесок у спільні зусилля радянського народу. Він схилився перед їхньою волею і героїзмом, перед хоробрістю на полі бою і перед мужністю, з якою вони переживали страждання, втрати своїх близьких, горе фашистської неволі і труднощі післявоєнних нестатків. У розмові він намалював цілу галерею дівочих образів — партизанок, з якими зустрічався в роки війни в госпіталях, на фронті, в Москві.

— Кожна з них — героїчна поема, а, якщо хочете — гімн хоробрості, патріотизму, самопожертви і чистоти... Історія не знає рівного. Де, коли були такі Тані, Зої, Лялі, Улі й Мар'яни... Який ще народ має таких дощок? — нахилившись до мене, запитував Олександр Петрович.

Він умів чудово розповідати. Умів уважно слухати цікаве. Але, коли запалювався розповіддю, часто ставив запитання слухачеві, хоч відповідав на них сам:

— Ніколи. Ніде!

Згодом Олександр Петрович, осяяний якоюсь думкою, сів на ліжко і, поклавши блокнот на маленький каютний столик, почав записувати.

Розбудив він мене вдосвіта, постукавши з палуби у вікно.

— Швиденько збирайтесь. Капів!

Я вибіг на верхню палубу.

За гаями Лівобережжя вже сходило сонце. На темних водах Дніпра блимали вогні бакенів. Під нерухомими вербами погойдувались човни місцевих рибалок. Ніч ховалась в лісі канівської сторони, а світань уже торжествувала на вершині Чернечої гори, — багрянились тополі, виблискував гребінь чорно-зелених хмар дубової гущавини.

Довженко стояв з капітаном на містку й дивився на велику могилу Кобзаря.

Капітан зняв картуз, кивнув керманичеві: над Дніпром полинули гудки. За мить озвалася сирена зустрічної самохідки, посилаючи і своє вітання священним місцям.

Довженко довго стояв у якомусь урочистому мовчанні перед високим канівським берегом, а коли зникла Чернеча Гора, звернувся до мене:

— Заради побачення з Тарасом варто було пливти...— він змовк на хвилину і тихо мовив далі: — Над світом він високо проніс душу свою. Високо... Полум'яну, вразливу, чисту, мов сльоза... Уявіть, якби він жив сьогодні. Йому під силу були і розмах, і глибина, і драматизм подій, які пережив народ, він проник би в серця тих дівчат, про котрих ми вчора згадували...

— Олександр Петровичу,— позвав капітан.— Погляньте, яка краса навколо!

І дійсно... На рівні палуби коливалося золоте море — на полтавському березі достигали хліба. В цьому просторі зеленими острівками виднілися гаї і стайки білих сіл. На правому — колосся нахилилося над самісіньким урвищем, під яким, огорнувшись садками, дрімали рибальські хутірці.

По тихій блакиті неба тихо пливли білі хмаринки.

Сонце виповнилось, припікало. В усій красі своїй на берегах царювало українське літо.

Від канівського світання до запорізького вечора Довженко майже не сходив з палуби. Він познайомився з командою, з тими пасажирами, які хоч чимось зацікавили його. Було в ньому дивовижне вміння будити в людині все найкраще, чим вона багата, чим вона спрямована в завтрашнє. Вміння це полягало в тому, що він швидко вловлював, відчував у людині квіт її душі і своїми запитаннями — делікатними і щиросердими — допомагав розбуятися тому квіту в одвертій розмові.

Не раз в каюті, розгортаючи свою маленьку записну книжечку, Довженко говорив мені:

— Які життєві історії! Які характери, яка глибінь інтересів і прагнення. Прекрасні люди...

Ці знайомства і бесіди становили велику частину його напруженої і натхненної роботи — роботи митця.

На пароплаві було багато молоді, а також і літніх сімейних людей, які їхали працювати в Каховку. Ця група пасажирів найбільш цікавила Олександра Петровича. Від юнаків і дівчат, що вперше ставали до роботи, від досвідчених майстрів, які знали вже не одну будову, Довженко хотів довідатись про ті душевні пориви чи обставини, які вели їх на будівництво в Каховку. Поміж багатьох зустрічей на пароплаві яскраво запам'яталась мені розмова з сивілою жінкою та її двома синами. Старшому було двадцять шість, молодшому — не більше дев'ятнадцяти. Цілий день вони були біля матері. Гуляли на палубі, сходили на пристанях — на базари. Зіпершись на перила, вони милувались краєвидами. Трійкою заходили на обід в ресторани. Гуртом під тентом читали «Вишневі усмішки».

Втрьох вони завітали і в кают-компанію. Старший сів за рояль і почав грати.

— Петю, ту, що батько любив, — за хвилину порадила мати.

В салоні залунала увертюра до опери «Тарас Бульба». Петро грав хороше, впевнено і легко.

— Молодий чоловіче, спасибі вам, — сказав піаністу Довженко. — Я теж люблю цю річ. Заграйте, коли ваша ласка, ще раз...

А потім ми до пізньої ночі розмовляли з родиною Гринюків.

Мати в молодості вчителювала, та згодом, як вона пояснила, «уярмлена» домашніми справами, пішла з школи.

Петро недавно відслужив в армії, танкіст. Брат його після школи працював на автобазі слюсарем. Жили вони в Святошині, мали будинок, продали його... І от пливають в Каховку.

— Ми б давно там були, та Петра ждали з армії, — сказала мати.

— Чому саме в Каховку? — поцікавився Довженко.

На це відповів Петро:

— Таке наше спільне бажання їхати на будівництво. Батько там загинув в бою за Каховку...

В тиші, що запанувала на мить після відповіді Петра, почувся голос Довженка. Він ні до кого не звертався, наче говорив сам до себе:

— Їдете пам'ятник батькові будувати, величний, народний...

— Йому пам'ятник, собі — життя. А я вже їм допомагатиму, — відповіла в тон Довженкові жінка.

Коли вони, розпроцавнившись, пішли спочивати, Олександр Петрович раптом запитав у мене:

— Знайдемо їх в Каховці? Завітаємо в гості!

Він любив людей і їм присвятив весь свій багатогранний талант, всю свою діяльність.

Вічне бажання бути корисним людям вело його до вершин світової культури, до глибокого пізнання і втручання в життя свого народу, воно окрилювало його могутній талант, неповторний і по-справжньому народний.

Через кілька років після нашої мандрівки Довженко говорив:

— Для того, щоб хвилювати глядача, треба не тільки артистам, треба автору бути схвильованим. Для того, щоб радувати, просвітлювати душевний світ глядача і читача, треба нести просвітленість у своєму серці і правду життя піднімати до рівня серця, а серце нести високо...

В цих словах весь Довженко, з його устремлінням бути максимально корисним для народу. В ім'я цього він мислив, творив, боровся, в ім'я цього він працював, не знаючи спочину.

Він сам якось казав, що йому ніщо не діставалось легко. Він — невтомний трудівник — знав всеперемагаючу силу праці і тому, очевидно, високо цінив титанічні колективні зусилля свого народу, спрямовані до однієї мети. А звідси, навпевне, — і любов до трудової, діяльної людини, а звідси водночас — нещадне презирство, зневага до

пристосуванців, ледацюг, кар'єристів і самозакоханих неуків. Усі ці «плодожерки», як їх називав Довженко, не раз ставали поперек його шляху. Він навчився розпізнавати їх відразу і при великій доброті своїй все ж давав їм відчутти своє презирство...

Пароплав вийшов на широкий простір озера Леніна. Поширшали обрії і поривчастий вітер припіс прохолоду на розігріту сонцем палубу.

Вітер був пахучий, бо летів над безмежними степами, над скошеними прибережними луками... Дихалось легко і солодко. День перехилився вже до вечора, якого з нетерпінням чекав Довженко,— увечері ми будемо в Запоріжжі.

Він любив цей край, овіяний бойовою славою волелюбних напих предків — запорожців, край, звеличений чудесами дніпробудівців, світовими рекордами сталеварів, мужністю, енергією, винахідливістю відбудовників. Він чекав з хвилюванням зустрічі з Запоріжжям, де двадцять років тому після всесвітньої слави «Землі» знімав свій перший звуковий фільм «Іван». Тоді йому ще не було й сорока років...

Десь далеко-далеко, на лівому березі, виднілися сині пасма димків «Запоріжстали». Час від часу вони спалахували тремтливим полум'ям і знов згасали.

— Воскрес із мертвих,— промовив Олександр Петрович, помітивши заграви над домнами, і, знов примруживши очі, задумливо вдивлявся в дніпровську далину.

Простягнутими впіеред руками він міцно тримався за бортові троси, білу голову трохи відхилив назад і від того став ще стрункішим і зосередженішим.

Його полонила думка... Чи вона запросила його в молодість, а мо', розгорнула перед ним кадри майбутньої кінопоєми про море, чи повела його дорогами війни, чи заозерними стежками дитинства,— не знаю. До Запоріжжя він не сказав і слова. Лише розбуджений шумом порта, він

стрепенувся і, наче вибачаючись за довгу відсутність у товаристві, попросив:

— Пробачте, Миколо, замріявся... Може, ми зійдемо на старій пристані? Пройдемо шлюзи, пропливемо вздовж Хортиці...

Коли я через багато років дивився «Поему про море», переді мною знов ожила та незабутня урочиста година шлюзування, музика Чайковського, що линула десь з гори — з естакади, — і люди, що повиходили на палубу, дивилися на відроджений Дніпрогес.

Юлія Солнцева надзвичайно точно передала у фільмі всю атмосферу тих далеких годин. Тільки роль письменника, яку хотів грати сам Довженко, грав актор, хоч і проникливо, а все ж не по-довженківському проголошуючи думки Олександра Петровича.

* * *

Запоріжжя прекрасно вплинуло на Довженка. Воно наче зняло з його плечей десяток трудних літ, хлюпнуло на нього енергією і молодістю. Посмішка частіше осявала його обличчя, він частіше діставав свою записну книжечку, а найголовніше — його постійна цікавість помолодшала і сягала у всі сфери життя міста енергетиків, металургів і будівничих.

Уже по дорозі з пристані Олександр Петрович називав десятки організацій, в яких він має побувати неодмінно, а потім ще — походити на правому березі, поговорити з відбудовниками Дніпрогесу, з'їздити в приміське село, оглянути «Запоріжсталь», хоч годинку побути на Хортиці, вивчити всю суть будівництва каналів в «Укрводобуді», і багато чого іншого. І все це Довженко збирався зробити за три-чотири дні, чекаючи Юлію Солнцеву, з якою далі подорожуватиме до Каховки. З пристані ми поїхали в затишну частину міста — Зелений Гай. Пізнього вечора

я постукав у вікно будинку. Тут жила мати мого друга Євгенія Амвросіївна Бродовська.

Господарка зустріла нас привітно. Вона заходилася біля вечері, і на всі вибачення Олександра Петровича жартівливо погрожувала:

— Не вибачайтесь, а то розгніваюсь. Може, моя хата не до вподоби?..

Ми посідали в садку. Амвросіївна запросила до гурту подружжя лікарів, які у неї квартирували. Вони і були першими консультантами Довженка по запорізькій стороні.

Десь під кінець вечері раптом прямо проти Довженка на стіл упала чорна велика слива. Олександр Петрович, усміхаючись, глянув угору. Над ним звисала обважніла гілка і голубіли великі південні зорі.

— У нас в Запоріжжі й дерева гостинні,— пожартувала Амвросіївна.

— Спасибі і вам, і вам,— уклонився Довженко людям і дереву...

Вранці я побачив Олександра Петровича в садку. Два десятки чудово доглянутих дерев струнко стояли на схилі до яру. Від дерева до дерева було прокопано рівчачки, викладені половинками цегли. Ця мережа мініатюрних ариків починалася від артезіану, зробленого біля самого дому. До квітників вздовж стежки так само було підведено рівчачки. Уся ця поливна система мудро узгоджувалась з рельєфом ділянки. Довженко ходив під кронами, вивчаючи і милуючись цією простою і дотепною винахідливістю.

Побачивши мене, Олександр Петрович пораяв звернути увагу на поливочний лабіринт.

— Людина допомогла природі...

Він уже не раз говорив мені про це, помічаючи людську турботу про природу. А він її любив. Великий художник надавав їй неабиякого значення в своїх фільмах, в своїх літературних творах, в своїх проектах архітектурних

ансамблів... Він якось в дорозі зауважив, що варварське, навіть байдуже ставлення до природи — це ніщо інше, як злочин перед рідним народом і перед його майбутнім.

— Людина совістю своєю зобов'язана допомагати природі! — говорив він. — Двадцятий вік у нашій Вітчизні — вік грандіозних будов і відкриттів. Ми потіснили ліси і гаї — нам потрібні будівельні майдани для заводів і міст, аеродромів, а там — і космодромів. Без цього ми не можемо жити нині. Але ми, комуністи, несучи людині найпрекрасніше, не маємо права допустити того, щоб бетон задавив троянду. Ні! Троянда повинна обнятися з бетоном. Сталева щогла енерголінії повинна допомагати винограду піднятися до сонця. Це надзвичайно важливо, це справа державного значення...

Того ж дня, коли ми оглядали правий берег, Довженко знов повернувся до цієї теми. Він звернув увагу на риптаки, якими турботливі будівельники огородили кожне дерево і деревце круг котлована будинку.

Ми йшли головною вулицею правого берега. Над нами шуміли липи, посаджені ще в роки будівництва Дніпрогесу. І Довженко добрим словом згадав академіка Вінтера — начальника цього знаменитого будівництва.

— Цей крушинний спеціаліст дбав і про естетику будови. Ось алея, селище в садах. Погляньте, як гармонійно вписані гідростанція і навколишні споруди. Як довірливо, побратерськи обнялися сади і квіти з каменем і залізом.

Природа і людина, її праця і життя були для Довженка єдиним джерелом, в якому він знаходив гармонійність прекрасного. Він не раз у своїй творчості, в розмовах і виступах глибоко і на всю палітру малював образи синів народу, який так багато зробив для всього людства, який виявив велетенські духовні і фізичні сили, здобуваючи під прапором Леніна прекрасне для людини, для її прийдешнього. В грандіозному розмаху будування, в бистрому потоці подій він умів завжди знайти золото прекрасного в людині і стійко обороняв це прекрасне від найменшого

зла, яке могло хоч на хвилинку применшити духовну красу радянського народу.

Того ж дня він, раптом обурюючись, говорив мені:

— Я не можу зрозуміти, чи, точніше, не можу простити тому, хто, проектуючи, не дбає про гармонію навколишньої природи і будови, тому інженеру, котрий, побудувавши прекрасні цехи, залишає круг них вирви кар'єрів, потрощені дерева, одне слово — рани на тілі природи.

Я слухав його і розумів справедливий протест проти того, щоб у процес побудови нового і корисного не проникло зло, яке порушувало ту високу гармонію прекрасно — людина, праця, природа.

Довженка можна було слухати годинами. Він говорив про те, що його хвилювало, про те, що він носив, передумав, і лише про те, що стосувалось інтересів народу. Себе і інших митців він оцінював по значимості роботи для суспільства, далекосяжності мислі і яскравості фарб. Саме такий почерк роботи він поважав у людей будь-якої професії...

Дні, прожиті в Запоріжжі, були сповнені роботою — зустрічі з людьми, поїздки на заводи, в організації, що мали хоч якесь відношення до степових каналів і будівництва в Каховці.

До привітного будиночка Євгенії Амвросіївни ми поверталися надвечір. Година спочинку в садку і... Олександр Петрович знову ішов до людей. Він розказував Євгенії Амвросіївни і подружжю лікарів про все найцікавіше, з чим зустрічався того дня. Розповідав і уважно стежив за слухачами, наче прагнув ще раз перевірити — чи схвилює, зацікавить людей те, що вразило його, чи допоможе його мисль їм заглянути в майбутнє? І всі ці розмови, як і вся його мандрівка в Запоріжжя, в степи, в Каховку, були пройняті думою про велетенський розмах будівництва і про формування комуністичних рис характеру людини в цьому могутньому процесі. Саме це хвилювало тоді Олек-

сандра Довженка, а згодом схвилювало і мільйони глядачів його «Поєми про море»...

Якось перед нашим від'їздом із Запоріжжя Олександр Петрович звернув увагу на рідкісну квітку в садочку. Квітка сподобалась йому. Євгенія Амвросіївна сказала, що насіння цієї квітки було тільки у них. Вона засмутилась, що не може дати хоч кілька зерняток на згадку про Запоріжжя, не може, бо все пороздавала людям з висівка.

— А навіщо ж ви таке рідкісне насіння віддали сусідам? — з удаваним здивуванням запитав Довженко.

Євгенія Амвросіївна відразу не вгадала довженківського жарту. За ці кілька днів знайомства вона відчула його благородство і любов до людей. А тут раптом запитання, яке перечить її переконанням.

— Чи я не розумію вас, Олександр Петровичу, чи то вашим голосом запитав хтось інший? Пороздавала людям, аби і у них красувалися квіти. Ви це повинні розуміти...

— Шановна Євгеніє Амвросіївно, я не хотів вас образити, — вибачився за удаваність свого запитання Олександр Петрович. — Я знав наперед вашу відповідь, бо ви все життя — трудівниця. А праця несе людині не лише добробут, а й душевну щедрість...

Довженко наче не доказав, на якусь хвилину замислився. Зморшка над переніссям поглибшала, очі звузились і посмутніли. Тоді поглянув на гостинну господарку і тихо сказав:

— Я ще раз пробачаюсь за те запитання. Нести добро і радість людям — закон нашого життя, закон мільйонів...

— А як же інакше може бути? — здивувалася Євгенія Амвросіївна.

— На жаль, буває. На превеликий жаль, є ще такі, Амвросіївно, які цього закону нашого суспільства не розуміють. Не пройнялися ним... Сідайте, я розповім вам одну смішну і печальну історію...

І він розповів...

У садку свого знайомого Довженко побачив буйноквітучі кущі троянд. Був вересень, і Довженко здивувався з такого щедрого квітнування. Господарка цих троянд, яка прямо-таки хизувалась своїми квітниками, пошепки повідала таємницю: вона знає суміш добрив, що до глибокої осені живлять троянди. «Але це таємниця. Таке є тільки у мене, я вас, Олександрє Петровичу, дуже поважаю, тільки вам дам цей рецепт». Довженко здивувався і запитав: «А чому секрет? Повідайте його людям...» «Який інтерес? Тоді у всіх будуть такі троянди. Я тільки вам перепису рецептуру. І з умовою — ви нікому не переписете». «На такі умови я не згоден. Народу знайомого у мене багато, обов'язково поділюсь».

— Ви здогадуєтесь, Амвросіївно,— я того рецепта не взяв. Але справа не в тому. Коли я стрічаю на путі своєму душевний, красивий вияв людської щедрості, мені згадується та дамочка і ввижається трутнем... Сидить той трутень у чашечці троянди і жало виставив... На таких от, як ми, як ви, Амвросіївно... А може, та дамочка не одинока? На жаль, ще є різновиди її. Злодій і спекулянт, бюрократ і неук у високому кріслі... Хіба у них мислення не таке ж, як у дамочки-трутня?

Весь свій запорізький план Довженко виконав. Нам не вдалось лише зустрітися з начальником «Укрводобуду» А. Ю. Бочкіним. Він був в поїзді по трасі. Ми сподівались побачити його по дорозі на південь.

* * *

Сестра видатного археолога М. Я. Рудинського недавно передала мені виписку з його щоденника. Ось вона.

«29.VIII.1951. До нас приїхав учора Олександр Петрович Довженко з дружиною Юлією Іполітівною, з Миколою Нагнибідією і шофером. Вони їдуть до Каховки через Асканію-Нова. Дуже приємна і культурна людина. Кам'яна

Могила справила на нього сильне враження і він обіцяв приїхати ще раз...»

Ці записи вчений зробив недалеко від села Терпіння, в наметі, що білів біля відомої Кам'яної Могили. Той намет ми побачили ще в перший день свого приїзду в село. Воно зацікавило нас з багатьох причин...

По-перше: ми довідались, що підгірну частину села Терпіння мають переселяти на гору. Там для переселенців із заливних земель будували нове селище. Але яке б не було воно гарне, розставання з рідною хатою, з обжитою місциною завжди сповнене драматизмом. Звичка бореться з розумінням необхідності і громадського обов'язку. Глибокий психолог Олександр Петрович хотів пожити з переселенцями, побачити будову нового селища.

По-друге: в Терпінні розташувалося тоді управління будівництва однієї з найважливіших за тим проектом ділянки каналу. Ми хотіли познайомитись з колективом будівельників і сподівалися на зустріч з А. Ю. Бочкіним, який не міг обминути Терпіння.

Так воно і сталося...

Зупинилися ми у Мелітополі у моїх знайомих. Приїхавши в Терпіння на нараду будівельників, ми завітали у дощану конторку прораба. Познайомились, і він повів нас показати квартали нового селища. З гори видно було безмежну широчінь степів і долину річки Молочної. Шоломом велетня ввижалась на рівнині Кам'яна Могила. Поряд з нею білів похідний намет археологів.

До конторки під'їхала машина.

— Бочкін прибув,— пояснив прораб і поспішив йому пазустріч. Через кілька хвилин він знайомив нас з начальником будівництва.

— Довженко?— радісно здивувався Бочкін.— Кінорежисер?..

— Так, так. Я вже вас кілька днів розшукую на тра-сі,— відповів Олександр Петрович.

— А я добрих двадцять років мрію про зустріч з вами, дорогий Довженко,— щиро, усміхнено признався Бочкін.— Вибачайте, у нас ще без комфорту — польові умови... От зустріч, аж не віриться...

Він лагідними очима дивився на Довженка.

— Я люблю вас, Довженко. Люблю як великого майстра,— патхненного, мудрого. Не криюся, люблю...

Олександр Петрович розгубився від такого щиросердя.

— Дякую... Отже хороше, що шукали один одного...

Вони сіли на пахучих соснових колодах.

— Ви довго у нас пробудете?— запитав Бочкін.

— Два-три дні,— сказав Олександр Петрович і розповів про мету своєї мандрівки до Каховки.

— Я завжди до ваших послуг. Буду щасливий, коли хоч чимось допоможу вам.— Бочкін підвівся, вибачився і підійшов до прораба.

Через кілька хвилин Андрій Юхимович, осяяний радістю, запропонував нам:

— Після паради, яка і вас цікавить, з'їздимо он туди, в наш оазис,— показав Бочкін на далекий лісок, що зеленим острівцем виднівся в степовому океані.— Посидимо, поговоримо...

Через годину ми розташувалися під зеленим шатром Старо-Бердянського лісництва. Після степової спеки ми відразу потрапили в царство задумливої тиші і прохолоди.

Юлія Іполітівна заходилася біля похідного господарства, а Олександр Петрович і Бочкін сіли на траву і продовжили свою бесіду, розпочату в машині.

Досвідчений інженер добре розумів глибокого художника і був достойним співрозмовником. Відповіді його були лаконічними, але пояснювали суть тієї чи іншої сторони будови, перспективи зрощування, економічної вигоди, перетворення степової природи. Розмова була довгою, інтересною. А коли Довженко подякував йому, Бочкін в свою чергу запитав про перспективи розвитку кінемато-

графії. Згадуючи тепер слова Довженка і порівнюючи їх з його виступом на Всесоюзному з'їзді письменників, я чую їхню співзвучність. Думки, висловлені Довженком в Кремлівському палаці, хвилювали його і тоді, в Старобердянському лісництві.

Андрій Юхимович слухав уважно, час від часу в знак згоди похитував головою.

— Буду з вами до кінця відвертим,— раптом сказав Бочкін — і на мить завагався, замислився.

— Я завжди цінував одвертість,— допоміг йому Довженко побороти нерішучість.

— Я люблю ваші фільми з юнацтва... А любов, справжня любов строга. І одного разу я хотів листа писати вам... сердитого. За «Івана»... Тричі дивився... Розсердився на вас... Поряд з блискучими кадрами, пробачте мені, штукарство — зовнішні ефекти...— і Бочкін почав перераховувати окремі кадри картини, в підтвердження своїй думки.— От і хотів написати листа... Люблячи вас, глибоко вірячи у ваш талант. І я радий — не помилився...

Олександр Петрович не з усім погодився, але був схвилюваний увагою видатного інженера, пам'яттю його, яка зберігала окремі деталі фільму, зв'язок їх і послідовність.

Довженко нагадав Бочкіну, що він уже писав про своє ставлення до «Івана», нагадав, що це був його перший звуковий фільм, а він не хотів, щоб звук був лише супроводом картини, що фільм був підкорочений, звукоапаратура дуже погана, часу для монтажу обмаль, а все це і позначилось на фільмі...

Олександр Петрович чистосердно подякував інженерові за увагу до його творчості і знання її.

— Ви, очевидно, крім інженерної, маєте спеціальну мистецтвознавську освіту?— запитав Довженко.

— Ні, не маю... Я радий нашій зустрічі. Хочу дякувати за ваш вічний неспокій у мистецтві, за новаторство, за пошуки найдохідливішої і найоригінальнішої форми,

яка дає крила високій мислі і несе її в серця мільйонів...
Ждатиму з нетерпінням нового фільму...

Ми розпрощалися надвечір в степу на розвилці доріг. Інженер поїхав на будівельний майданчик, а ми долиною Молочної до наметів археологів край Кам'яної Могили, де паперододні зустрічі з Бочкіним ми познайомились з видатними археологами і науковцями. Другому приїзду Довженка археологи зраділи. Вони з щірістю і приязню знов заговорили про «Землю», «Щорса», «Арсенал», «Мічуріна», «Аероград»...

— Що це мене сьогодні хвалять всі? Не ювіляр, не іменинник,— жартував Олександр Петрович.

Прекрасний археологічний пам'ятник півдня України — Кам'яна Могила зацікавила Довженка. Вчені були завантажені роботою — вони поспішали вивезти до музею плити з малюнками прадавньої людини. Поспішали, бо Кам'яну Могилу мали затопити води каналу. Вченим бракувало механізмів для підняття і вивозки дорогоцінних для науки брил з малюнками, ще до кінця не розгаданими. Рудинський натякнув, що Бочкін міг би допомогти їм в цьому. Олександр Петрович не пропустив того натяку. Другого дня він поїхав до начальника будівництва і розповів йому про труднощі археологів. Бочкін пообіцяв допомогти.

І от ми втретє завітали до археологів.

Довженко порадував їх своєю турботою, переказав обіцянку начальника будівництва і сказав, що тепер він хоче детальніше познайомитися з Кам'яною Могилою. Михайло Якович, який багато літ присвятив розгадуванню таємниць цієї могили в степу, показав нам її гроти, малюнки на зцементованих брилах шіщаника. Ми оглянули Грот Біка, східний, центральний. А пояснення Рудинського відкривали перед нами зміст прадавніх різьблень на камені.

Олександр Петрович уважно слухав пояснення вченого, висловлюючи і свої здогадки про малюнки і різьблен-

ня, порівнював їх із візерунками інших археологічних пам'ятників.

Почувши кілька зауважень Довженка, вчений запитав у нього:

— Ви, напевне, спеціально вивчали археологію?

— Спеціально не вивчав. Але цікавився нею, як і всіма науками, історією рідного краю. Без знання історії людина, якщо не зовсім сліпа, так короткозора...

Біля наметів, круг багаття під зорями степової ночі продовжувалась інтерна розмова про Кам'яну Могилу. Пам'ятаю, як на запитання Довженка вчений відповів:

— Це було недавно — кілька мільйонів років тому.

Він це сказав тоном, наче йшлося про подію минулого чи позаминулого року.

Довженко засміявся.

— Дорогий Михайло Якович, мені сподобалась ваша відповідь. Які категорії мислення, яке охоплення часу! От би декотрим митцям такої широти...

Юлія Іполитівна, яка теж була в захопленні від побаченого і почутого, дбаючи про спочинок Довженка, не раз пагадувала про від'їзд...

— Юліє, ще півгодини. Яке товариство чудове! Побудьмо. Зорі які...

І знов, простершись горілиць, заговорив про космос, про грядущі польоти у незвідану далину, висловлюючи при цьому свої передбачення, які свідчили, що і це питання його хвилює вже давно.

— І я відчуваю, що перші космічні траси прокладуть наші люди, сини народу подвигів, казкових звершень і відкрить,— він на хвилину замовк, а тоді, повернувшись до Рудинського, усміхаючись, мило пожартував над недавньою відповіддю вченого.

— І хтось на космодромі, проводжаючи в черговий рейс до далекої планети свого земного брата, скаже тоном Михайла Яковича: це недалеко, кілька мільйонів кілометрів...

На чергове нагадування Юлії Іполітівни Довженко відповів згодою і почав збиратися. Науковці просили побути ще біля багаття, побути з ними.

— Дорогі мої, любі... Мені й самому не хочеться вставати з дна Сорматського моря, яке колись шуміло над Кам'яною Могилою. Але завтра нам в дорогу. Спасибі за щиросердність, за науку, за гостинне багаття...

Довженко любив людей праці, високої мислі, благородства і подвигу. Але я помітив у дорозі, що він з особливою ніжністю закоханий в будівельників і садоводів. Другого дня я в цьому переконався ще раз.

Я запропонував заїхати на Мелітопольську науководослідну станцію садівництва. Там під керівництвом Сидоренка працював згуртований колектив, який багато корисного, цінного зробив для поширення степового садівництва.

Моя пропозиція була невчасна — ми поспішали в Каховку. Проте Олександр Петрович відразу погодився з нею. Кілька годин ми пробули у науковців станції, і Довженко встиг детально ознайомитись з історією станції, з тогочасними її здобутками і закладеними роботами, спрямованими в завтрашній день степових садів. Він побував на розсадниках, в оранжереях і лабораторіях, оглянув сади, які не бояться посухи і морозу. Він проник в суть діяльності станції і захопився економічним ефектом, який могли дати нові сади південної України. Про це він говорив всю дорогу до Асканії-Нова. Вів розрахунки, уявляв ці сади на рівнині, вздовж доріг і круг сіл.

А в Асканії-Нова, не спочиваючи після нелегкої для нього дороги, Довженко заглибився у вивчення можливостей і перспектив степового лісництва, будівництва ставків у ярах, рибоводства, виноградарства.

Всю цю діяльність не можна пояснити лише бажанням більше пізнати. Це лише одна сторона його сміливих планів, розрахунків, пропозицій. Він був всебічно талановитим. Всі його розрахунки і захоплення мали реальну ос-

нову, були результатом глибоких знань багатьох сторін життя. Підготовки до того чи іншого фільму були для Довженка своєрідними академіями, до яких Довженко не раз повертався в житті, в практиці своєї громадської діяльності.

І в цьому мене ще раз переконала Каховка...

В невеличкому номері будинку, пристосованого під готель, який чудом зберігся між руїн і пожарищ міста, ми прокидалися східсонця. Номери було поділено простиралом на дві кімнати. Рано-рано Олександр Петрович будив пофєра Альонгу, ми пашвидко снідали і вирушали в Ключову. Там розгорталось велике будівництво. Грандіозна панорама будови не раз чарувала нас. І тоді ми чули з уст Довженка його улюблене слово:

— Прекрасно!

Панорама великого і малого котлованів, робота мудрих механізмів полонили Довженка. Проте вони ні на мить не заступали їхнього творця і володаря — людину.

Я пишу ці рядки, а перед очима стоїть панорама котлованів і чується голос Довженка. В надвечір'ї він повертається з будови, стомлений, та осяяний і схвильований повим знайомством:

— О друзі, яка прекрасна людина!

Я прислухаюсь і думаю: а хіба це було тільки в Каховці? Чи не про те він говорив нам щодня...

1957

РОБІТНИЧИЙ ПОЕТ

Йому було двадцять вісім. Він трагічно загинув на далекій дорозі, в путі, 10 квітня 1939 року.

Відтоді пролетіло не одне десятиліття, але ім'я Івана Каляника не загубилося в бурях подій, на бистринах часу. Він живе в нашій пам'яті чистий серцем, а пісня його знову йде на люди...

Іван Каляник — поет робітничого Харкова. Хто не знав його в бурхливому місті тридцятих років?! Перші поезії робітника зацікавили тоді не тільки молодь, а й видатних українських поетів. Перші книги його не залежувалися у книгарнях. Перші статті про Івана Каляника були сповнені надією і пророцтвом — в українську поезію йшов обдарований і самобутній поет. А він — розмітник з дизельного цеху, робкор заводської багатотиражки, скромний, вродливий юнак — соромливо сприймав ці пророцтва. Закоханий в поезію життя, він мріяв про пісню високого лету. Віп її шукав у робітничому колективі, він її підслуховував у будівничих ритмах Харкова.

Молодий поет був зачарований темпами тогочасного життя, розмахом і велетенськими планами п'ятирічки. Вся країна — від Білого до Чорного моря — стала неосяжним будівельним майданом. Трудова героїка зодчих Дніпрогесу і Кузбасу, Магнітки і сотень нових заводів і фабрик захопила поета, як і мільйони радянських людей, що пішли на клич партії. Саме в цей час здобули всенародну славу люди, які стали символом трудової доблесті і героїзму, мужності і патріотизму,— Ізотов і Стаханов, Ангеліна і Коробови, Мазай і Виноградови, Громов і Чкалов, папанівці, челюскінці, сибіряковці...

Газети тих років щодня приносили горді вісті з усіх кінців країни...

Сьогодні починає працювати автогігант АМО і Харківський тракторний...

Пуск 24 нових доменних печей — найважливіше завдання 1932 року...

Укладено перші десять кілометрів магістралі Москва—Донбас...

У Харкові розщеплено ядро атома...

Історична полярна експедиція «Сибирякова» завершена...

Перші Герої Радянського Союзу...

Вицезгадане — лише єдина крапля з бурхливого, напруженого життя країни тих років.

Друг Івана Калаянника, відомий тепер пост Борис Котлярів, так згадує про ті літа:

«Індустріальний розмах нашої країни захопив нашу молодь. Намагаючись не відставати від старшого покоління робітничого класу, вона проймалась героїчними пориваннями і почала відразу ж трудитися натхненно, жила, як живуть ті, що йдуть на подвиг. Душевний порив нашої молоді позначився на бурхливому, незвичайному зростанні художньої самодіяльності. На деяких заводах були навіть свої ТРАМи — театри робітничої молоді, виникли студії молодих художників. На багатьох заводах народилися, широко розросталися і зміцнювалися заводські літературні гуртки. На ХПЗ — Харківському паровозобудівному заводі (нині завод імені Малишева) — виходив не рукописний, не в одному примірнику, а друкований, багатотиражний літературний ілюстрований журнал «Новий цех». Цікаво, що в цьому журналі друкували свої твори не лише письменники-початківці ХПЗ, але й літгуртківці інших заводів, а також відомі українські письменники, які гаряче, по-батьківському підтримували заводські літгуртки, від усього серця, не шкодуючи сил і енергії, допомагали робітничим хлопцям. Літературна молодь по всій країні шукала спілкування — зміцнювались зв'язки між молодими літераторами».

Порив до творчості розбудив і талант Івана Калаянни-

ка — робітника будівничої армії країни і її молодого поета.

До боїв
сьогоднішніх
гартувала нас
вольова напруженість
робітничих мас.

Я познайомився з Іваном Калянником у літературній студії Харківського паровозобудівного заводу. Студійці гуртувалися навкруг багатотиражки, на базі якої згодом почав виходити перший в Союзі заводський літературно-художній журнал «Новий цех».

Керували нашою студією письменники Григорій Епик, Микола Куліш. Літгуртківці часто зустрічалися з Остапом Вишнею, Юрієм Яновським, Петром Панчем, Володимиром Сосюрою та іншими відомими прозаїками, поетами, драматургами. Вони були вдумливими і щирими порадицями заводських початківців, серед яких яскраво виділявся Іван Калянник.

Він народився в селі Дяцькове на Брянщині 20 березня 1911 року. Його батько, Іван Тимофійович Калянников, був службовцем, а мати — робітницею кришталевого заводу. Коли Івану було 11 років, родина Калянників переїхала до Харкова. Після навчання в десятиріччі і профшколі Іван пішов працювати розмітником. Він полюбив поезію ще з дитинства. Перші його вірші з'явилися в газеті «Брянский рабочий», а згодом і в московських журналах «Огонек», «Красная новь».

Батько поета в 1959 році згадував про важливу подію в житті свого єдиного сина.

«В 1930 році мій син познайомився з поетом П. Г. Тичиною, який щиро і по-діловому зацікавився творчістю молодого поета, допомагав йому. Старший поет радив йому писати про українських робітників українською мовою. Іван трохи змінив прізвище — на Калянник...»

Поради П. Г. Тичини ще більше ствердили юнакову

любов до літератури, героїчної історії України, до революційної боротьби робітництва Харкова.

На заводі поважали молодого поета. І, очевидно, не тільки за талант, знання і невтомне працелюбство. Ні, не тільки за це. Іван глибоко і ніжно любив людей, вчився у них і їм присвятив свою пісню. І не випадково, що день виходу першої збірки поета став святом всієї бригади, всього цеху. Очевидно, робітники вгадали в багатьох поезіях себе, свої думи, і прагнення, і, звичайно, окремі деталі свого життя...

Я веселою ходою
їду робити в першу зміну
і на вулицях рум'яних
ц'ю хороший, свіжий простір.

Ми ж, заводські студійці, любили Івана і за талант, і за чесну, відкриту душу, за вірність друзям і за його своєрідне вміння поетизації людської праці. Йому, як нікому з нас, вдавалося тоді тонко поєднати в своїх поезіях сучасність теми і правдивість інтонацій, емоційність і ясність образів. Громадянська пристрась і сердечність випромінювалися з рядків його балад, поем, лірики і поетичних новел.

Іван Каляник блискуче знав світову поезію. Він міг годинами напам'ять читати Пушкіна і Шевченка, Гейне і Байрона, Шіллера і Шекспіра. Він уважно стежив за радянською поезією всіх народів. І щодня, бувало, зустрічаючи, повторював щойно прочитаний вірш з свіжого журналу, вірш, який вразив його глибиною думки чи образом, героїчною романтикою...

Він і сам був романтиком в поезії, в цеху, в мандрівках — в дивному умінні осягати духовним зором дальню, глибину життя і людської долі.

Жадоба відкриття не раз кликала поета-робітника в мандри по рідній землі. Кожну відпустку він використову-

вав для подорожі по Україні, Кавказу, Уралу, Таджикистану.

Ця остання далека дорога має свою передісторію. Захопившись поезією Омара Хайяма, вивчаючи поезію Сходу, Іван Калянник перечитав десятки томів про наші середньоазіатські республіки. Він шкодував, що не знає мов тих народів. І коли восени 1931 року в Харкові було відкрито технікум сходознавства, Іван Калянник зі своїми старшими товаришами Тереном Масенком, Василем Мисиком стають студентами цього учбового закладу і вивчають ірансько-таджицьку мову.

Влітку наступного року Іван Калянник виїхав на практику до Таджикистану. Про цю подорож Терень Масенко згадує в своїй книзі «Життя і пісня»:

«Сама дорога видалася цікавою, багатющою на враження. За Ташкентом неймовірна азіатська спека. Ми їхали у товаристві тридцяти дівчат і хлопців із технікуму. Молодь завжди весела й дотепна, а Іван Калянник був тим молоденьким студентом майже ровесником. Не обходилося також без жартів, вигадок.

Рятуючись від жахливої спеки і духоти вагона, ми роздягалися і в самих трусах часто сиділи на приступках вагона, задивляючись цілими годинами на мовчазний і жовтий простір одноманітних блискучих пустинь. Та в цьому просторі були і своя краса, і свої незбагненні чари!..

Іван Калянник любив і вигадку, і жарт. То були розваги на монотонній путі, шукання спочинку, бо всіх вона стомлювала, як не дивно, бездіяльністю. І спекою, спекою! Навіть ночі були душні, гарячі. Калянник з юнацькою жадібністю стрічав нові краї та землі, децю занотовував, починав ескізни віршовані зарисовки ще в дорозі. Читав їх подругам по технікуму. У нього була незмінно добра вдача.

Над річкою Дюшамбінкою, в колишньому кишлаку Дюшамбе, що тоді вже почав виростати на широку і гарну столицю Таджикистану, ми провели тижнів зо два. Мо-

лодь роз'їхалася в райони, в гори. Потім майже всі студенти захворіли на важку тропічну малярію і з ними Василь Мисик. Убереглися від неї тільки ми з Калянником.

Ми удвох з ним вирушили згодом у середньоазіатську Венецію — до міста Ходжента, Канібадам та Ісфари».

Через місяць-другий після мандрівки Іван Калянник почав друкувати в журналах і газетах свої вірші й поеми про нашу неосяжну Середню Азію, визволену з неволі Жовтневою революцією. Ці твори згодом ввійшли в його книги «Дорога на Схід», «Східні повели». Поет і в цих збірках, натхненно романтизуючи працю людську, зумів побачити майбутнє снокопвічних пустель. Йому тоді вже ввижались сьгоднішні сади, щедрі долини, прекрасні міста і магістралі дружби. В цій новій темі Іван Калянник, як і завжди, виступав співцем братерства народів, інтернаціональної солідарності. Говорячи про цю особливість творчості поета, не можна не згадати його поезій «Гези», «Пісні веселого Клеанта» та багатьох інших творів, присвячених визвольній, революційній боротьбі трудового народу на всій планеті. Початком цього циклу поезій стали «Гези» — вірш, написаний під враженням легенди про Тіля Уленшпігеля — героя боротьби за національне визволення Фландрії. Вірш починався такими рядками:

Корчиться ніч над Брабантом,
грає полум'я жовтим бантом,
чути тупіт веселих піг,
тупіт веселих піг.

Між дерев пролітає вітер
і солодкий розносить пах,
і вогненні ковтає квіти
на колоші гладкий монах.

Увага поета до національного і соціального визволення народів планети і їхньої боротьби за мир не випадкова для поета-робітника. Вона виходила з глибокого осмислення і розуміння історичної ролі і прикладу Радянського

Союзу у цій боротьбі. І тому, звертаючись до подібних тем, Іван Калятник завжди співає з патріотичною гордістю про свою радянську землю, яка маяком свободи височить над планетою. Згадайте рядки із вірша «Король Лір», написаного після вистави шекспірівської трагедії:

...Підходить божевілля і кінець
твого життя. Ти, вигнаний і вбогий,
не вернеш перерубаний кінець
в останню мить свідомої дороги.

.
Ми всі припишкли, слухаючи крик,
тривожна тиша залу половила,—
гінкі дуби обсвистують вітри,
і ти, померлий, падаєш безсило.

Виходимо. Під зорями летять
потужні літаки в завісах грому,
і ми ще більше любимо життя
навколо нас
і нас, змужнілих в ньому.

За своє недовге життя Іван Калятник видав вісім книг — «Бригада», «Риси обличчя», «Висока путь», «Поезії», «Дорога на Схід», «Східні новели», «Майдан», «Гордість».

Я гортаю сторінки, перечитую поезії, а переді мною постає чорноокий русявий юнак, то ласкаво усміхнений, то задумливий і печальний... Ще не відаючи про його смерть, я колись, в щойно визволеному від фашистів Харкові, поспішав на вулицю, де жили колись Калятники. Стіни Іванової кімнати пробили снаряди. Сусіди, які виходили з підвалів, розповіли мені трагедію родини. Фашисти розстріляли матір поета на очах у Іванової маленької доньки Жанни та її діда Івана Тимофійовича, які чудом врятувалися від смерті.

Я гортаю сторінки, і мені вчувається голос далекого друга... Колись Іван читав мені ці поезії на заводі,

в редакції, в своїй невеличкій квартирі на Сумській вулиці, над пролісками Лісопарку і над кручами Межигір'я...

Я вслуховуюсь у голос друга і відчуваю вольові ритми, ліричну щирість і тепло юнацької душі. Мене хвилює широчінь поетового кругозору, пристрасть громадянина, його мужність і священна любов до людей. Перед очима постають картини рідної землі, які оспівував Іван...

Голос друга будить спогад, і я мандрую в літа минулі, в молодість покоління дніпрельстанівців, магнітогорців, ангелівих і чкалових... Їх славив поет-робітник Іван Каляпник. Поезія його тільки-но розправляла крила і набирала висоту. Скільки б ще міг сказати поет про літа незабутні, про покоління зодчих і героїв?! Але й ця недописана книга дорога для нас, як одна з сторінок поетичного літопису життя народного.

1966

ВІН БУВ ЯК ПІСНЯ

1

Ці слова я почув минулої осені в селі Романівці — на батьківщині Максима Рильського з уст його земляка. До тих слів, які так точно і образно говорили про поета, ще хочеться додати: Максим Рильський безсмертний, як пісня в пам'яті народній.

Минув рік, як ми проводжали його в останню путь. Проминуть десятиріччя, але й прийдешнього читача чаруватимуть поезії Максима Рильського. Хвилюватиме глибока думка, пристрасть громадянина і його захопленість інтересами свого сучасника, з яким він жив, творив, мріяв.

Максим Рильський славен в історії нашої культури не тільки своїм поетичним даром: він був державним і громадським діячем, визначним вченим-академіком, глибоким

знавцем і дослідником літератур усіх слов'янських народів, чудовим мовознавцем, етнографом, публіцистом... Напевне, немає в нашій українській культурі живого діла, яке б не осявало розум і трудолюбство Максима Рильського.

Всі, хто близько знав його, любили і поважали поета за широту інтересів, глибину знань. І всіх дивувало поетове вміння використати кожну хвилину раціонально, розумно, з користю для всіх...

Якось рано-вранці ми заїхали до Максима Тадейовича, щоб разом рушити на аеродром. Вилітали у відрядження. Ми застали його в кабінеті за роботою.

— Рано ви прокидаєтесь...

— От сьогодні якраз заснав... Воно схопилося раніше, — показав Максим Тадейович на сонце, що ледь-ледь встало над обрієм. — Сьогодні воно мене будило, а частіше я його стрічаю, — і, усміхаючись, додав: — Я начебто змагаюся з сонцем...

— Та він і з місяцем змагається, — пожартував син поета. — Сьогодні о другій ліг...

— І таке буває, — погодився Максим Тадейович. — Негайна робота, до польоту хотілося завершити...

Іншого разу вдосвіта ми під'їхали до голосіївського будинку поета. Вікна не світилися; порадившись, вирішили почекати годину-півтори, а тоді вже будити його, хоча ми і домовились на четверту... на рибалку.

Ми почали влаштовуватись в машині, аби ще подрімати. Але не встигли вмотитись...

— Доброго ранку, друзі!... — почули голос Максима Тадейовича, він виходив з Голосіївського лісу. — Я зрозумів, що ви спізнюєтесь, і пішов на прогулянку... Час вирушати...

Пунктуальність, акуратність були властиві йому не тільки в роботі. Він був таким і в побуті, в будь-якій справі.

Це подобалось людям — вони вбачали в цьому одну з рисочок поваги і уваги до них. І хто так думав, не помилявся. Максим Рильський любив людей, був залюбленим

у життя. І свідки сказаного не тільки поетові книги, сповнені гуманізму й людяності, а і кожен день його життя та громадської діяльності. Він з якоюсь особливою увагою і чуйністю ставився до листів своїх виборців, до їх прохань, розповідей, які уважно вислуховував, приймаючи щоденно виборців і вдома, і в академії, і в рідному селі, і на літературному вечорі — скрізь, де до нього звертались люди. Його великий авторитет — поета, академіка, депутата — не давив на людину, а був для неї надійним щитом від кривди, образи. Його яскравий і яскравий розум як у поезії, так і в житті ніколи не засліплював людину, а світив їй дорогу.

Максим Рильський, сам чудовий майстер поезії, працелюб, шанував людей праці й особливо майстрів своєї справи, будь то академік, слюсар, коваль чи художник. В майстерності він бачив прояв таланту і досвіду, прояв почуття відповідальності перед колективом, в якому працює, і перед усім народом. Я пам'ятаю зустрічі Максима Тадейовича з такими майстрами в Києві, Запоріжжі, на Волині, в Каховці, Харкові, у Львові, Мінську, в багатьох селах та містах, де я мав щастя подорожувати з ним.

Його людяність і простота поведінки, простота — в найвищому розумінні цього слова — відразу полонили співрозмовника. Через кілька хвилин вони вже почували себе давніми знайомими, приятелями.

Зустрічі з людьми повнили вразливу душу поета новими барвами, художніми деталями, людськими долями — одне слово, рисами характеру трудової людини, над образом якої так натхненно працював Максим Рильський. І водночас, а в цьому я не раз пересвідчувався, кожна зустріч з Максимом Рильським залишала в пам'яті співрозмовника почуття окрилення.

Я згадав нині про це не випадково. Ці риси характеру Максима Рильського живуть і в його творчості, в його діяльності. Воістину правий земляк поета, сказавши:

— Він був і сам такий, як його пісня.

Я уже не раз розповідав про розмову поета з степовим садоводом. Дозволю собі повторити цю історію для молодших читачів, бо, як я гадаю, розповідь доповнить образ людини — дорогої і незабутньої.

Багато років тому, їдучи степами запорізькими, Максим Рильський завітав у колгоспний сад, який на сотні гектарів простелився на рівнині.

— Оце вже пам'ятник рукотворний,— сказав Рильський, віддаючи шану трудолюбству степовиків. А коли садівник розповів нам героїчну, сповнену драматизму історію степового красеня, Максим Тадейович схвилювавши сказав: — Я зворушений тим, що побачив і почув від вас...

— Дякую,— відповів сивий садівник.— Все життя моє тут. Сад — моя турбота і моє щастя. Чим далі живу, глибше розумію — справжнє щастя лише в тому корисному, що ти зробив для людей.

Рильський замислився на хвилину і тихо, наче сам до себе, промовив:

— Яка точна формула благородства і колективізму...

— А у вас, поете, хіба не так? — запитав садівник.

— Моє щастя і ваше — однакове. Хочу зробити людям якнайбільше розумного, потрібного і корисного! — відповів поет і потис руку садівникові.

Це признание в степовому саду вже не раз до того випромінювалося в поезіях Максима Рильського. В служінні народові поет бачив не тільки мету свого життя, а й щастя своє особисте і щастя кожного. Хіба не вічне бажання бути достойним сином свого народу вело Максима Рильського до вершин світової культури, до глибокого пізнання життя?! Саме це стремління окрилювало могутній його талант, неповторний і по-справжньому народний.

— О, не бажання випадкові
Мене хвилюють кожну мить...—

говорив поет, який своїм духовним зором оглядав неосяжний простір нашої Вітчизни і розумів всесвітньо-історичне значення колективних зусиль, титанічної діяльності єдиної родини — радянських народів.

На цій висоті жило схвильоване, вразливе серце поета-громадянина, і йому під силу були і розмах, і глибина, і драматизм подій, і героїка буремних десятиріч, які Максим Рильський пройшов з народом як вірний син його і натхненний співець. І було у поета чародійне, дивовижне вміння словом своїм будити в людині все найкраще, чим вона багата сьогодні, чим спрямована в завтрашнє. Чи не тому могутня індивідуальність Максима Рильського конденсує, уособлює в собі найкращі риси українського народу? Водночас самобутність його творчості гармонійно поєднана з щирою і глибокою повагою до національних рис інших народів.

У схвильованій, мудрій і по-справжньому красивій поезії Максима Рильського нам вчуваються голоси його геніальних вчителів — Тараса Шевченка, Івана Франка, грація і кришталева прозорість пушкінської поезії, щирість, ліризм і широчінь української пісні.

Тим духовним багатством сповнене трепетне вітрило поезії Максима Рильського. І на тому парусі поміж багатьох незабутніх заповітів ми читаємо безсмертні ленінські заповіді, які своєю діяльністю стверджував поет-комуніст Максим Рильський. І за це зажив собі добру славу в людях.

3

Максим Рильський був уважним до всього доброго, талановитого, красивого, благородного. Саме цими ознаками він вимірював багатство душі людської. Але ці ознаки характеру в його розумінні набували найвищої оцінки, якщо вони поєднувались з трудолюбством, знанням, досвідом. Людей такої щедрості Максим Тадейович пам'ятав все життя. Він любив згадувати про них в товариському

колі, присвятив їм багато своїх поезій, статей, мемуарних записів.

Не раз, бувало, за різних обставин Максим Тадейович раптом згадував про свого милого романівського земляка, що вразив його мудрістю, чи про одного з своїх численних друзів-письменників, чи побратимів-науковців, про подільських садоводів чи степового хлібороба.

Згадуючи добрим словом людей — в кабінеті, в дорозі чи біля багаття перепочинку, — він весь проймався душевним словом поваги до людини. Пам'ять його зберігала тисячі деталей прояву людської вдачі. Деталі ті були іскрометні, веселі і трагічні, печальні і романтичні. Але в кожній з них було зернятко величі людського духу, його самотності.

Він не любив злих і підступних людей, поет їх ніколи не згадував і сам не хотів слухати інших, які в його присутності говорили про них.

В такі хвилини Максим Тадейович з граційним тактом, властивим його вдачі, переводив розмову про людей достойних, наче оберігаючи свою добру пам'ять і віру в красу душі людської.

Не люблячи згадувати людей поганих, Максим Тадейович ніколи не прощав їм лукавства, образи чи брехні...

Якось в лісі, на Жуковому хуторі, один товариш був обеззброєний граційною тактовністю Максима Тадейовича і не скінчив згадку про людину, яка не раз ранила серце Рильського.

Товариш Юрій замовк на хвилинку і, вже звертаючись до гурту, сказав:

— Один східний мудрець говорив про іншого мудреця: його душа багата, золота, бо він в неї, наче в глечик, збирав все життя дрібні зерна пізнання, висоти душі людської. Якби той мудрець був знайомий з вами, Максиме Тадейовичу, він би сказав, що у вас душа не як глек золотих зерен, а цілий елеватор.

Максим Тадейович посміхнувся і жартома відповів:

— З вашим передбаченням я можу погодитись хоча б для того, щоб ви зрозуміли, що в елеваторі за технологією збереження добірного зерна не має бути чорного, прілого зернятка. Воно руйнує добірне...

Елеватор, про який говорив Юрій, щодня поповнювався новими зернятками. Їх добирав Максим Тадейович з нових знайомств, слухаючи оповідання своїх друзів, перечитуючи книги, газети.

Але не тільки збирати, а найголовніше — щедро сіяти те зерно умів Максим Тадейович в своїх поезіях, в усій своїй діяльності багатогранній, в шануванні своїх друзів і товаришів. Я не раз відчував щедрість сівача, не раз його зерна доброти краплинами теплої зливи лягали на серце. Я дозволяю собі згадати про одну краплинку...

Напередодні мого п'ятдесятиріччя земляки запросили мене в рідне село на Запоріжжі — в Попівку (тепер Смирново). Там в сільському клубі відбулася зустріч. А наступного дня подібний вечір було організовано в Запоріжжі — в Палаці культури енергетиків.

Я повертався до Києва, переповнений почуттям подяки землякам за добре, окрилююче слово, за людяність і увагу. Вдома на мене чекав теплий вітальний лист Максима Рильського. А через кілька днів Максим Тадейович сам приїхав до мене в Кончу-Озерну привітати з днем народження. Він подарував мені вірш «Дружба», сорочку і куц морозу...

Ми садили його біля дому, а я знов і знов дивувався і радів його щедрості й увазі, бо ще за багато років до мого п'ятдесятиліття ми якось ішли по першому сніжку в Голосієві, я звернув увагу Максима Тадейовича на куц фіалкового квіту морозу, що не здавався холоду і квітнув, припорошений снігом. Він, напевне, запам'ятав цей епізод і подарував мені куц квітки в літа, коли перший сніг сивини вкриває голову...

Розросталися куці морозу в моєму саду, щоразу нагадуючи про лютого, сердечного, незабутнього...

В голосіївському будинку поета, в печальному і тихому тепер кабінеті висить велике фото: Максим Рильський і Остап Вишня — лежать на сіні. Перед ними луги і озера. Тиха радість нової зустрічі з природою осяває обличчя друзів.

Він любив безмежне багатство природи, її барви, її чудодійні візерунки, її поезію і, звичайно, шанував людей, залюблених у природу, а особливо тих, чия праця була присвячена вивченню її законів, розумному використанню її невичерпних скарбів. Перечитайте книжки Максима Рильського — і образи лісників, садоводів, сівачів, виноградарів, як живі, постануть перед вами.

Він об'їздив всю Україну, майже всі братні республіки.

Обов'язок громадянина — борця за мир не раз кликав Максима Рильського в чужі країни, за далекі небосхили.

Я пам'ятаю, як він щиро радів з того, що книги українських письменників часто перекладають за кордоном, і радістю своєю наче попереджав товаришів:

— Будьте на висоті. Ваше слово чути далеко-далеко...

Труд, інтернаціональне братерство, глибокі знання — саме ці риси він шанував у молоді і звеличував їх, стверджував своєю творчістю.

Як про співця радянського патріотизму і дружби народів, про Рильського образно сказав Якуб Колас, назвавши його творчість садом поезії прекрасної. Патріотизм, братерство народів — це не тільки головні теми поезій Максима Рильського: це промені його художнього світогляду, промені, що освітлюють весь час сад прекрасної поезії. Тому поезія Максима Рильського хвилює не тільки нас — земляків поета: вона дорога всім людям нашої Вітчизни, всім народам землі, до яких поет і в останній своїй книзі «Зимові записи» звертається як недремний борець за мир і дружбу:

Земні народи, люди, племена,
До вас я руки й серце простягаю:
Є сотні мов, а правда лиш одна
На всій землі від краю і до краю.

Кожна зустріч з книгою поета і з ним самим неодмінно давали людям хай хоч краплину, іскорку сили та піднесення. Весь його образ випромінював душевну чистоту великої, справжньої, а не показної, мужності і мислі.

Такий був Максим Рильський — поет-громадянин і людина — єдиний, цільний, дорогий нам образ.

Таким ми і повинні заповідати його нашим дітям, прийдешнім поколінням. Аби нащадок наш, схилившись над книгами Максима Рильського — поетичним літописом дружби, благородства, відваги, чудодійної творчої енергії радянських людей, — бачив перед собою дорогий образ одного з великих поетів сучасності.

1965

ПЕРША ЗУСТРІЧ

Від юнацьких літ і до останнього подиху життя Олександра Корнійчука було багатогранним, бурхливим. Його обдаровання і працелюбство, уміння визначати найголовніший напрямок творчості принесли письменнику славу одного з кращих драматургів нашої країни. П'єси Корнійчука ставили театри всіх народів Союзу. Вони не сходили зі сцен в багатьох країнах світу... Література хоча й була основною для Олександра Корнійчука, але ж не єдиною ознакою його діяльності. Він був визначним державним діячем, одним з ветеранів борців за мир на землі. Його діяльність була пов'язана з поїздками по країні, далеко за кордон. Подорожі ширили коло знайомств з представниками багатьох країн, поглиблювали знання історії, культури народів світу і, звичайно, в першу чергу нерозривно

пов'язували драматурга з глибинними процесами в житті рідного народу. З своїм народом Корнійчук прагнув до верховин нового суспільства. Дорога була неторованою, крутою і вимагала від першопрохідців напруги всіх сил і непохитної віри в перемогу. На крутих перевалах — і втрати, і помилки, але не вони визначали всесвітнє революційне значення невпинного руху до вершин.

Герої цього походу і стали дійовими особами п'єс Олександра Корнійчука. Слава і популярність прийшли до драматурга ще в юності. А після «Платона Кречета», «Загибелі ескадри» напевно не було людини, яка б не знала його імені...

Саме тоді я вперше побачився з Олександром Бвдокимовичем. Про своє знайомство мені й хочеться розказати. Можливо, і ця деталь згодиться для правдивого змалювання портрета видатного драматурга.

Отже, про першу зустріч...

Минуло два-три місяці відтоді, як в Севастополі було створено театр Чорноморського флоту. Він складався з акторів, співаків, танцюристів — кращих представників художньої самодіяльності кораблів, батарей, десантників.

Я був призначений завідувати літературною частиною театру. Театральний кубрик з першого дня містився в будинку імені Шмідта — навпроти Південної бухти. З вікон наших видно було і пам'ятник загиблим кораблям, і пірси, і бази, і всю північну сторону бухти з древніми рavelінами, верф'ями і причалами.

Часом моряки-актори припадали до вікна, помітивши на рейді свій есмінець, крейсер чи тральщик, на якому служили до «списання в театр». І хоча колектив наш був дружнім, молодим, і хоча ми були з ранку до вечора зайняті підготовкою перших вистав, однак час від часу біля вікна, зітхаючи, хтось промовляв:

— А на кораблі служилося веселіше...

Якщо боцман нашого кубрика чув такі нарікання на артистичну долю, він нарочито суворо командував:

— Кругом, лірики. Три кроки від ілюмінатора — руш! — а потім уже напівжартома: — Не ятріть згадками ніжної душі народних акторів Приморського бульвару...

Після першого пробного ревію, яке глядачі чудово сприйняли, режисер Маковський, повіривши в сили й талант свого артистичного кубрика, вирішив ставити щойно показану театрами «Загибель ескадри» Олександра Корнійчука.

Коли режисер читав п'єсу Корнійчука, всі слухали уважно, боючись пропустити хоча б одне слово. «Загибель ескадри» сподобалась морякам-акторам. Трагедійність, драматична героїка, історична правда і широта характерів революційних моряків імпонувала напрямку театру і душевному складу кожного актора... І це відразу виявилось в старанності, в натхненні кожного, хто був зайнятий у підготовці вистави. Уже на третій репетиції ми обходились без суфлера. Лише контрольний підчитчик зрідка поправляв акторів...

Представники Політуправління флоту, які бували на репетиціях і наперед передбачили велике виховне значення цієї п'єси, замислились над тим, як би показати цю виставу на далеких базах, на кораблях і берегових батареях.

Мене викликали в штаб флоту в політвідділ і зажадали почути, як зробити п'єсу стислішою, портативнішою, — одне слово, такою, щоб її можна було возити скрізь і всюди по Чорному морю і його берегах. Я відповів, що таку переробку п'єси може здійснити тільки сам автор. А йому треба пояснити своєрідність умов пересувних груп нашого театру. Я не вірив, що Олександр Корнійчук буде займатися «перенесенням п'єси зі сцени на палубу чи причал». Свій сумнів я висловив у політвідділі. А у відповідь почув слова наказу:

— Сьогодні ж виїздить до Корнійчука. Переконайте, що флоту необхідна його допомога. Не відступайте. Без нового варіанту не повертайтеся. Ви зрозуміли?! За успішне

виконання відрядження — десять днів відпустки. Не забудьте ж передати письменнику привіт і сердечну подяку Чорноморського флоту. Виконуйте!

Другу половину дня я з'ясовував, де шукати Корнійчука. А вранці наступного я був у Харкові. Завітав до матері і сестер. У них напросував свій кльош, форменку і стрічки безкозирки і рушив до Корнійчука. Він анітрохи не здивувався моїй появі. Адже драматург, працюючи над п'єсою, не раз зустрічався з моряками. Помітивши на безкозирці «Ч. Ф.», він, ширше відкриваючи двері, сказав: — З Чорноморського? Заходьте, заходьте...

Я довго витирав щойно начищені дзеркальні черевики, аж доки господар, посміхаючись, не поклав руку на моє плече і легким поштовхом направив мене до кімнати.

Я представився, передав вітання і подяку за флотську п'єсу. Потім показав своє посвідчення і передав Корнійчуку пакет з листом Політуправління флоту.

Доки він читав лист, я добре розгледів його вродливе обличчя. Мені здалося, що Корнійчук на кілька років молодший від мене. І я вже по праву старшого вирішив будь-що домогтися свого.

Як я й передбачав, драматург відмовився переробляти п'єсу. З його слів я зрозумів, що він страшенно переобтяжений, увесь ввійшов у роботу, в атмосферу нової п'єси і, крім того, збирається в якусь далеку мандрівку... Можливо, після закінчення драми, після відповідальної подорожі він і повернеться до нашого прохання... Але зараз, даруйте, не може... Так я зрозумів його ввічливу, але категоричну відповідь...

— Як же мені пояснити на флоті? Пояснити тим, хто на далеких батареях, на кораблях в морі вдень і вночі несуть бойову вахту. Адже вони вважають вас своїм, чорноморцем... і не розуміють нашої, навіть обгрунтованої, відповіді.

— Не можу, не можу. Я вам все пояснив,— хоч і голосніше, але вже не так категорично відмовлявся Корній-

чук,— сплю лише по чотири години на добу. Повірте мені...

Я все це розумів і не міг іти в наступ, хоча повертатися до Севастополя було страшно...

Я розповів Олександрові Євдокимовичу всі деталі розмови в Політуправлінні флоту. Не забув і про обіцяну преміальну відпустку на десять днів. А вони мені необхідні. Адже я проживу їх з матір'ю і сестрами.

— А що саме, конкретніше, ви хотіли б скоротити чи перемонтувати? — ще м'якше запитав Корнійчук.

При мені був примірник п'єси з приблизними варіантами скорочень, які я зробив разом з режисером у Севастополі.

Я подав зошит... Корнійчук перегорнув кілька сторінок і, піднімаючись з-за столу, сказав вже обіцяючи:

— Спробую, товариші співавтори. Доведеться скоротити сон ще на годину. Може, виконаю завдання чорноморців. Завітайте до мене через три дні... на свіданок.

В призначений час Олександр Євдокимович повернув мені залишений зошит.

— Не все вам вдалося. Часто по-живому різали,— і взяв зі стола примірник п'єси, видрукованої на шклографі, і, подаючи, сказав жартома:

— Цілу ніч не спав. Заробляв для вас відпустку. Дуже прошу не відступати від моїх правок. Бажаю творчого успіху акторам героїчного флоту.

Через два дні я був у Севастополі. Увага письменника схвилювала і акторів, і політпрацівників штабу флоту. І цю схвилюваність і подяку чорноморців послав телеграф Севастополя видатному нашому драматургу Олександрові Корнійчуку.

СИН НАРОДУ

I

Ліси Кончі-Заспи підходять до самого мого двору. Сосни й берези зупинились за кілька кроків від вікна на зеленій галявині. А на ній росте молодий, та вже буйний каштан.

Я посадив це дерево восени сімдесятого на честь свого друга — видатного, прекрасного російського поета.

Діти мої називають те деревце просто й сердечно — Андрійович. Я величаю його — Олександром.

Я зустрічаюсь з ним щодня, як тільки виходжу з хати. А вечорами світло з мого вікна лягає на його крону. Відриваючись від роботи, я бачу золотаву шапку каштана на темному тлі соснової гущавини, і мимоволі згадую, згадую, згадую...

З Олександром Андрійовичем Прокоф'євим я познайомився ще в дні юності в робітничому Харкові.

Наш сивіючий бригадир Микола Худяков — колишній будьоннівець, збройний майстер — любив поезію. Ранкові п'ятихвилинні виробничі наради в цеху він завжди закінчував читанням віршів. Очевидно, бригадир — наставник юних слюсарів, — вірячи в силу поезії, дарував нам щоранку заряд енергії. З вуст бригадира я почув тоді вперше:

Мы — это воля людей, устремленная

только вперед, вперед!

От Белого моря до Сан-Диего слава о нас идет.

Огромны наши знамена — красный бархат и шелк,

Огонь, и воду, и медные трубы каждый из нас прошел.

Ці хвилини поезії стали часточкою нашого робітничого дня. Багатьох вони покликали до книги, поширили світ прекрасного, багатьом вкарбувалися в пам'яті рядками, які мої товариші по бригаді не раз повторювали в слухний момент життя...

Через кілька тижнів таких уроків поезії в бригаді уже

вважалося святотатством розмовою чи необережним рухом порушити тишу, коли читав Худяков.

Одного разу навіть начальник цеху поплатився за зневажливе панібратство з поезією. За кілька хвилин до гудка він підійшов до нашого гурту, в центрі якого стояв бригадир, читаючи вірші з книги «Улица Красных Зорь».

— Миколо Захаровичу, кінчай вже з віршами, справа до тебе є... важливіша.

Ми так рвучко обернулися до порушника і так глянули на нього, що він винувато знітився і мовчки ждав, поки дочитав бригадир.

Зеленые, синие, белые — сходились друг к другу в масть,
Но мы отстояли, товарищи, нашу Советскую власть!

Микола Захарович, як завжди після читання, загорнув книжку у четвєртинку газети і заховав в інструментальну шафу.

Пам'ятаю, як полюбилась тоді нам — юним слюсарям — поезія Олександра Прокоф'єва. Згадуючи тепер, через багато років, аналізуючи захопленість молодим Прокоф'євим, я переконаюсь ще раз у тому, що сердечне і напружене поривом постичне слово імпоувало нашим стремлінням. Воно настроювало наші серця на труд, на дружбу, на мрію. Воно було співзвучне патріотичному ентузіазму, що розгорався в роки перших п'ятирічок по всій країні — від Білого до Чорного морів.

Я з вдячністю згадую свого бригадира, який на тих уроках поезії познайомив нас не тільки з Олександром Прокоф'євим, а ще з баладами М. Тихонова і В. Луговського, поширив наші шкільні знання про В. Сосюру, П. Тичину, М. Рильського та інших поетів, чиї твори не раз звучали в цеху.

У перший же вечір приходу у міську літературну студію я почув, як талановитий робітничий поет Іван Каляник, електрик Сергій Борзенко, робітник Борис Котлярів, технік Ігор Муратов, неначе змагаючись, читали напам'ять

вірші Олександра Прокоф'єва, які тільки-но були надруковані в свіжих номерах літературних журналів.

Початкуючі поети зпали десятки прокоф'євських віршів, а «Громобой» полонив усіх своєю соціальною масштабністю, билинно-казковою мелодійністю, тонким гумором і щедрістю фарб російської мови.

Багатьма своїми поезіями поет умів сконденсувати найсокровенніші почуття нашої молодості, в душі якої обнялися героїка громадянської війни і романтика колективної праці — романтика перших велетенських будов на Дніпрі, на Магнітці, в Турксибі, на Амурі, в Донбасі... І не випадково нас хвилювали прокоф'євські рядки:

...Но мы и в буре наступлений,
Железом землю замостив,
Произносили имя Ленин —
Как снова не произвести!
Все было в нем:

поля, и семья,
И наш исход из вечной тьмы,—
Так дуб не держится за землю,
Как за него держались мы!

Поезія Олександра Прокоф'єва вражала нас високим почуттям Вітчизни, пісенною стихією, енергією, благородною простотою і сердечністю одвертості. Збірки «Полдень», «Улицы Красных Зорь» завоювали поету широку популярність в робітничому й студентському Харкові. Його вірші декламували на вечорах, переписували в зошити, посилалися на них на літературних диспутах. І, гадаю, що мій досвід не поодинокий, читали дівчатам на побаченнях. Одне слово, Олександра Прокоф'єва відразу гаряче й надовго полюбили харків'яни...

Коли за комсомольською путівкою я виїздив на будівництво в Запоріжжя, зайшов на завод попрощатися з бригадою. Я приніс у цех свіжий номер заводської багатотиражки. Там був надрукований один з перших моїх віршів «Пісня про бригадира», присвячений Миколі Худякову.

Я подав бригаирові газету. Він прочитав вірш і мовчки потис мою руку. А потім підійшов до інструментальної шафи, дістав знайому нам книжечку «Улица Красных Зорь», написав на титульці добрі побажання на дорогу й подарував мені...

Через багато років у Москві я розповів про все це Олександрю Прокоф'єву. Він сидів за столом у товаристві українських літераторів, які любили й шанували прекрасного співця Росії, співця братерства народів.

Олександр Андрійович зосереджено слухав мою розповідь про бригаира. Розсміявся до сліз, коли я, вставши з-за столу, показав позу порушника поетичної п'ятихвилинки. Але, коли я заговорив про любов харків'ян до його віршів, він якось соромливо відмахнувся своїм доброзичливим запереченням:

— Ну, брось ты... брось ты...

II

Я мав щастя не раз зустрічатись з Олександром Прокоф'євим, потоваришувати з ним, а потім надовго подружити. А друзів у нього було багато. І не лише у Ленінграді чи Москві.

Я знаю, як його гаряче любили білоруські поети. Вони шанували видатного співця не тільки за його творчість, за його увагу до білоруської поезії, з якої він часто перекладав. Кожна зустріч з ним особисто (як мені говорили білоруські товариші) залишала в душі бажання нових побачень, а найголовніше — заряджала на глибші пошуки скарбів рідного слова.

Прокоф'єв любив Україну пристрасно й ніжно. Він вивчив її історію, літературу, народну поезію, пісню. Його переклади вражали нас відчуттям нашої мови, найтоншої інтонації рядка і збереженням у переспіві деталей і духу оригіналу. Наше слово у переспівах Олександра Андрійовича звучало і по-російськи природно, колоритно, натхненно.

Очевидно, його особистий приклад чудесного перекладача згодився лєнінградським друзям поета — Миколі Брауну, Марії Комісаровій, Петру Журу, Анатолію Чевеліхіну та багатьом іншим, які багато зробили для популяризації української поезії.

Творчість Прокоф'єва і його друзів високо цінують на Україні. Максим Рильський не раз посилався в своїх працях про майстерність перекладу на труди лєнінградців. Андрій Малишко часто читав нам прокоф'євські переклади, радіючи і дивуючись чародійному умінню свого друга.

Оглядаючись сьогодні на роки минувші, бачу, як невтомно працював Прокоф'єв — перекладач з української. І тут мені хочеться нагадати слова Максима Рильського, сказані п'ятнадцять років тому.

«...З поняттям *російський народ* у комуніста Прокоф'єва зовсім природно поєднується ширше поняття — *радянський народ*. Йому високою мірою властиве дружнє, братнє, сердечнє спілкування з народами Радянського Союзу, які складають єдину сім'ю і разом з тим виблискують своїми неповторними національними барвами. Звідси — такі вірші, як «Цвети, Україна моя», «Бєлорусь» — з епіграфом із Янки Купали, «Друзьям», який присвячено теж Білорусії і в якому згадується поряд з іменем Купали ім'я його побратима Якуба Коласа, «То летели гуси», «Лявоніха», звідси — «Винтовки» — про доблесного воїна-казаха...

Звідси й енергійна діяльність Прокоф'єва-перекладача, який так багато зробив для того, щоб твори українських і білоруських поетів стали надбанням російських (і не тільки російських) читачів. Звідси й любовні його переклади естонських народних пісень...»

До цього мені хочеться додати, що звідси — в самотній прокоф'євській поезії ми відчуваємо і простір степів України, і шум білоруських лісів, і плескіт хвиль Немана і Даугави.

Навесні того ж шістдесятого року Володимир Сосюра писав Прокоф'єву:

«Дорогой Александр Андреевич! Как мне благодарить тебя за братскую поддержку! Ведь однотомики моих стихотворений в переводе ленинградских товарищей казался мне несбыточной мечтой...

Дорогой мой, любимый поэт, самый русский и самый интернациональный из всех русских поэтов! Как мне благодарить тебя за твои вдохновенные переводы моих стихов...»

Олександр Прокоф'єв не раз приїздив до Києва, багато подорожував по нашій землі, по шевченківських місцях.

Напередодні 150-річчя з дня народження великого Кобзаря в «Літературній Україні» було надруковане його схвильоване інтерв'ю, взяте в Ленінграді. Воно закінчувалося такими рядками:

«...Наша любов до Кобзаря — незмірна. І вона знаходить нові й нові вияви.

Могутня й славна мова, якою говорить і творить великий братній український народ.

Минають роки. В віки йде безсмертне Тарасове слово. Слава йому! Земний уклін від мови й пісень Росії!»

А через два дні Олександр Андрійович приїхав до Києва з М. Тихоновим, К. Федіним, О. Суриковим, Г. Марковим, В. Кожевніковим, О. Воронковим на об'єднаний урочистий пленум Спілки письменників СРСР та Спілки письменників України. На шевченківське свято прибули делегації з усіх республік, гості з багатьох країн світу. Засідання проходило в залі Верховної Ради УРСР.

І ось на трибуні Олександр Прокоф'єв. Зал гаряче зустрічає поета. А він, схвильований таким прийомом, помахом руки соромливо прохає притишити оплески. І мені здається, що він ось-ось просто і щиро скаже своє доброзичливе:

— Да бросьте, бросьте вы... товарищи.
І от в тиші лунають його перші слова:

— Я передаю привіт славному місту Києву, Тарасовій землі, звенигородщині від любимого Тарасом Григоровичем Васильєвського острова, де він жив і створив багато знаменитих поем та віршів...

Як вам відомо, у дні ювілейних торжеств відновлена у первісному вигляді меморіальна кімната в Академії художеств, де вчився і творив Тарас, на честь великого сина українського народу його іменем названі вулиця і площа нашого міста. І я певен, що й пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Ленінграді буде поставлений...

Сьогодні ми на своїх урочистих зборах відзначаємо славу дату — 150-річчя з дня народження великого світового поета Тараса Григоровича Шевченка. По всьому світі шумить прибоєм наша любов до геніального поета-революціонера. Слава Шевченка — всесвітня, ім'я його, його безсмертна поезія звучать багатьма мовами світу, розповідаючи народам про мужність і велич, про безприкладну вірність народові й велику ненависть до його ворогів.

...Нам безмірно дорогий Тарас Григорович за його полум'яну душу, за натхненне слово, яке не вмере, поки живий рід людський. Воно вічне, безсмертне.

Тарас Шевченко наш земляк, наш могутній друг і брат, великий громадянин нашого любимого міста. Тарас Григорович вплив нев'янучі лаври у вінок слави нашого міста, вони наші й вони всенародні. Таке значення великої поезії — вона співає через кордони не тільки міст, а й держав, співає без віз.

Через те марні потуги носіїв пільми на землі, які намагаються чинити перешкоди польотів безсмертних дум світового поета. Не можна вбити того, що безсмертне...

...Ми, радянські поети, в тому числі українські та інших народів Радянського Союзу, вчилися і вчимося пісні, що лине з вуст Некрасова і Шевченка, і ми ніколи не перестанемо в них учитись, бо все, що зроблено Некрасовим і Шевченком у цьому плані, в піснях — справді народне.

Від краю до краю Радянської країни з радістю вимов-

ляється ім'я геніального поета. На Україні заснована премія імені Тараса Григоровича. Ми від усієї душі вітаємо лауреатів цієї премії.

Тож палай, вічний вогонь волелюбства, в наших серцях! Хай не згасає він, осяяний світочами братерства й дружби народів, одним з яких є великий Кобзар, поет могутнього дерзання, безсмертної слави й величі!»

У перерві Олександр Андрійович підходить до мене ще схвильований і розпапілий:

— Руку на сердце и скажи по-братски — как мое выступление?

Це запитання мене здивувало. Адже він — Прокоф'єв, який багато разів виступав з найрізноманітніших трибун, несучи людям слово високої партійної правди, даруючи їм вогонь своєї переконаності, раптом запитує мене про явно вдалий виступ.

Тільки пізнього вечора в товариському колі Олександр Андрійович з властивою йому одвертістю сказав:

— Знаете, братки, сам не пойму — в чем дело? Каждый раз иду на трибуну как будто впервые.

Очевидно, ця сувора вимогливість до слова з трибуни почалася ще в далекі роки громадянської війни, коли він, воїн, комуніст, не раз звертався до своїх побратимів по зброї, кличучи їх на битву за мету, в яку сам священно вірив.

Комуністична переконаність була не тільки рисою характеру Прокоф'єва, а й ознакою його світогляду, душею його творчості. Вся діяльність поета засвідчила, що він був інтернаціоналістом, який навіки поєднав у гарячому серці синівську любов до своєї Росії з любов'ю до всіх братніх народів. У цьому була і широчінь його воістину руської душі. Звідти й прокоф'євське розуміння свого покликання, як беззавітного служіння в ім'я братерства й розквіту народів ленінської держави. Ріка його творчості широка і многосіяна, але найглибше її русло — комуністична переконаність, а значить і чуття радянської родини.

III

Олександр Прокоф'єв мав багато друзів на Україні. Творчими узами і особистими симпатіями він був зв'язаний з Максимом Рильським, Павлом Тичиною, Володимиром Сосюрою, Андрієм Малишком, Іваном Неходою, Платоном Вороньком...

Зразу після визволення Ленінграда наш незабутній Остап Вишня поїхав до легендарного міста до свого сина, від якого довго не мав вісточки. Остап Вишня був вражений мужністю захисників міста та їхньою сердечністю. Він радів довгожданій зустрічі з сином і з не меншою радістю оповідав про свого нового друга, якого він зустрів і полюбив,— про Олександра Андрійовича.

До останніх днів свого життя Остап Вишня з високим благоговінням згадував Прокоф'єва в розмовах з товаришами, на виступах, у своїх щоденниках...

На святкування шістдесятиріччя Олександра Прокоф'єва я їхав через Москву. А звідти разом з Миколою Тихоновим і Котовим вирушили «Стрілою» до Ленінграда.

Ми всю ніч не спали. Згадавши раз у розмові про ювіляра, ми проговорили про нього до ранку.

Микола Семенович Тихонов — найбільший друг Олександра Андрійовича, розповідав, наче гортав сторінку за сторінкою книгу життя свого побратима. А ті сторінки були писані ласкавістю і мужністю, талантом і трудолюбством сина рибацької і хліборобської Ладоги, який вступив до партії дев'ятнадцятирічним юнаком і був вірним сином її все життя. Вірно служив їй не тільки талантом могутнього співця, але відвагою воїна, що зброєю захищав Вітчизну. Він боронив Червоний Петроград від банд Юденича. Він був добровольцем на війні проти білофіннів. Він дев'ятсот днів був у лавах захисників Ленінграда. Поет і воїн завойовував глибоку любов правдою і яскравістю своєї творчості і свого життя. Вони нероздільні, вони єдині, як два крила птаці в польоті. Цю правду яскраво засвідчили і по-

ема «Росія», і многосяйна, як веселка, його книга «Приглашение к путешествию», удостоєні згодом Ленінської премії.

...На вшанування ювіляра в клуб письменників прийшли не тільки літератори. Весь Ленінград — робітничий, науковий, студентський — делегував своїх посланців. Сердечне і схвильоване слово Миколи Тихонова про друга свого обнялося з привітаннями ленінградців, ладожців, білорусів, українців і багатьох, багатьох друзів видатного бояна Росії.

Того вечора я подарував Олександрю Прокоф'єву книгу його вибраних поезій в перекладах українських поетів. Він радів цьому томику з України. Уже дома, за вечерею, він показував книгу своїм гостям і просив мене прочитати товаристству переклади. Я читав, а він слухав уважно, зосереджено повторюючи пошепки текст оригіналу, блискавично оцінюючи переспів свого слова. Чародій великої російської мови то усміхавсь знахідкам, то примружував очі, а коли він на мить опускав голову, я розумів, що рядок чи строфа не вдалися перекладачеві.

Вдома у ювіляра, як і в клубі, були не тільки ленінградські поети, а й делегації літераторів з республік, партійні працівники, льотчики, науковці, робітники — одне слово, люди, з якими довгі роки був зв'язаний Прокоф'єв.

Російська гостинність і щирість панували в домі поета. Він був уважним і ніжним до своєї подруги життя, яку ласкаво називав Настенькою. Вона, як вірний друг, пройшла з ним крізь довгі роки праці, радостей і тривоги, злетів і випробувань.

А з гостинністю царювала в домі й поезія. Господар і гості читали вірші, співали пісні. Олександр Андрійович вразив тоді нас пам'яттю. Він знав сотні частівок Ладоги, багато українських дум, білоруських приспівок...

Над Невою уже займалося світання, а господар не випускав нікого з дому. Та й гості тільки з бажання дати відпочинок хазяїнам час від часу поривалися до дв-

рей. Не хотілося розлучатися з милим подружжям Прокоф'євих.

— Не ради гульби, товарищи, ради дружбы собралися,— не раз зупиняв лєнінградців Олександр Андрійович.— Кудa спешите? Вы дома, а вот хлопцы откуда прибыли! Спасибо им... поддержали, порадовали...

Прокоф'єв не любив слухати пишних слів про себе. Він соромився їх, а часом здавалося, що просто боявся їх. І того вечора, коли хтось, піднімаючи бокал за ювіляра, починав говорити про його заслуги, він обережно, з великим тактом, щоб не образити промовця, зупиняв його:

— Ну, бросьте, бросьте вы, друзья. Помучили на вечере восхвалениями, пожалейте хоть дома... Давайте без тостов...

Але коли прощались, він підняв бокал «на коня» і виголосив схвильоване слово про братерство нісні й праці, про свою рідну Ладугу і священний серцю Лєнінград, про братні республіки та їхні літератури.

Як тільки закінчив своє слово господар, мій сусіда по столу, льотчик, один з прославлених захисників Лєнінграда, звернувся до Прокоф'єва:

— Дорогой Саша, разреши продолжить тост твоими же словами:

Сильнейшею верою верю тому,
Что свет наших звезд не затмит никому!
Они не погаснут вовеки-веков,
Зажженные волею большевиков!..

Після тієї вечірки я не раз зустрічався з Прокоф'євим. Але чомусь при кожному побаченні мені згадувалася картина прощання на Лєнінградському вокзалі, коли гості після його ювілею вирушали додому.

Він іде по перону поряд з нашим вагоном, усміхнений і опечалений розставанням, махає рукою і повторює весь час:

— Привет всем товарищам моим... Не забудьте, хлопцы...

Через багато літ, напередодні сімдесятиріччя Олександра Андрійовича, я одержав телеграму.

«Дорогой друг жду тебя Ленинград — юбиляр Александр Прокофьев».

Я негайно поїхав на аеродром.

Уже в польоті ми — я і народний артист УРСР Сергій Козак — попросили стюардесу краще загорнути каравай в рушник і знайти зручне місце для нього, щоб не пом'явся...

Згодом стюардеса підійшла до нас:

— Ваш дарунок у надійному місці. До нашого Прокоф'єва летите. Присмна місія...

Проводжаючи нас у Ленінградському порту, дівчина сказала:

— Екіпаж просить передати сердечне привітання нашому дорогому поету.

У першу хвилину зустрічі з Прокоф'євим ми виконали це доручення. Привіт пілотів звеселив його.

Гостей в домі було багато, як кажуть — ніде ї яблуку впасти.

Я зачитав привітання від українських письменників, вручив подарунок — топірець і вишити сорочку. Сергій Козак передав каравай і проспівав кілька пісень, які любив Прокоф'єв.

Олександр Андрійович попросив Сергія ще поспівати...

Пісні Козака, його всеела вдача якось підбадьорили Олександра Андрійовича. Кажу підбадьорили, бо було помітно, що він погано себе почуває, що здоров'я його підточилося...

Коли ми втрюх перейшли на перепочивок до робочого кабінету, Олександр Андрійович сказав:

— Спасибо, хлопцы... не забули старика. Жаль, что Тихонов приболел... и Егорушка не смог приехать...

Він так ніжно називав Єгора Ісаєва, якого любив і шанував за глибоке відчуття народної поезії, за органічний зв'язок його творчості з невичерпним джерелом життя нашого.

— Єгор — солдат,— сказав Сергій.— Зараз накажу і буде тут неодмінно...

— Ну, брось ты, брось,— недовірливо зауважив Прокоф'єв, але назвав московський телефон Ісаєва.

Сергій набрав номер, привітався і сказав:

— Підполковник Козак нагадує, що зараз одинадцята година ночі. Ви повинні негайно сідати в поїзд. Завтра вранці ми ждемо вас у готелі «Ленінград».

О дев'ятій ранку в двері нашого номера постукав Єгор Ісаєв. А через годину телефогував Прокоф'єв — запрошував на сніданок.

О, як зрадів Олександр Андрійович, коли побачив свого Єгорушку!

У домі Прокоф'єва уже було прибрано після вчорашньої вечери. Все стояло на своїх місцях. Дочка поета Ліна і зять накривали стіл для сніданку. Онучка Прокоф'єва усілась на колінах у діда і декламувала вірші. Це його втішало і він, запросивши нас до столу, проголосив:

— Внучка подказала хорошее начало. Да будет сегодняшнее утро — утром стиха и песни. Егорушка, начинай...

Єгор Ісаєв прочитав уривок з нової поеми. Вірші сподобались нам і господарю. Прокоф'єв обняв Єгора й поцілував.

Читали вірші і я, і Вадим Кузнецов, який приїхав до ювіляра з дорученням видавництва «Молодая гвардия» підготувати одномомним вибраних поезій Прокоф'єва.

Десь опівдні завітала група — п'ять полковників — ленінградських чекістів. Вони привітали Прокоф'єва з високим званням Героя Соціалістичної Праці і передали пам'ятний подарунок поету, який в молоді свої літа служив у ЧК революційного Петербурга.

Серед чекістів був і наш земляк з Ворошиловградщини.

Він добре співав і допомагав Сергію Козаку продовжувати ранок пісні й вірша...

Остання зустріч з незабутнім Олександром Андрійовичем була печальною. Раптово вмер Андрій Малишко. Прокоф'єв, незважаючи на хворобу, прибув до Києва провести свого друга в останню путь. З ним приїхали московський перекладач, його приятель Юрій Саєнко і Єгор Ісаєв.

На вокзалі Прокоф'єв сказав:

— Тяжело мне, Микола. Ты меня не оставляй... С Юрой и Егором будь возле меня. Спасибо им — помогли приехать...

На кладовищі перед могилою друга Прокоф'єв стояв печальний і якийсь суворий. Час від часу він одвертався від людей і непомітно змахував сльозу з очей. Підступивши на крок ближче до труни, він, напружуючи волю, стримуючи сльози, сказав останнє слово про друга, яке закінчив з сльозою в очах:

«Я й тепер говорю про Андрія Малишка не в минулому часі, а в теперішньому. Він ніколи не може вмерти в серцях людей, які люблять поезію і творять радянську епоху».

Увечері я провів Олександра Прокоф'єва, Єгора і Юрія на московський експрес.

І хто думав тоді, що це буде останнє побачення з поетом, чия поезія ввірвалася у нашу юність штормами Балтики, чаруючими мотивами Ладоги, революційною енергією Росії.

З того часу він — боєць і співець — став одним з улюблених поетів для багатьох поколінь. В його поезії б'ється гаряче серце великого народу. Він був його вірним сином.

1974

ЩЕДРИСТЬ

У передмові Василя Федорова до п'ятитомного московського видання творів відомого російського поета, драматурга, публіциста Анатолія Софронова читаємо такі рядки:

«Мене завжди приваблювала багатогранність таланту, яка свідчить про багатство життєвого досвіду, про широту інтересів, невичерпних у межах одного жанру. Якщо інтерес до багатьох жанрів не продиктований марнославством, то це перша ознака не тільки творчої, але й громадської активності. Добре, коли в боротьбі умієш користуватися різними видами зброї.

Анатолій Софронов — поет, драматург, публіцист — на мій погляд, стоїть в ряду саме таких письменників».

До цих слів Василя Федорова хочеться відразу додати, що багатогранність таланту Анатолія Софронова живиться повсякчасно життям народним, глибинами його інтересів і прагнень, масштабністю діянь і звершень народу.

Вірші, поеми, пісні Софронова відомі українському читачеві не тільки в оригіналах, а й у перекладах. 1962 року на Україні вперше було видане «Вибране» поета в перекладах П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, Т. Масенка, П. Воронька. Перекладав поезії свого друга і я. Вони ввійшли в книгу «Безсмертник».

Книга складена з кращих поетичних творів різних літ, не претендує на повне представлення однієї з граней таланту Анатолія Софронова — його поезії. Проте, готуючи її для серії «Братерство», видавництво прагнуло познайомити читача з творами, які найяскравіше розкривають головне у творчості поета — громадянську спрямованість, глибокий ліризм, тематичну широчінь, прозорість і народність вірша.

Всі ці ознаки характерні для поезії Анатолія Софронова, невід'ємні одна від одної. Вони складають те цільне, що визначає дух, інтонацію, спрямування його поем і віршів.

Анатолій Софронів починав свою літературну діяльність на Дону в козацькому середовищі станиці Усть-Медведицької, у Новочеркаську. Юнаком він пішов працювати на завод «Ростсільмаш», на якому пройшов добру школу робітничого гарту.

Любов до рідного Дону, закоханість у його пісні й легенди стали мотивами юнацьких віршів поета.

Я їх вперше почув у Маліївці, що під Москвою, багато років тому. Тоді, за ініціативою О. М. Горького, було організовано перші всесоюзні курси молодих письменників. На творчих семінарах читали свої поезії Аркадій Куляшов, Борис Ручйов, Олександр Яшин, Дельбази Мирварі, Олександр Смердов та інші юнаки і дівчата, тепер відомі літератори. Вірші старости курсів Анатолія Софроніва хвилювали нас глибокою закоханістю в край свого дитинства і юності, багатством барв природи, а головне — радянською новиною донських просторів. Цю свою першу любов поет несе в душі крізь усе життя.

Перечитайте його бойові поезії суворих років війни, поезії, написані в далеких країнах за горами й океанами, де часто буває Анатолій Софронів, пристрасний борець за мир.

...Поїду в Київ — дружбу там зустріну...
І потиск теплих рук,
Й тепло братерських слів;
Я звечора Дніпром широким лину
Між вільних запорізьких берегів!
Поїду в Мінськ...

О друзі! Ви — повсюди!

Я піснею на пісню відповім.
Ніколи, ні, в житті я не забуду
Гостинний білоруський рідний дім.

Баку, Севан і зоряний Тбілісі,
Переплетіння долі і шляхів,—
І руки в братнім потиску сплелися,
І дружби колу мало берегів!

...У них, звичайно, матері і діти,
Як і в Москві, Рязані чи в Криму...
У мене друзі є на білім світі,
Це щастя-дружбу в серце я візьму.

Перечитайте його поеми, вслухайтесь у його пісні, і ви відчуєте подих цієї нестаріючої любові. Але вона не заступила, не обмежила тематичні обрії його поезії. Вони широкі не тільки географічно, а всією інтернаціональною суттю творчості поета.

Висота і джерело поезії Анатолія Софронова — життя народне. Саме на ньому проектує він кожен свій вірш, у якому читач завжди відчує громадянський накал і глибоку зацікавленість поета буттям навколишнім. Він уміє діалектично бачити світ у всій його складності, в бурхливому потоці подій і явищ.

Особисте і громадське в поезії Анатолія Софронова нероздільні. Ця єдність стала душею його творчості. І я впевнений, що кожен відчує цю нероздільність, читаючи поезії книги і, зокрема, один з найбільших творів — «Поєму прощання».

Народність поезії Анатолія Софронова визначається не тільки всім художнім ладом, а й постановкою проблем, які хвилюють мільйони людей. Поезія нашого давнього друга збагачує і розвиває смаки та естетичні погляди широкого кола читачів. І тому кожна нова зустріч з поетом приносить заряд енергії, творчості, відкриває нові джерела слова поетичного.

1975

СЛОВО ПРО ЗЕМЛЯКА

Мені надовго запам'ятався той серпневий ранок в степах запорізьких. Тільки-но благословилося на світ, а степ — від краю до краю — повнився гомоном праці жниварської. Перегукувалися далекі токи, рівно гуділи комбайни, димилися по обр'ю дороги — до елеваторів. І, звичайно, ходила степами супутниця праці — пісня. А в наших краях люблять співати.

З поетом-земляком — тоді ще юнаком — ми їхали з мого рідного села в його Білоцерківку. І раптом Петро Ребро попросив усміхаючись:

— Послухай, земляче...

Недалеко від грейдера, на току, співали дівчата. Я прислухався, але не міг вгадати, яку саме пісню виводили степовички.

— Оце я вперше зустрівсь із своєю піснею, — зрадів молодий поет.

І який би поет не зрадів такій зустрічі?! За сніданком у батьківській хаті Петро Ребро розповів матері та братові-трактористу про перше побачення з своєю піснею.

— Якщо співають трударі, виходить, до душі, — сказав брат.

— Тож даруй, синку, щедріше людям своє серце, — сказала мати і, глянувши проти себе на стіну, де висіла фотокартка чоловіка, додала: — Батько твій все життя мріяв сіяти хліб для людей...

Батько поета помер від ран, одержаних в громадянську. Помер, коли сили його були ще малюками.

Пам'ятаю, Петро вийшов з хати і через городи попрямував до річки.

Степова Берда, звивиста, мов стрічка на вітру, плине долинами і урвищами аж до самого Азовського моря. Не на всіх картах накреслено її трудну путь, але для степовиків їх скромна річечка бажана і люба. Не випадково села горнутья до неї...

Можливо, того ранку Петро Ребро і склав перші рядки своїх степових октав «Добридень, Бердо!», в яких схвилювано оспівав героїку громадянської війни, будоннівців, які напували коней в Берді, свого батька — хлібороба і воїна, своїх земляків.

Від того світання минуло майже двадцять років... Поет, гадаю, не раз уже почув своє слово з уст хліборобів і сталеварів, з уст професійних і самодіяльних співаків. Читач не раз уже зустрічавсь з книгами Петра Ребра — збірками ліричних поезій, з веселими і мудрими книжками для дітей, з дотепними і гострими сатиричними збірниками. Адже такі його збірки, як «Вітер з Дніпра», «Родичі сонця», «Промені серця», «Проти шерсті», «Перо під ребро», «Гірке причастя», «Людяність», «Запорізька веселка», «Сонечко», «Кирпата Оксанка», добре відомі сучасному читачеві.

Поет плідно працює в багатьох жанрах, прагнучи словом своїм служити радянським людям. Син хлібороба, вихованець робітничого Запоріжжя і його поет, Петро Ребро закоханий в людей мужніх, вольових, які знають всеперемагаючу силу колективної праці, її чудодійний вплив на світогляд і характер сучасників. Саме це розуміння глибинності трудового подвигу стало основним джерелом творчості поета, який прагне оспівати життя в усіх його різноманітних аспектах.

У кращих віршах Петра Ребра, породжених любов'ю до людини, до всього прекрасного на землі, вдало поєднуються асоціативна образність з метафоричністю та пісенністю. Твори ці зігріті сердечністю поетового почуття, щирим патріотизмом, схвилюваною прямою й одвертістю роздумів. Громадянський пафос і романтичний ліризм сповнені інтонаційною широтою поетового обдаровання.

Перечитуючи цю збірку, я не раз линув услід за поетовим словом у рідні запорізькі краї, ходив дорогами дружби по несяжній нашій Вітчизні. Переді мною поставали картини безмежного степу, білокам'яного міста металургів,

енергетиків, машинобудівників. Це в їхньому середовищі живе поет, у них він вчиться, їм присвятив свою творчість.

Та, оспівуючи людей праці, поет зброєю свого слова бореться проти тих, хто заважає радянським людям в їх благородній справі творення. Гумор і сатира займають особливе місце в творчому доробку Петра Ребра. Цей жанр я б назвав другим крилом творчості поета. Як сатирик і гуморист він давно вже завоював широку читацьку аудиторію і подарував їй чимало гострих і дотепних книжок...

1975

НЕОБХІДНІСТЬ

Починаючи своє коротке слово про чудового російського поета, лауреата Державних премій СРСР Михайла Луконіна, я згадав його звернення до читачів, яким відкривався двотомник вибраних творів поета, недавно виданий у Москві:

«Як і більшість поетів, я почав писати з шкільної парти, але тільки вірші, написані на зимовій війні 1939—1940 років і опубліковані після повернення, вважаю початком, відправною точкою своєї путі. Лише тоді я відчув поезію в її безпосередньому взаємовідношенні з життям.

Досвід чотирьох років Вітчизняної війни назавжди зміцнив мою віру в людей і любов до життя. Я повторюю і підкреслюю — досвід важких фронткових випробувань не має для мене літературного значення, це не тема. Він виховав у письменників, які пройшли дороги цих років, увагу до людини, захоплення нею і вірність своєму народові.

Все це мені було необхідним і після війни — в ліриці і в поемах.

Я не належу до тих письменників, які хибують розпливчатістю (туманністю) мети, але й не належу до багатослівних. Пишу я не тоді, коли у мене є вільний час.

Вірші приходять до мене начебто самі, в найнесподіванішу годину, як постійна необхідність...»

Сказане поетом — не декларація, ні! Перечитуючи його твори, кожного разу проймаєшся відчуттям поетової необхідності — необхідності пристрасного служіння своєму народові, необхідності боротьби за утвердження високих ідеалів Вітчизни, необхідності творчості.

...Приходьте ж ви,
страждання і радіння,
спл миру
і скривавлені бої.
Приходьте під круте моє склепіння,
усі ж бо необхідності мої...

Необхідність поезії стала для Михайла Луконіна органічною частиною його життя, його патури, його діяльності. І тому для творчості поета властиві глибокі роздуми, одвертість правди, громадянський пафос і схвильований ліризм людини, яка засівала ниви з волзькими ратаями-земляками, пройшла добру школу в робітничому гурті, звідала на полях битви неймовірну папругу і драматизм солдатського життя і знає високу ціну Перемоги над ворогом: тому так жагуче любить мир на землі і бореться за його непохитність.

Все це — в багатогранній яскравості високої мислі і схвильованого слова — стало душею луконінської поезії. Вона любить і ненавидить, вона радіє і страждає, засуджує лжу і стверджує чистоту людських відносин. Нас вражає поетове вміння проникати в суть явищ і подій навколишнього життя, уміння сконденсувати найсокровенніші почуття і вагомо, зримо переспівати їх. Для творчості Михайла Луконіна характерні соціальна масштабність, багатство барв і відтінків постичної палітри, високе відчуття Вітчизни, енергія слова, які настроюють серця мільйонів на труд, на дружбу, на мрію. Строфи з багатьох поезій Михайла Луконіна повторює як свою сповідь вже не одне покоління його читачів. І в цьому велике щастя поета,

Його живий зв'язок з життям. Хіба можна забути рядки з вірша «Прийду до тебе»?

Вибір у тій вогняній порохі
всім у житті загрожував,—
та краще прийти з рукавом порожнім,
ніж з душею порожньою.

Ці рядки Михайла Луконіна, як і багато інших його поезій, облетіли всі фронти. Вони запалювали серця воїнів, що боронили свою Вітчизну.

Фронтowa патріотична лірика Михайла Луконіна пережила десятиліття, так само вражає нас і сьогодні سموційною напругою, відчуттям священного обов'язку перед майбутнім і непохитною вірою в силу і справедливість рідного народу. З його поезії постає образ радянського воїна, вимальовується його психологічний, духовний портрет, освітлений вогнем битви і вірою в перемогу. Можливо, тому його фронтowa поезія завжди сучасна і хвилююча.

Критика не раз відзначала, що Михайло Луконін у повоєнних віршах і поемах першим серед поетів свого покоління оспівав глибинне історичне значення мирної праці і утвердження дорого завоюваної Перемоги. Відтоді поет усією своєю творчістю, громадською діяльністю натхненно й невтомно служить цій справі. За ці роки він об'їздив усю країну, зустрічався на будовах, на заводах, на полях з людьми героїчної праці — з колишніми фронтovиками та їхніми дітьми й онуками.

Як громадський діяч Михайло Луконін побував у багатьох країнах світу — Європи, Азії, Африки, Америки. Все це, звичайно, вплинуло на тематику його творчості,— значно розширило її, спрямувало до найактуальніших проблем сучасності. І все ж крізь тематичну широчінь луконінської поезії протікає велика ріка Волга — ріка дитинства, юності, мужності поета. На її берегах народився перший вірш Михайла Луконіна, на її берегах — у Сталінграді, на тракторному заводі, працював поет, у роки війни

він захищав рідне місто, яке стало символом мужності, відваги, вірності Вітчизні. Робітник, солдат і поет, Михайло Луконін склав не один вірш, не одну поему про Волгу і волжан, з якими він пройшов через багато випробувань, долаючи їх, підтверджуючи словом, життям усе прекрасне, дороге людям могутньої ріки:

...Волго-матінко!
Я твій,
я крапля Волги,
іскра спалаху
од Вічного вогню.

З многосяйних крапель Волги, зі спалахів Вічного вогню нашого життя і складається ця книга відомого російського поета Михайла Луконіна. І радісно, що її так добре переспівали українські поети, склавши книгу «Необхідність»...

1976

ЗАПИСИ НА СТОРІНКАХ ДРУЖБИ

1

Янка Купала... Якуб Колас...

І відразу перед тобою постає ціла країна, її народ, його звичаї, подвиги, культура і, звичайно, поезія. А тільки-но згадаєш Білорусь, і серед багатьох її славних синів минувшини і сьогодення возвеличуються два бояна. Воістину невіддільні від білоруського народу, ним же народжені, возвеличені і увічнінені співці. Не багатьом судилась на віку така шана, пам'ять і любов народна. Але ж і не багатьом співцям вдавалося так глибоко ввійти в світ життя народного, проїнятися його духом, поетичним світоглядом і віддати всього себе боротьбі за щастя народу.

Очевидно, Максим Горький, розуміючи цю єдність білоруських співців з своїм краєм, ще давно колись сказав своє схвильоване і віще слово про Янку Купалу і Якуба Коласа. А в день тридцятиріччя літературної діяльності Янки Купали — буревісника революції, який свого часу переклав купалівський вірш «А хто там іде?» — прислав ювіляру телеграму — «Сердечне привітання невтомному соратнику, поету-революціонеру»...

Невтомність натхнення, широчінь інтересів, пристрасть і стійкість в боротьбі за щастя народу осявають всю творчість Янки Купали. Вона давно вже принесла славу не тільки білоруській літературі. Вона стала багатством всіх народів Країни Рад, окрасою слов'янської поезії. Всесвіт знає Янку Купалу. А діти планети уже з букваря, з читанок знайомляться з поезією прекрасного білоруса.

Янку Купалу шанували і люблять Україна. Не раз, не двічі видавалися у нас його книги. Ми з вдячністю читаємо вірші і поеми, присвячені нашій землі, нашому народові і його генію — Тарасу Шевченку.

Янка Купала був закоханий в наш край. Він бував у нас в гостях. Його слухали Київ і Харків, Запоріжжя, Кіровоград, Крим...

Я мав щастя зустрітись з Іваном Домініковичем у Харкові. Він повертався з півдня і зупинився у Тереня Масенка. Надвечір господар запросив нас — групу молодих поетів — на побачення з Янкою Купалою. Великий білорус зустрів нас привітно і просто. А вже через кілька хвилин розмови ми відчули його щирість і неприховану зацікавленість літературною молоддю України. Саме про неї на початку бесіди розпитував гість. Згодом, посміхаючись до нас, запитав:

— Може, ви почитаєте? Кожен по кілька віршів... Згода?..

Ми добру годину частували гостя своїми поезіями. Він слухав уважно, примруживши очі.

Пам'ятаю, як хороше тоді склалася розмова. Янка Купала не раз згадував Тараса Шевченка — ніжно і благоговійно, як вдячний учень найдорожчого свого вчителя. Гість почитав нам кілька своїх перекладів з Кобзаря. Вони вразили нас точністю картин і полум'ям шевченківського слова, перелитого в слово білоруське. До глибокої ночі ми слухали поезії Янки Купали.

Переді мною поставали образи поліщуків, зелена земля Білорусі з озерами і луками, з несходимими пущами. І все бачилось так мальовничо і яскраво, наче я згадував уже бачене, ніби йшов вже перейденими дорогами — хоча ще не бував на землі Янки Купали.

Цю чаруючу мальовничість, прозорість, наснагу купалівського вірша я ще глибше відчув, коли після від'їзду дорогого гостя почав перекладати його поезії для тому вибраних творів. Ця книга стала першим видапням Янки Купали на Україні.

Схвильованим листом-подякою відгукнувся поет на вихід цієї книги...

А згодом поезія Янки Купали позвала мене в дорогу. Я проплив човном по Дніпру — крізь всю Білорусь. Побував у багатьох селах і містах, милувався красою природи, паслухався пісень білоруських... І знов-таки в мандрівці не залишало мене почуття давнього знайомства з цим краєм, давньої приязні і любові до Білорусії... Таке сильне було чародійство поезії Янки Купали.

Я згадав про це сьогодні, впевнений, що багатьох-багатьох людей здружила з білорусами пісня Янки Купали.

Поезія і життя Купали — творчий подвиг любові і відданості рідному народу. Вони стали великим прикладом і школою для літераторів багатьох поколінь, і не тільки Білорусії.

Незабутній Максим Рильський назвав свого побратима поетом-рицарем. Саме таким він постає в своїх творах, в пам'яті народів. Рицар поезії! Таким він живе і сьогодні в обіймах України.

Я люблю поезії Максима Танка. Вони здавен хвилюють мене глибиною почуття і мислі. Громадянська пристрась і сердечна ліричність, джерельна прозорість і віртуозна викінченість його слова позначені щедрістю барв і відтінків. Жива ріка життя не затоками, а бистриною осяює сторінки книг мого білоруського побратима. Тематичне багатство і географічна широчінь поезій щоразу засвідчують зв'язок поета з життям народу, глибоке запаня його творчості, його співучої мови, про яку Максим Танк сказав, що вона «веселками сяє, громами гримить у маї, смолистами пахне лісами, живими дзвенить голосами...»

Вся поезія Максима Танка пройнята любов'ю до людини, пошаною до її стремлінь і діянь благородних для щастя всіх. Поет всією своєю діяльністю нерозривно пов'язаний з людьми, з процесами життя, з його подіями. Чуйне серце поета все тонко відчуває і відгукується схвильованою поезією — мудрою та емоційною.

Ніжний і пристрасний, схвильований і задушевний, то урочисто піднесений, то усміхнений і завжди сповнений гідністю, вірш Максима Танка наскрізь пройнятий чуйністю:

Ріки смутку і радості
Я перебродив не раз,
Хвилі їх буйні вимвли
З серця немало руди.

Тільки чомусь-бо залишили
Чуйність — пеначе вона
Хвилям була неподатлива,
Ніби пайважча була.

Чуйність, правда життя, громадська пристрась невіддільні від поезії Максима Танка. Все це принесло поетові широку популярність не тільки в рідній Білорусії. Книжки його побачили світ багатьма мовами народів нашої країни та за її межами. Виходили вони і на Україні. Найширше

поет був представлений книгою «Вибране», що вийшла в Держлітвидаві України. Я редагував і упорядковував ту книгу і пам'ятаю, з якою любов'ю і сумлінністю поставились українські поети всіх поколінь до перекладів творів свого друга і побратима.

Саме тоді й захотілось мені самому перекласти не кілька віршів, а цілу книгу нових поезій Максима Танка. Я усвідомлював усю складність і відповідальність цієї роботи. Адже Максим Танк сповнює кожен свій вірш тонким почуттям радості чи печалі, іронії чи ненависті, вдячності чи заклику, одвертої публіцистичності чи ліричної ніжності. Як чародій слова він вражає знахідками інтонацій у передачі настроїв і почуттів, я б сказав, мікронпої точності рядка, строфи, цілого твору. Його закоханість в рідну природу породила не один прекрасний вірш:

Коли у пору листопаду
Пташки у вирій відлітають,
Вони в дібровах залишають
Свої мотиви весняні,
Щоб їх, бува, не розгубити
У хмарнім небі чужини.
Тому дерева всі на вітах
Завжди так бережно гойдають
Пташині гіізда восени,
Де, наче у колисках, тихо
Сплять заколихані пісні,
Всі трелі, свисти, пересвисти,
Кування, дзвони, передзвони
Кугання, гуди, перегуди
І щебетання лісові.

Я по кілька разів перечитав збірки Максима Танка «Хліб мій насущний», «Ковток води», «Листування з землею». Вони захопили мене і це захоплення наче благословило мене на переклади. З осені до весни я жив у світі поезій народного поета Білорусії. Іноді на вогник до мене заходили Андрій Малишко, Василь Швець. Вони слухали переклади. Спасибі їм за добре слово поради. Спасибі

і Дмитрові Паламарчуку,— чудовому перекладачеві,— який в ірпінській тиші своєї хати першим прочитав мій том перекладів з Максима Танка і надихнув мене на дальші шукання точнішої інтонації того чи іншого рядка.

Я продовжував роботу, прагнучи зберегти своєрідність почерку, барв, інтонацій. Це давалося нелегко і забрало багато часу, але в нагороду принесло мені не один день творчої радості.

Спасибі тобі, прекрасний поете!

3

Згадуючи про своїх друзів Янку Купалу і Якуба Кола-са, наш незабутній Максим Рильський говорив, що кожна зустріч з поезією великих білорусів залишає в серці, в пам'яті враження росяної чистоти і сонячної ширості.

Це саме хочеться сказати про поезію Аркадзя Куляшова.

Росяна чистота, сонячна ширість! Їх випромінює кожна сторінка книжки видатного поета, достойного учня і продовжувача великих білоруських боянів.

Поезія Аркадзя Куляшова вже давно витає над просторами нашої Вітчизни. Вона несе людям усі кольори веселки, глибину роздумів, зримий досвід життя, пристрасть боротьби, мужність ідейної і моральної стійкості. Як справжній натхненний сурмач великого походу, Аркадзь Куляшов живе на стрижні часу, відчуває кожен порух душі свого народу, його бажання, його волю, його устремління. З цієї висоти народного співця він бачить далеко. Чи не тому його поезія вражає нас широтою діапазону, історизмом і глибиною поетичного мислення, духом сучасності?! Чи не тому вона випромінює росяну чистоту, сонячну ширість, зігріту ліризмом любові до людей, до рідної природи, до всього прекрасного?!

Земля Білорусії славиться поетами хорошими і різними. Поезія сестри України багата на шукання нового.

А це означає — багата на справжніх майстрів слова поетичного.

Вічне шукання стає життєвим, творчим принципом Аркадзя Куляшова. В цьому ще раз переконуєшся, читаючи чотиритомне білоруське видання вибраних творів поета. І цілком справедливо говориться в передмові про неповторну відмінність творів Аркадзя Куляшова, написаних у різні роки. І справді, він уміє вслухатись в епоху, тримати руку на пульсі історії, відчувати неспокійний подих подій, то таємниче притишених, то буремно погрозливих. І це не може не позначитись, як каже автор передмови, на творах поета, на спрямованості його шукаць, на характері тих художніх засобів, які він бере на озброєння. «Простежуючи творчий шлях поета, бачиш, з якою дивною документальною точністю і скульптурною рельєфністю уособлюється в його творах динамічний образ епохи і образ сучасника у невпинному розвитку і русі». Саме цим історичним і соціальним змістом диктувались і визначались інтонації, настрої, ритми, увесь поетичний лад куляшовського вірша. Народна співучість, дзвінка енергія поеми «В зеленій діброві», тривожна напруженість, нервова ритмічна пульсація творів воєнного часу, таких як «Лист із полону», «Балада про чотирьох заложників», «Стяг бригади», одверта публіцистичність, ораторська пристрась «Слова до Об'єднаних Націй», океанське коливання недремного неспокою за долю людства у «Новій книзі», органічний гул мінорних ямбів «Монологу», де драматичне усвідомлення безповоротності гірких втрат «відстартувальних літ» породжує почуття відповідальності за кожен наш крок у своєму нелегкому поході до найсправедливішого устрою на землі.

Все багатство творчості Аркадзя Куляшова відчуваєш, перечитуючи і цю книжку — «Вибране» — народного поета Білорусії. Українським поетам вдалося зберегти у своїх перекладах ще одну з найхарактерніших рис творчості свого побратима — органічну, душевну єдність особистого

і громадянського обов'язку. Цільність священного почуття, яка помітна ще в юнацьких віршах Аркадзя Куляшова, стала душею його поезії — від ліричних мініатюр до великих поем буряних і повоевних літ. І тому, хоча більшість творів Аркадзя Куляшова автобіографічні, вони несуть у собі могутній заряд життя народного, широчинь його інтересів, красу його революційного оновлення:

Народжений віком вогнистим,
На мітингах людних його,
Я сам обрав урочисту
Президію серця свого.

З того часу на почесному місці за письмовим столом поета живуть на чолі з Іллічем люди, осяяні вогнем революції, люди високих поривань і чудодійних звершень. Їм віддає свій могутній талант Аркадзь Куляшов — прекрасний лірик, філософ і літописець народного життя.

Про творчість Аркадзя Куляшова вже написано чимало досліджень, статей не тільки в Білорусії, яку він так чудово освіує. Критики, літературознавці багатьох республік присвятили йому не одну працю. І наші українські дослідники часто звертаються до його поезії, шукаючи секрети її вічної молодості, яка не втрачає влади над бистроплинним часом, яка хвилює вже не одне покоління читачів і спрямована до поколінь прийдешніх.

У згаданих працях сказано і про глибоку любов поета до України, до її історії, народної творчості й літератури. Це засвідчила творчість Аркадзя Куляшова, на якій відчуваєш вплив геніального слова Тараса Шевченка. В Кобзаря поет закоханий з дитинства. Він переклав білоруською мовою багато шевченківських віршів. Перекладає він і твори сучасних українських поетів — натхненно й майстерно. Та чи не найбільшим вкладом Аркадзя Куляшова до скарбниці братерства культур є його переклад «Енеїди» І. П. Котляревського. В цьому перекладі міцно обнялись натхненна майстерність перекладача і знання історії,

побуту українців, поетова любов до славетного твору, невтомні шукання і чудові знахідки. Спасибі поетові за цей творчий подвиг!

Поезію Аркадія Куляшова люблять на Україні. Вона близька серцям воїнів, які подружили з нею в роки війни, вона хвилює молодих сівачів і будівничих, вона чарує юних залюбленістю поета в рідну Білорусь, в силу братерства народів Вітчизни, в її червоний стяг. Невичерпна розмаїтість тем, форми, портретів сучасників, глибоке проникнення в бистрину життя, мудра думка і кришталева прозорість натхненного слова — таке багатство пісні воістину народного поета.

4

Сьогодні мені подзвонив товариш і, спасибі, нагадав, що скоро Янці Брилю п'ятдесят... Полудень віку прийшов до друга...

В такі хвилини мимоволі оглядаєшся на перейдене, прожите і пережите, і тоді хочеться побути на самоті, а якщо вдвох — то тільки з природою.

Я пішов дніпровськими луками і дібровами, тихо згадуючи листи, зустрічі, книги друга, по колоску збираючи з щедрого посіву Янки Бриля...

Кажуть, що з людиною треба з'їсти пуд солі, щоб пізнати її. Так сказав народ, і тут — не заперечив. Але є винятки. Часом з людиною поділиш щіпку солі, і цього досить, щоб зрозуміти людину, проїнятися повагою до неї, а то — і любов'ю.

Саме так сталося у знайомстві українців з Янкою Брилем. Його перші оповідання повідали нам не тільки про широку гаму почувань і настроїв. Сам автор постав перед нами правдивим і благородним, ніжним і мужнім, залюбленим у простих людей.

Я пам'ятаю, як колись давно один мудрий український поет втрутився в нашу розмову про оповідання Янки Бриля, які тоді вперше були видані у нас.

— Гарний ученй свого народу. Щедрий гуманіст. Він чарує нас ширістю інтонацій, бо і сам, очевидно, зачарований життям...

Це було сказано над книгою Янки Бриля ще до знайомства з автором. А після першої зустрічі з ним Максим Тадейович, не криючи задоволення з власної прозорливості, сказав:

— Саме таким я вичитав Янку Бриля з його ж таки книг.

Сьогодні не гріх признатися, що я не раз чув від українських товаришів добре слово про розумного, лагідного, талановитого білоруса. У нас багато друзів на Україні. Очевидно, не тільки у нас, бо він і в творах, і в житті сам глибоко поважає священне почуття дружби. Воно яскраво виявилось насамперед у його творчості, а також в неподабній жадобі знань історії, культури, побуту свого друга. Зокрема нам, українцям, не раз доводилось переконатися в тому, що Янка Бриль знає літературу нашу від давнини до днів сьогоднішніх. А до того ж Янка Бриль зробив немало для популяризації нашої літератури в Білорусії.

З книг Янки Бриля ми вичитали, що він не тільки надійний друг в особистому товаристві. Ця якість його характеру в книгах набуває ще ширшого і глибшого значення — почуття інтернаціоналізму. Почуття це таке ж шире, правдиве і непохитне, як і його залюбленість у свою рідну Білорусь. Любов захоплює не тільки білоруса, а зворушує серця всіх читачів, повнить їх пошаною до Білорусії, повнить океан, який ми зємо чуттям єдиної родини.

З дитячих літ Янка Бриль пройшов немало суворих випробувань. Життя не раз гнуло його — не зломило. Про це він щиро розповів у своїх книгах. А я в них вичитав і те, що трудні перевали не похитнули віри письменника в людей, в їхню боротьбу, в їхнє устремління до прекрасного. Глибока віра в трудову людину і є, очевидно, тим джерелом оптимізму, який осява твори Янки Бриля. Багато відтінків має оптимізм письменника. І немає тільки

рожевого милування, властивого верхоглядам. Оптимізм Янки Бриля глибокий, як віра в свій народ, в партію комуністів, в її історичну місію. А звідти — чесність і прямота, властиві Янці Брилю — людині і письменнику. Очевидно, точніше слід написати людині-письменнику, бо творчість Янки Бриля — це він сам — активний громадянин, який відчуває себе невідільною часткою свого народу...

Отак, йдучи дібровами дніпровськими, я згадав і про наші зустрічі в Москві, Білорусії, на Україні. Постали спогадом літературні вечірки і дружні багаття, наші декади і поїздки в села, на заводи і, зрештою, твори, написані після тих подорожувань. Згадалися мені мандрівки в героїчний Брест і тихий Лоев, в села на Нарочі. Все це — незабутнє. Але сьогодні хочу сказати про те, що помітив я в тих мандрівках: Янка Бриль закоханий в природу. Він уміє бачити її невичерпні фарби, уміє слухати і розуміти її мову і, найголовніше — з точністю справжнього майстра її малювати. Природа в творах Янки Бриля не тло, не бутафорія. Вона постає перед нами як вічно жива учасниця життя людського — з радіщами і щастям, з горем і трагедіями. А хіба не природа допомагає майстру малювати безмірну гаму почуттів і настроїв людини? І ця закоханість в природу збагатила творчість Янки Бриля, про яку хочеться сказати двома словами — поезія прози.

Полудень віку Янки Бриля. Він досяг висоти майстерності справжнього художника. Він не втратив молодистій цікавості до життя, до складних проблем і окремих фактів бистроплинного буття.

Все це було у Янки Бриля вже і в тридцять, і в сорок, хай не в такій ще яскравості, а було. Але, читаючи останні твори Янки Бриля, відчуваєш, як полудень вивів його на вершину, з якої він оглядає незмірний простір. І він ясно бачить і відчуває ті велетенські, колективні зусилля радянських народів в боротьбі за щастя всіх. Він бачить і далекі пожари, і чорні руїни, якими позначені кроки на-

ступу ворогів на чesне людство. Зір у Янки Бриля ясний, серце лірика чуйне і схвильоване, дух письменника-борця подум'яніє в чудових книгах його.

За все це ми любимо нашого друга Янку Бриля — чудового письменника і людину. І хочеться сказати йому, колишньому моряку:

— Повний вперед!

5

Сьогоднішня поезія братньої Білорусії бачиться мені як постійний, динамічний процес, міцно пов'язаний з найактуальнішими проблемами нашого бурхливого життя. І тому при всьому різномайтті поетичних талантів, щедрих пошуків найтоншого вираження душі сучасника дух героїки ратної і трудової повнить творчість поетів всіх поколінь. В цьому, як мені здається, перша особливість білоруської поезії.

Ми пишаємось іменами сучасних білоруських поетів. Вони давно вражають нас схвильованістю, натхненням, високою майстерністю. Але сьогодні ці слова любові стосуються не лише Пятруся Бровки і Аркадзя Куляшова, Максима Тапка і Пимона Панченка, які завоювали популярну у мільйонів читачів нашої країни. Поряд з ними працює багато білоруських поетів, котрі примножують поетичну славу республіки, сьогоднішній стан якої вдало охарактеризовано одним словом: зрілість.

Зрілість — в цьому друга особливість білоруської поезії.

Говорячи про партійність і народність, про зрілість рідної поезії, Максим Тапк не раз наголошував, що її високому творчому рубежу передувала дорога нелегких пошуків.

«...Наша поезія пережила декілька періодів: прибій риторичної піднесеності змінила хвиля роздумів про складність пройденого путі, філософського осмислення життя.

Канонічним формам вірша, строгій дисципліні рядка дехто з поетів пробував протиставити аморфну структуру вірша, підкоряючи ритмічну організацію слова потоку асоціативних образів. І можна тільки радіти з того, як успішно змогла подолати поезія ті крайнощі...»

Зрілість сьогоднішньої білоруської поезії визначається тим, що вона творчо засвоює історичний досвід розвитку художньої культури, використовуючи весь арсенал мистецьких засобів для вираження найтрепетніших тем сучасності, гармонічно поєднуючи багатство літературної традиції і сміливість творчого пошуку.

Сказане вище стосується і талановитого поета Кастуся Кірисенка. Він належить до покоління, яке йшло в літературу через поле великої битви за долю людства. Для його ровесників і побратимів визначальним був неприхований публіцистичний пафос, що повнив їхні одверті серця. І цілком природно, що перші післявоєнні поезії Кастуся Кірисенка, як і твори його фронтових побратимів Р. Няхая, А. Вялюгіна, Н. Бачила, А. Белевича, О. Писіпа були присвячені солдатам, які в нечуваному героїзмі виявили свою любов до Вітчизни. Перечитуючи зараз перші післявоєнні книги Кастуся Кірисенка, знову перекопуєшся в невичерпності художніх відкриттів і можливостей глибокого проникнення в духовний світ радянської людини. Пережите поетом-воїном ніколи не забудеться. І сьогодні, згадуючи минулі битви, поет відчуває їхнє відлуння в проблемах, в глибоких роздумах, в надіях на мирне життя нових поколінь. І в цьому плані характерний вірш «Хатинські дзвони у Тайм-Сквері»:

...Читайте! Читайте! — гукає юнак, —
Ось як палили людей кати...
Ми не хочемо так! Ми не хочемо так!
Ніде фашизму, ніде не пройти!
Вже годі убивства! Ми хочем любити!
Щезни над планетою, свастики тинь!
І я полотнію: з газети жакхить
Очима пожарищ наша Хатинь...

Перечитуючи нові книги Кастуся Киреєнка, помічаєш, як поряд з публіцистичним пафосом живуть в його творах глибокі і зосереджені роздуми над важливішими подіями життя народного. Палітра поета стає яскравішою, інтонаційно щедрішою... А це поглиблює магістральний напрямок всієї творчості Кастуся Киреєнка, який Максим Танк визначив як схвильоване утвердження ідеалу, моральна безкомпромісність у ставленні до нього, що заважає гармонійному розвитку людини.

Відчуттям рідної землі наснажено майже кожен вірш Кастуся Киреєнка. Проймаєшся їхнім вогнем, щирістю, красою і мимоволі згадуєш слова великого російського поета М. О. Некрасова: «Любов до батьківщини полягає насамперед в глибокому, жагучому і не марному бажанні їй добра і освіти, в готовності нести їй на олтар все, що маєш, навіть життя; в гарячому співчутті до всього хорошого в ній і благородному обуренні проти того, що затримує шлях до удосконалення...»

Цими словами мені хочеться закінчити слово про Кастуся Киреєнка...

6

При кожній зустрічі з Анатолем Вялюгіним я приємно дивуюся з того, що в його особі втілені всі риси білоруської вдачі — відкрите, вродливе обличчя, зосередженість світлих очей, лагідна усмішка, доброзичливість слова і раптовий перехід од веселого народного гумору до глибокої задуми чи спогаду... І той, хто ближче познайомиться з ним, неодмінно відчує неабиякі знання історії, літератури, мистецтва, побуту і народної творчості не тільки Білорусії, а й багатьох-багатьох народів. Пам'ять поета зберігає безліч поезій класиків і його сучасників, зберігає сотні, тисячі епізодів з життя славетних земляків та їхніх образів по творчості, воістину подвигу по праці і винахідливій мудрості. Він ненавидить пристосуванців, ханжество,

егоїзм. Все це протипоказано його широкій вдачі. Може, тому він вимогливий у виборі товаришів. Та, обравши друга, ніколи не зрадить йому. І не дивно, що до поета тягнеться літературна молодь, яку він любить, допомагає і радіє її успіхам...

Але, звичайно, талант, характер, вдача Анатолія Вялюгіна, його знання життя народного і вірність йому найяскравіше виявились у віршах і поемах. Їхню значимість і схвильованість, кристалу прозорість відчули відразу не тільки читачі. Багатьом відомим поетам різних народів, майстрам літератури сподобались поезії Анатолія Вялюгіна і вони перекладали їх на свою мову. Так з'явилися переклади Олександра Прокоф'єва, Миколи Тихонова, Володимира Луговського, Олександра Твардовського, Максима Рильського, Андрія Малишка та багатьох інших видатних поетів з різних республік. Книжки поезії Анатолія Вялюгіна видавались у Москві, Ленінграді, Києві. А велика поема «Вітер з Волги», присвячена В. І. Леніну, витримала кілька видань за межами Білорусії.

Поезія Анатолія Вялюгіна подобається нам не тільки яскравою метафоричністю образів, вона хвилює нас вічним стремлінням поета бути причетним до всіх справ свого народу, глибоко проникати в його радощі й турботи, бажанням завжди бути з ним,— в минулому, сьогоднішньому і майбутньому. В цьому духовне коріння поезії Анатолія Вялюгіна.

В Білорусії багато поетів хороших і різних. І в тому сузір'ї високо стоїть зірка Анатолія Вялюгіна, зірка поваги і любові до всього прекрасного, що закладено в людині.

Географія творчості Анатолія Вялюгіна широка. Поет сховався багато доріг, пережив не одну радість пізнання людей. І де б він не був — всюди він закоханий у природу, бачить її і шанує як живу нерозривну частину життя людського.

Один собор мій вабить зір,
в нім згоден я молитися:

У стиглім літі, стиглий бір,
гудуть свої дзвіниці...

...На кожному кроці повина
у чебрецеву пору:
і пісню кожну тут соспа
співа своєму бору.

Вся поезія Анатолія Вялюгіна сповнена шумом лісів, пахощами трав і сінокосів, блакиттю рік і озер, зеленими хмарами пуц і борів. Все це живе, дихає, радіє чи сумує над дорогами людини, над шляхами вічного руху, пізнання і творчості, над пам'яттю про найдоржче. Ось рядки з поезії, написані в рік перемоги над фашистами:

Скинь шинель!
Обітри ржавий лом
ти пад пагором, цойно очахлим.
Щоб гірким полином
руки,
хліб
і кохання
не пахли.

Поет через природу часто розкриває духовний світ, настроїв, найтонші порухи душі і думки...

Поезія Анатолія Вялюгіна починається зі схвильованого почуття і глибокої мислі. І тому в його книгах ми не знайдемо рядків, породжених фальшивою філософічністю, чи жонглиювання словом. Поет знає його високу ціну і слово в нього вагоме, прозоре і глибоке, бо він дарує його людям, котрих любить і поважає. Саме ця щира любов і породила відповідальність таланту.

Анатолій Вялюгін відомий ще як кіносценарист і чудовий перекладач. Він переспівав на білоруську мову твори багатьох українських поетів. Ми вдячні йому за упорядкування і редакцію двотомної «Антології української поезії», виданої в Мінську. Вона стала ваговим внеском в братерство наших літератур.

Переді мною лежать два томи «Антології білоруської радянської поезії». Вони ще пахнуть друкарською фарбою, вони щойно вийшли в світ. Українські друкарі одягли томи в чудову сорочку, шануючи поетичний скарб, пересціваний українською мовою. Під цією сорочкою ціла поетична історія боротьби і перемог синьоокої сестри України.

Я розгортаю перший том. Янка Купала, Якуб Колас... Натхнення, глибина, народність. І далі, сторінка за сторінкою, поезії захоплюють, чарують знанням життя і душі народу, ідейною цілеспрямованістю, майстерністю і благородством — всім, чим сновнена поезія наших братів. Багатство і краса народнопоетичних образів, їх національний колорит, мальовничість і оригінальність, художня природність поезії білорусів полонили мільйони шанувальників поетичного слова не тільки на берегах Нарочі, Прип'яті, Березини, Двіни...

Понад сорок років тому газета «Правда» писала про Якуба Коласа, що він жив усіма думками, горем і радістю свого народу, що глибоко проник у таємниці народної душі, народного характеру, що він відчув і передав замилювання рідною природою, передав жадання й прагнення свого народу...

Цими словами можна схарактеризувати всю білоруську поезію — пісню, сповнену кипучим життям і щирістю. За це і люблять її у нас на Україні.

Згадалося мені сьогодні давнє сонячне літо, в дні якого у Білорусії проходив тиждень української літератури. Серед багатьох творів, виданих у Мінську до цієї події, була і книга у синій обкладинці «День української поезії». Над створенням її працювали майже всі білоруські поети. В колективній передмові вони писали:

Україна, цвете любви,
Сонцам гадавани!

Ці слова Янки Купали на вустах кожного білоруса, коли з почуттям широї братньої любові ми говоримо про Радянську Україну, про чудовий, героїчний і працьовитий український народ.

Дорогі друзі! Не тільки Дніпро-Славутич об'єднав наші землі з великою Росією — з давніх віків поріднилились ми з руським народом кров'ю і потом, надіями і піснями. Як ніколи ще розквітають сьогодні наші пісні у непогасній красі Жовтня, який дав нам крила і простір для високого льоту...»

Я гортаю сторінки двотомної антології, і мені хочеться сказати, що саме на тих могутніх крилах і високому польоті й нині поезія чудового, героїчного і працьовитого білоруського народу. І я думаю, як добре, що українські поети переспівали її рідною мовою, а наші друкарі одягли в чисту святкову сорочку. Так, у святкову. Бо це ж подарунок братерства на свято півстоліття Союзу Радянських Соціалістичних Республік!

Вітаючи друзів зі святом, хочеться повторити слова, які ми не раз чули в рідній Білорусі, але тепер вони адресовані сябрам:

— Ваша поезія знайде глибокий відгук, любов і вдячність у нашому серці.

1962—1977

ПРАВДА ПЕРЕЖИТОГО

У глибині серця кожної людини горить вогник пам'яті, вогник спогадів, який все життя освітлює дороге і незабутнє. В його сяйві йдуть із нами нероздільно крізь роки перші вчителі, перші наставники в труді, перші діяння на благо рідної Вітчизни. Все життя в нашій пам'яті брипить материнська пісня, батьківська порада, краса незрадливої дружби, а прагнення зробити щось велике і прекрасне в ім'я свого народу ще з дитинства стає почуттям нероздільності з рідною землею, з її історією і природою, з усіма величними справами, які вирішує рідний народ і партія комуністів. Саме цим почуттям і сповнено чи не кожну сторінку двотомника вибраних поезій Василя Швеця. Воно виростає то в чудове поетичне узагальнення, а то промайне пастелями пейзажів чи образами добрих і ніжних, вольових і героїчних побратимів, з якими поет розділив суворі літа війни і з якими сьогодні працює поруч.

Навіть у книгах, виданих через двадцять, тридцять років після закінчення Великої Вітчизняної війни, поет весь час повертається до фронтових випробувань, які не зломали волю героїчних побратимів поета. Їхній патріотизм і самовідданість зміцнили дух братерства, силу чуття єдиної родини. Оце якраз ті риси характеру і світогляду людей, що навечно ввійшли в пам'ять і серце поета. Вони стали для нього своєрідним духовним мірилом, за допомогою якого й визначається висота устремлінь та моральна гідність людини. Саме з цієї висоти, як мені здається, поет і дивиться на своє покликання, на свій обов'язок перед живими й полеглими. Він наче повсякчас запитує молоде покоління: «Як ви виконуєте заповіді полеглих? Як працюєте в мирний час на землі, відвойованій дорогою ціною вашими батьками?»

І хоч не на всіх сторінках книг Василя Швеця на повну художню силу постає образ сучасника, героїка

творення і героїка подвигу повнять талант поета і дарують читачам чудові твори. Передусім це стосується поезій, народжених на полі битви проти фашизму. Про них уже не раз писала критика. А головне — вони витримали випробування довгих літ.

Саме ці твори і становлять серцевину творчості Василя Швеця від книги «Добрий ранок, Україно!», що виїшла за редакцією незабутнього Павла Тичини у рік славетної Перемоги, і до цього двотомного видання, яке складають твори, написані поетом майже за сорок років літературної діяльності.

Хочеться звернути увагу читача на особливості поетичного письма Василя Швеця.

Перш за все — автобіографічність. Мається на увазі не лише поезія, що стосується географії та людей Бориспільщини, Кисва чи тих місцевостей, де проминули дитинство і юність поета. Я говорю про автобіографічність, розуміючи її значно ширше й вагомніше. Всі дороги, пройдені поетом, злились в одну магістраль всього покоління, сурмачем якого став ще на початку свого творчого шляху Василь Швець. Перефразовуючи відомий вислів, можна сказати, що історія покоління ровесників революції стала біографією поета.

Дослідники творчості Василя Швеця сходяться на тому, що його поетичний голос ні своїм тембром, ні лексичним запасом, ні своєю образною структурою не схожий на голоси інших поетів — його сучасників. У нього своє, притаманне лише йому бачення світу, свої засоби зображення. Таку особливість лірики Швеця спостеріг свого часу ще Максим Рильський.

Ця поезія хвилює читача одвертістю, ліризмом і тією відкритою добротою, що властива людям, які багато пережили, багато вистраждали і тому дорого цінять кожен сонячний день миру й праці.

Про творчу манеру Василя Швеця добре сказано в передмові Івана Зуба до книги поезій «Оksamитівка». Справ-

ді, сувора школа життя породила в голосі поета мужню стриманість мудрого оповідача, реалістичну непогрішність у деталях і в загальному. Поет понад усе цінує не підфарбовану правду пережитого й побаченого. Його чутлива душа не зачерствіла на війні. Вона з першого дня була сповнена віри в перемогу над фашистами, віри в торжество гуманності й прогресу, в незламну силу братерства народів нашої Вітчизни. В те найсуворіше лихоліття його поезія відтворювала найніжніші почуття любові до рідної землі, до матері, до коханої:

Вітер знову подув з України:
по квилінню, по запаху трав,
наче друга, на ржевській рівнині
я його після бою пізнав.

В Україні, моїй Україні,
вітер жив стільки днів і ночей.
Він торкався трави. Неодмінно
він торкнувся дівочих очей.

Певно, доля у мене багата,
що мене до цієї пори
не забули ні ті оченята,
ні співучі дніпровські вітри.

(«Вітер», 1942 р.)

Ідучи з визвольною місією вже по землі Австрії, поет біля окопу, вдивляючись у зоряне небо, з радістю вигукує:

О всесвіте, який величний ти,
як хочеться все звідати й пізнати!
І просторінь і час перемогти,
як можна ворога перемагати.

Бажання все звідати й пізнати повнить рядки поета, написані за десятиріччя здобутого миру. Але і в них чути відлуння війни, повернення в суворі дні й ночі тяжких випробувань. Глибоке розуміння своєї історичної місії

перед всім людством стало однією з рис характеру і сьогоднішнього ліричного героя поезій Василя Швеця. Це засвідчують поезії «Земля», «Роздум», «Дитинство іде до школи», «Слово», «Оксамитівка», «Віра», «Моїм землякам», «Андрію Головку», «Корній Косогон», «Праця», «Василино Іванівно — мамо!» та багато інших.

Майстер короткого ліричного вірша, напруженої балади, Василь Швець відомий читачеві також і як автор ліро-епічних драматичних поем, що увійшли до другого тому нашого видання: «Галька», «Ярослава Троян», «Весілля на війні», «Поема юності», написана зовсім недавно. Я певен, зокрема, що й цей твір схвилює читача глибоким ліризмом, чистотою юності, красою першого кохання, яке так витончено змалював поет.

Радує у «Вибраному» також помітне прагнення автора розширити творчі обрії, частіше звертатися до нових тем сучасності. Почуття живої, безпосередньої участі поета у великих подіях нашого життя безперечно обіцяє нам нові, глибокі та яскраві твори.

1977

СОНЯЧНЕ СЕРЦЕ ТИЧИНИ

Перечитую поезії Павла Тичини... І мимоволі згадується запис письменника Івана Дніпровського, внесений в щоденник майже півстоліття тому...

«Пізно ввечері — Павло Григорович.
Працює над третьою сценою Сковороди.
Працює уже кілька днів із справжнім захопленням.
Працює глибоко — над річчю, безумовно, безсмертною...
...Ця людина має своє могутнє кредо.
Могутній ум.
Любов і ненависть.
Реальність сприймання.
Пророцьке передбачення.
Сила волі.
Упертість.
Іронія.
Політичний обрій —
Марксистська освіта, взята власним розумом.
Філософія в віках і філософія віку.
Відповідальність за свою епоху...»

І всі ці риси, це багатство могутнього таланту опромінені щедрим сонцем серця Тичини. І так — від юності, від перших книг молодості поета... «Сонячні кларнети», «Плуг», «Замість сонетів і октав», «Вітер з України...»

Вітер!
Не вітер — буря!
Трощить, ламає, з землі вириває...
За чорними хмарами
(З блиском, ударами!)
За чорними хмарами мільйон мільйонів
мускулястих рук.

...Хай буде рух! Душі!
Знаття!
Нехай і боротьба одмінна! —
Лиш так оновиться людина
І вся матерія життя...

Людство почуло голос великого поета, народженого в бурях революційного оновлення. З України лунала поезія Тичина, одного з фундаторів радянської літератури. В нашій поезії народилася, жила, утверджувалася нова епоха, біля витоків якої стояв Тичина. Вона чарувала своєю мужністю і ніжністю, красою і глибинами, народністю і новаторством, могутністю духу...

Людині гімн! Людині,
а не богу!

Життя великого поета високе і прекрасне. На його долю випало суворе щастя бути учасником великих історичних звершень. Павло Тичина віддав своє сонячне серце революції, її творцям, рідному народу і його ленінській партії. Все його життя — творче горіння, невтомна спрага «і рости і діяти», звеличувати славу свого народу. Своїм духовним зором він осягав всю земну кулю, а розумом і глибинним передчуттям читав, угадував революційний розвиток країн і в першу чергу, звичайно, свого народу:

За всіх скажу, за всіх переболію,
Я кожен час на звіт іду, на суд.

І кожен час чуйний і тривожний Тичина ішов у простори життя народного, прислухався до його голосу, поринав у його працю і мрії, піклувався про його духовну висоту... Кожним своїм днем, творчістю, діяльністю громадянина Павло Тичина був завжди з людьми. І як тут не згадати хоча б кілька рядків із записів Максима Рильського.

«... Я зрозумів назавжди, що Тичина і народ — син і батько, що громадянські мотиви в поезії Павла Григоровича — не щось продиктоване зовні, а органічна в його поезії мелодія. Звідси й Григорій Сковорода — сучасник Гете, який під пером Тичини став і нашим сучасником, звідси й подібна до благовісної райдуги грізна шабля Котовського...»

Так, звідси — вся творчість Тичини, який прислухався і чуйно записував:

Чуєш, як в серце епоха торкає?
Думка одна тут — а тисячі рук...
Ось де ця думка оформлень чекає!
Ось де глибинне пізнання наук!

Поет любив сонячно, як і людей, природу. Вона була для нього не лише художньою деталлю його поезій. Природа жила в його почуттях, в його творчості, злита воедино з людьми і подіями. О, скільки прекрасних образів живе в його поезії!..

Всі, хто мав щастя знати Тичину зблизька, благоговійно вклонялись його титанічній працездатності, глибинним і всебічним знанням, його доброзичливості і сердечності. Він був блискучим музикантом, любив і знав малярство. Пам'ять і серце його зберігали безліч народних пісень, переказів, афоризмів. Таким він залишився і в моїй пам'яті, яка береже часті зустрічі, мандрівки і спільну редакторську роботу.

Поезія Павла Тичини — це океан бурхливих почуттів, спалахи подій світового звучання. Океан ніжності, благородства, мужності, океан людських доль як сучасних, так і прийдешніх поколінь. Прийдешніх — він умів бачити майбутнє і тепер живе в ньому — під охороною вічності. Океан його поезії не можна охопити навіть з висоти від берега до берега. Творчість його неосяжна...

Вже не одне покоління з того океану поезії п'є силу любові до Вітчизни, почуття братерства, красу життя, нагнення на труд і подвиг, пошану до свого народу і його історії, п'є найніжніші порухи кохання і красу квітучих луків, розвітрених гаїв...

Поезія сонячного серця Тичини стала багатством не тільки України, але і всіх народів. Вона ввійшла в душу, в свідомість мільйонів. Всесвіт чує поетове слово...

Як у кожного великого поета, назви книг Павла Тичини — образні, значущі. Його афористичні вирази покрили далеко за Україну. Вони стали надбанням багатьох народів, увійшли в їхню культуру, мову як точні, крилаті посланці життя нашої Країни Рад. Згадаймо — «Сонячні кларнети», «В космічному оркестрі», «Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Сталь і ніжність», «Перемагають і жить», «Могутність нам дана», «І рости і діяти», «Ми совість людства».

Наш народ в знак любові і пошани до Павла Тичини відзначає дати не тільки його життя, а й дні народжень окремих його творів. Так відзначили сорокаріччя з дня опублікування в «Правді» поезії «Партія веде». «Бути поетом — це означає: розростатись вшир, пускати коріння вглиб, підноситись думкою у височінь».

Ці слова незабутнього Павла Тичини згадуються щоразу, коли повторюєш рядки чудового вірша «Партія веде». Воістину — широчінь, глибина, висота. Вірш відразу полонив людей красою слова поетичного, громадянською пристрасстю і переконливістю і, найголовніше, — яскравим виявом любові до лєнінської партії.

— Партія веде! — вже не одне покоління несе в серцях патхненне слово поета як своє власне, дороге, заповітне, священне.

Могутній талант Павла Тичини дарував людству багато немеркнучих творів. Такими є і вірші «Чуття єдиної родини», «Партія веде», які серцем і розумом сприймають мільйони людей як твори, співзвучні їх серцям, почуттям і помислам. Поезія сонячного серця Тичини стала частиною душі народної, а вона — безсмертна.

Воістину він мав право сказати:

— Я єсть народ!..

1979

**АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ,
УМІЩЕНИХ У ТРИТОМНИКУ**

- А вже гуси летять... («Наче стомлена згряя в путі
лебедина...») — II, 190
- «А дощ пройшов. На килим трав...» — I, 311
- «Аж до цехів «Запоріжсталі»...» — I, 124
- «...А може, в ту ніч і шуміли бори...» (Слова прощання) — I, 355
- «Андрію, заграй на баяні...» — I, 175
- «А спогад — мов дальня заграва...» (Фронтowa пісня) — I, 246
- «А сталося все так» (Рахівська бувальщина) — II, 79
- «А східсонця там, на лузі...» (Східсонця) — I, 364
- Аул каменярів («Я довго жив на перевалі...») — II, 200
- «А я за юністю не плачу...» — I, 359
-
- «Багато вже напало дубів...» (Любі діброви) — II, 81
- Багатство («О, я багатий, і по праву...») — I, 253
- Багаття («Димлять багаття над водою...») — I, 200
- «Багаття вчоранніс я ворухнув...» (Вчоранніс багаття) — II, 85
- Багрянє літо Буковини («Якраз тоді маки цвіли,
розквітали...») — I, 30
- «Багряно жовтєнь у Карпати...» (З кнги мандрівок, 9) — I, 347
- «Бажая вам я далини...» (Лістки калєндаря, XII) — II, 18
- Баксан («Тече Баксан в гранітнім ложі...») — I, 214
- Балада про різьбяр («Сильні руки парубочі...») — I, 55
- Балада про двох моряків («Два чорноморці в бліндажі...») — I, 43
- Балада про майора («Опівночі в море пливли мотоботи...») — I, 51
- Балада про садовода («...Там, на півдні, де з морем...») — I, 112
- Балада про срібну косу («Нєначе хурделиця, б'ються...») — I, 133
- Балаклава («В Балаклаві бухта тиха...») — II, 262
- Балтійська балада («Палали багаття нічні над Невою...») — II, 123
- Батько. Поема — III, 99
- «Батько з двома синами...» (Степова легенда) — I, 122
- «Безсмертні, як племінь, крилаті...» — I, 86
- Берегова слобода («Давно, ще в юності колись...») — II, 185
- Берези («Здолавши бурі і завії...») — II, 203
- «Білим вітрилам в далекому морі...» — II, 132
- «Білі сніги у іскрах-намисті...» (Етюд) — I, 204
- Білорусії («Злилися наші ріки...») — II, 184
- Віля степового багаття («Мов здіблені коні...») — I, 328
- Віляна. Македонська поема — III, 120
- Благаю («Не забувайтесь, благаю...») — II, 72
- Благословєнна будь («Благословєнна будь в народах
і країнах...») — II, 58

- «Благословенна будь в народах і країнах...» (Благословенна
будь) — II, 58
- «Благословенне все...» (Листки календаря, XI) — II, 17
- «Благословенний дар світання...» — II, 202
- «Благословенні та земля і мати...» — II, 127
- «Благослови на труд!» (Пісні мого друга Олександра
Прокоф'єва, III) — I, 98
- «Ближні гори зеленіють...» — I, 76
- Братерству ода («Скільки вже проспівано пісень...») — I, 357
- Братерські могили в Белграді («Неначе з долини Дунаю чи
Сави...») — II, 157
- Брати мої, люди! («Сипле сніг... Замітає дороги,
долини...») — I, 247
- Братові за Збруч («Здавен магнати польські...») — II, 263
- Братові Костянтину («Чуєш, брате...») — II, 213
- «Бруньки краплинами весни...» — I, 250
- Бригадир («Коли іще вулиці сонні...») — I, 120
- «Бубон будить громовиці...» (Перед картинами Тетяни
Яблонської, 3. Весілля) — I, 325
- «Буває так спокійно на душі...» — I, 362
- «Буває так, що й в лютому...» — II, 132
- «Був трудний бій. У снах і досі блиска...» (Оповідь
танкіста) — I, 129
- «Був я недавно в молдавських степах...» (В степах
Молдавії) — I, 95
- Будемо! («Будемо з каменю диво творити...») — II, 28
- «Будемо з каменю диво творити...» (Будемо!) — II, 28
- «Будують, будують...» (Настрій) — I, 361
- «Будь гордою, людино,— ти прийшла...» (Виступ на
мітингу) — II, 74
- «Будь щасливою, наша державо...» — II, 210
- «Будь щедрим, цвіт садів на білім світі...» — II, 4
- Букети квітів лугових («Я часто ходжу в тополину
алею...») — I, 177
- Бусолу з моєї хати («Деся і мій вже бусол у дорозі...») — II, 227
- Васильок. П о с м а — III, 75
- «В Балаклаві бухта тиха...» (Балаклава) — II, 262
- «В Білорусії звичай такий, як у нас...» — II, 195
- «Вгамуйся, серце, не тужш...» — I, 253
- «В гаю, поблизу батарей...» (Соловей) — I, 154
- В гостях у Якуба Коласа («Веди, веди мене, дорого...») — II, 145
- «В далекій Гурії лежать зелені гори...» (Дорога в Гурію) — I, 93
- В Далмації («Часи Еллади, вік двадцятий...») — II, 156
- В день смерті Маяковського («Ми виводили з тривокою...») — II, 250

- «Вдивляюся в тебе, грядущий...» (Урочисті строфи, 2) — I, 341
- «В долинах юності моєї...» — I, 352
- «В дрімучих лісах за горами...» (Ковалиха, 1) — II, 268
- «В душі зберігаю навіки години...» (На Дунаї) — I, 138
- «Веди, веди мене, дорого...» (В гостях у Якуба Коласа) — II, 145
- Вересень («Час достиглих плодів...») — I, 338
- «Верни мені прожиті марно...» — I, 292
- «Веселу пісню зачинай...» (Співай, мій друже) — I, 49
- «Весінні хмарц, грім вронивши...» — II, 248
- Весна («Ти не тільки садами квітуєш сьогодні...») — II, 11
- Ветеранам війни («Повідайте, повідайте синам...») — II, 225
- Вечірній спіг. Поема — III, 133
- «Вечірня тінь — на синій сніг» (Тінь) — I, 317
- «В'ється стежка в садах...» (Мрія) — I, 128
- «Вже за день чи за два...» (Настрій) — I, 171
- «Вже й до сонця було нам близько...» (Дар Алатау) — I, 192
- «Вже одспівали птиці різьбярю...» (Старий різьбяр) — II, 207
- «Вже одспівали солов'ї...» — II, 89
- «Вже пролітають сірі гуси...» — II, 97
- «Вже скелю па скалки розбито...» (Морська піхота) — I, 34
- «Вже соняхи цвітуть...» — I, 313
- «Вдовж дороги насаджують клени...» — I, 108
- В землянці («Полкам на штурм рушати вранці...») — I, 34
- В зеленех чохлах задрімали гармати...» — I, 59
- Видіння («Я умирав...») — II, 231
- «Вийди назустріч до мене з туманів...» (Вітаючи Запоріжжя) — II, 83
- «Ви не приходьте більш до мене в гості...» (Жарт) — II, 80
- Виставка квітів («Краси не зміряти у світі...») — I, 286
- Виступ на мітингу («Будь гордою, людино, — ти прийшла...») — II, 74
- «Вишневї вітрила зоря напинає...» (Севастопольський бастион) — I, 47
- Відповідь («Я спитав колись у батька...») — II, 60
- «Від самого моря...» (Вулиця Василя Кучера у Севастополі) — I, 323
- «Війни жорстокої сліди...» (Листки календаря, XXI) — II, 21
- Він говорив... — II, 146
- «Він з нами скрізь...» — II, 123
- «Вінок весіннього прибою...» — II, 130
- «Він умрав, простягнувши мерзлі руки...» (Сядов) — I, 26
- Вірність («Твоя путь почалась не лугами...») — I, 329
- «Вірю в себе...» — II, 66
- Вітаючи Запоріжжя («Вийди назустріч до мене з туманів...») — II, 83

- «Вічна слава безсмертно-хоробрим...» (Напис на монументі в Дарниці) — I, 329
- Вічне («Людина без подвигу жити не може...») — II, 55
- В Карпатах («Не спалося всю ніч...») — II, 67
- «Вкопались в землю, мов пугаєм клад...» (Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, VII) — I, 101
- «В людській історії...» — II, 125
- «Влягається повільно в річища...» (Листки календаря, XXII) — II, 21
- «В мені неспокій серце пробудило...» — II, 260
- В Михайлівському («Є на землі місця, для всіх людей священні...») — II, 63
- «В місті славному, в Києві, з другом вночі ми сиділи...» (Думи) — I, 142
- «В моєму домі гостював Самед...» (Казка Самеда Вургуна) — II, 235
- «В моїй душі вирують бурі...» (Передостанній день) — II, 150
- Вночі («Рип-рип...») — I, 320
- «Вночі в Карпатах сурми дальні...» (Кранлини теплої дощу, II) — I, 229
- «Вночі дощі такі тягучі...» (Сиверко) — I, 302
- Вогні («Де б я не був...») — I, 83
- Вогонь («Вогонь все може...») — II, 226
- «Вогонь все може...» (Вогонь) — II, 226
- Воїнові з вершини («Там, де Дукля верховодить...») — II, 236
- «В очах твого народу...» (Лист) — II, 245
- «В передчутті ранкової зорі...» — II, 265
- В путі («Моряк, ти знаєш, як в путі...») — I, 46
- «В пущі ніч заховалася від сонця...» (У Біловезькій пущі) — II, 194
- «В рідних степах...» (Зустріч з Кубою) — I, 208
- «В рідну землю, безмежно широку...» (Листки календаря, VI) — II, 15
- «В садах республіки зелені руки віт...» (Сестрі Катерині) — II, 254
- «Все буде так, як їм наснилося...» — II, 112
- «Все пригадалось...» (Прогуляшка в лісі) — I, 354
- Все одно («Мабуть, десь лютують океани...») — II, 65
- «В серці мужності гніздиться...» (Мужність) — II, 70
- «Всі ваші дні...» (О. С. Коломійченку) — II, 212
- «Всі гаї зацвітуть...» (Голосіївська стежка) — II, 152
- «В сніжних Горках...» (Зустріч у Горках) — II, 114
- «В спагаді, у пісні я лелію...» (Солов'їне братерство) — II, 216
- «В степах моїх здавен іще існує...» — II, 9
- В степах Молдавії («Був я недавно в молдавських степах...») — I, 95
- «В стецу розлігся віп...» (Картина В. Шатадіна) — II, 47
- «Всю ніч не спалося мені...» — I, 176
- Втома («Я стомився, я стомився...») — II, 149
- Вулиця Василя Кучера у Севастополі («Від самого моря...») — I, 323

Вулиця Леніна («Є в нашім місті вулиця...») — I, 136
Вчорашнє багаття («Багаття вчорашнє я ворухнув...») — II, 85

«Газетний лист...» (Лист Ромені Грененберг) — I, 335

Гай над озером Леніна («Друже, радість ти мою
підгледів») — II, 255

Гарячий вітер («Розшумілася вітрами...») — II, 238

«Глибін морів моїх...» (Союз) — I, 349

Голос Америки («Павутиням погроз...») — I, 220

Голосівська стежка («Всі гаї зацвігуть...») — II, 152

«Голубою стіною хитнулись штики...» — II, 259

Гроза («Червона площа маршала ховала...») — II, 206

«Громадилась гроза на небосхилі...» (Рапсодія) — I, 190

«Давай поїдемо, Петро...» (Запросиш) — I, 189

«Давно не бачились з тобою...» (Сестрі Ліді) — I, 173

«Давно, ще в юності колись...» (Берегова слобода) — II, 185

«Дай йому, доле...» (Пад коліскою онука) — I, 312

«Дайте робу брезентову...» — II, 134

«Далека Сербіє, ти спилася мені...» — II, 172

«Далекі тренетні вогні...» — II, 136

«Далеко був від України...» — II, 102

«Далеко в тумані Малахів курган...» — I, 33

Далмаційська пісня («Ой ти, соколе мій, соколе...») — II, 153

«Даль дніпровська туманами вкрита...» — I, 193

Дар Алатау («Вже й до сонця було нам близько...») — I, 192

«Два чорпоморці в бліндажі...» (Балада про двох моряків) — I, 43

«Дві жіночі руки...» (Пам'ятник французенкам) — II, 175

«Де Буг з Дніпром зливаються...» — I, 254

«Де б я не був...» (Вогні) — I, 83

«Де ж ти мандруєш нині, юрто мпла...» (Юрта) — II, 49

«Де моя пам'ять ночує...» — I, 292

Депутат («Запетляла блакиттю ріка...») — II, 190

«Деся біля моря, в рідній стороні...» — II, 129

Деся бурі гуляють («Деся бурі гуляють на Чорному морі...») — I, 89

«Деся бурі гуляють на Чорному морі...» (Деся бурі гуляють) — I, 89

«Деся дорогою на Пряшів...» (Розмова) — II, 168

«Деся і мій вже бусол у дорозі...» (Бусолу з моєї хати) — II, 227

«Деся за курганами, степами...» (Лист на Волгу) — I, 330

«Деся за Тясмином три солдати...» (Три солдати) — II, 35

«Деся на Свислочі, на луках...» (Калі ласка) — II, 197

«Деся під албанськими кряжами...» (Зіронька) — II, 165

Джерела («З яких джерел глибинних сили...») — II, 68

Дзвони Хатині. П о е м а — III, 108

- Дивлячись на скульптуру в Будапешті («Чорні, люті, чавунні коні...») — II, 159
- «Димлять багаття над водою...» (Багаття) — I, 200
- «Дитинства давнього зоря...» (Павлу Тичині) — I, 157
- «Дівчина з синім значком Дніпробуду...» — I, 62
- Дівчині з Коломиї («Годі ще Львів війною дихав...») — I, 31
- «Дід мій Мефодій...» (Дід мій Мефодій) — I, 167
- Дід мій Мефодій («Дід мій Мефодій...») — I, 167
- «Діти друзів моїх...» (Сини) — I, 223
- Дніпроград («О Дніпроград, я зустрічі радий...») — II, 252
- «Доброго ранку, сівач молоденький...» — I, 260
- Доброта («Коли ще сни тихесенько ідуть...») — II, 43
- «До вас прийду...» (До вас прийду) — II, 9
- До вас прийду («До вас прийду...») — II, 9
- «Дозволь мені, народе мій...» (Твоім ім'ям) — II, 60
- «Доля велика судилася Вам...» (Солов'ю України) — I, 183
- До моря («На побачення з тобою...») — II, 141
- «Донька Сербії славетна...» (Обід у Десанки Максимович) — II, 180
- До пагорбів Гурії прагну («До пагорбів Гурії прагну яро...») — II, 266
- «До пагорбів Гурії прагну яро...» (До пагорбів Гурії прагну) — II, 266
- Дорога в Гурію («В далекій Гурії лежать зелені гори...») — I, 93
- Дорога на південь («Остуджені вереснем зорі...») — II, 257
- Дорогою боїв («По дорозі до Ліди...») — II, 5
- «Досі шумлять мені дальні діброви...» (Максимові Танку) — II, 195
- Дощ пройшов («А дощ пройшов. На килим трав...») — I, 311
- Дощі («Над затоками...») — II, 77
- «Друже, радість ти мою підгледів» (Гай над озером Леніна) — II, 255
- Дружини («Скосили літо косарі...») — I, 301
- Друзям («Подаруйте світанку надію...») — II, 230
- Дуби («Дуби вечірні — хмарочоси...») — I, 317
- «Дуби вечірні — хмарочоси...» (Дуби) — I, 317
- Думи («В місті славному, в Києві, з другом вночі ми сиділи...») — I, 142
- Дунайська балада («Стоїть над Дунаєм із бронзи моряк...») — I, 91
- «Дякую вам, корабели...» (Корабелам) — II, 214
- Етюд («Білі сніги у іскрах-намисті...») — I, 204
- «Є в нашій місті вулиця...» (Вулиця Леніна) — I, 136
- «Є дивна магія і розуму і духу...» (Листки календаря, XX) — II, 20
- «Є на землі місця, для всіх людей священні...»
(В Михайловському) — II, 63
- «Є такі гірські вершини...» (Лесі) — II, 223

Жарт («Ви не приходьте більш до мене в гості...») — II, 80
«Живе у пущі він здавен...» (Лісничий) — I, 365
Життєйське море («Щоденно ми утверджуєм буття») — II, 41
Журавлі («Розтанув сніг... Навколо бліндажів...») — I, 36
«Журливий вальс нагадує і кличе...» (Мандрівочка) — I, 309

«Забілили сади лебединими зграями...» — I, 274
«За Бугом — степ...» (Майстер корабля) — I, 209
«Забути прагнув я не раз...» — I, 355
«Заголубіли вечори...» — I, 182
«Зазеленів гірський дубняк...» — I, 291
«Запам'ятався ти мені...» (Над берегом) — II, 70
«Запетляла блакиттю ріка...» (Депутат) — II, 190
Запоріжжю («Я все життя співав про тебе...») — II, 215
Запорізькі записи, I («Нас не здивуєш...») — I, 288
Запорізькому ровеснику («Коли ми були молодими...») — II, 50
Запорошений снігами...» (Мій сад, I) — II, 52
Запросини («Давай поїдемо, Петро...») — I, 189
«За роком рік... І лише час...» (У вінок каменяреві) — I, 181
«За селом, у степу...» (Сестри) — I, 78
«Захворів я...» (Шукайте їх...) — II, 36
«За Херсоном, на рівнищі...» — II, 136
«За Хустом тихим у долині...» (Карпатські акварелі, 1) — I, 74
«Збулося! Збулося це диво...» (Юрію Гагаріну) — I, 198
З вершин спадають ріки... («О Грузіє! Душі моїй
навіки...») — II, 228
Згадався Довженко... («Мені привиділось, що він стоїть
на кручі...») — I, 251
«Згадав я про казку...» (Казки про лелек, 2) — II, 23
«З гір в долину — на просторі...» (Карпатські акварелі, 4) — I, 75
«Здавен магнати польські...» (Братові за Збруч) — II, 263
Запорізькі записи, II, («Не велике містечко Великий
Токмак») — I, 288
«З діда-прадіда знаю я долю твою...» (Кіївські
присвяти, III) — I, 281
«Здолавши бурі і завії...» (Берези) — II, 203
«Здрастуй, Буг!» — I, 218
Здрастуй, Харків! («Здрастуй, Харків — красеню мій...») — I, 38
«Здрастуй, Харків, — красеню мій...» (Здрастуй, Харків!) — I, 38
Зелена поема — III, 146
Землякам («О безкраї степи у моїй стороні!») — I, 82
«Земля квітує...» (Листки календаря, I) — II, 13
Зерно («У польовому стані...») — I, 103
«З-за моря літ...» (Тарасу Шевченку) — I, 231
Зіронька («Деся під албанськими кряжами...») — II, 165

- «Зірка над полями...» (Співала дівчина) — I, 186
 «Зітханям тишу не порушу» (На Сапун-горі) — I, 256
 З книги мандрівок, 1 («Як проспівати тобі, Україно...») — I, 343
 З книги мандрівок, 2 («Кораблі прощаються, як люди...») — I, 344
 З книги мандрівок, 3 («На скелях Хортиці ранкові сплять тумани...») — I, 344
 З книги мандрівок, 4 («Сказав узбек в своїй оселі...») — I, 345
 З книги мандрівок, 5 («То не кам'яна баба на скіфській могилі...») — I, 345
 З книги мандрівок, 6 («Креше над морем гроза гарпуни...») — I, 346
 З книги мандрівок, 7 («На лобі людини — говорять таджики...») — I, 346
 З книги мандрівок, 8 («На побачення з тобою...») — I, 346
 З книги мандрівок, 9 («Багряно жовтець у Карпатах...») — I, 347
 З книги мандрівок, 10 («На дюнах Латвії...») — I, 348
 З книги мандрівок, 11 («Хтось могутій і веселий...») — I, 348
 «З курних шляхів...» (Комісар) — I, 363
 «Злилися наші ріки...» (Білорусії) — II, 184
 «З літами частіше й частіше...» (Листки календаря, IV) — II, 15
 «З лугів зелених друзі вдаль ідуть...» — I, 358
 Знайомому («Не торкайся до хліба...») — II, 73
 «Знаю радість твою, ланкова...» — II, 137
 «Знову весело в нашій артілі...» — II, 132
 Зустріч з бригадиром («І ми зійшлись у бригадира...») — I, 152
 Зустріч з Кубою («В рідних степах...») — I, 208
 Зустріч у Горках («В сніжних Горках...») — II, 114
 «З чим, скажи, тебе зрівняти?» (Матері, 1) — I, 140
 З юнацького зошита — II, 204
 «З яких джерел глибинних сили...» (Джерела) — II, 68
- Іван Бусляр («Побідний прапор запалав...») — I, 24
 Іван Лотко («Які в артілі «Січ» сади!») — I, 109
 «...І гордий мармур, і граніт...» — II, 125
 «Іде сівач...» (Він говорив, 1) — II, 146
 «І дивиться з портрета він...» (Перед портретом) — II, 126
 «Ідуть від мене, всі жалі...» — II, 207
 «Ідуть, насмішники...» (Останній вірш Незвала) — II, 170
 «І думою важко обняти...» (Росії) — I, 71
 «Ідуть літа...» — II, 107
 «І знов мені приснилось море...» — II, 139
 «І знов трагедія Еллади...» — I, 278
 «І ми зійшлись у бригадира...» (Зустріч з бригадиром) — I, 152
 «І печально мені, і журливо...» — I, 34
 Іскорки з дитинства — II, 54

- Искорки з дитинства («Що я побачив найперше у світі...», I) — II, 54
- «...I степ, і слово Полтавщини...» (Лист на Миргородщину) — I, 225
- «I тиша мудрості...» — I, 309
- «Йдуть полонянки з-за Дунаю...» — I, 52
- Казав колись Назим Хікмет («Колись мені казав Назим Хікмет...») — I, 338
- Казка Самеда Бургуна («В моєму домі гостював Самед...») — II, 235
- Казки про лелек («Я шепотів: «Повторись!») — II, 22
- Калі ласка («Десь на Свислочі, на луках...») — II, 197
- Калмицький степ («Степи Калмикії — задушливі й суворі») — II, 229
- Камешир («Я камешир...») — I, 125
- «Каратись, мучитись, страждати...» — I, 215
- Кармен («Танцює, танцює, танцює Кармен...») — I, 245
- Карпатська застава («Плаче скеля в Карпатах...») — I, 243
- Карпатські акварелі, 1 («За Хустом тихим у долині...») — I, 74
- Карпатські акварелі, 2 («Цілу ніч шуміла злива...») — I, 74
- Карпатські акварелі, 3 («На карпатській верховині...») — I, 75
- Карпатські акварелі, 4 («З гір в долину — на простори...») — I, 75
- Картина В. Шаталіна («В степу розлігся він...») — II, 47
- «Катерино, ти не пам'ятаєш...» — II, 93
- Квіти сербських долин («Квіти сербських долин...») — II, 158
- «Квітує жито на Україні...» — I, 59
- Київські присвяти, I («Наче камінні оди прадавнім майстрам...») — I, 279
- Київські присвяти, II («Коли б для Києва прийшлося...») — I, 280
- Київські присвяти, III («З діда-прадіда знаю я долю твою...») — I, 281
- «Клич журавлиний у тумани...» (Малюнок з натури) — I, 222
- Кобза («Я чую серцем повинь на Десні...») — I, 35
- Кобзарю («Наш великий, сизий орле, праведний Бояне...») — I, 121
- Ковалцха. П о е м а — II, 268
- «Коли б для Києва прийшлося...» (Київські присвяти, II) — I, 280
- «Коли б, не вірячи у сходи...» (Я вірю) — I, 211
- «Коли в степах цвітуть тюльпани...» — I, 174
- «Коли займаються вогні...» — I, 67
- «...Коли зміна приходить...» (Послання сталеварам) — I, 162
- «Коли іде вулиці сонні...» (Бригадир) — I, 120
- «Коли летять знамена наші...» — I, 332
- «Коли мати хліб пекла...» (Искорки з дитинства, III) — II, 55
- «Коли ми були молодими...» (Запорізькому ровеснику) — II, 50
- «Коли над Камчаткою ранок багряний...» (Кораблі) — I, 72

- «Коли повз пам'ятник загиблим морякам...» (Пам'ятник очаківцям) — II, 264
- «Колись мені казав Назим Хікмет...» (Казав колись Назим Хікмет) — I, 338
- «Колись у Сербії...» (Сербіяночка) — II, 148
- «Коли тебе натхнення кличе...» (Натхнення) — I, 368
- «Коли ти виростеш, мала...» — II, 94
- «Коли чавлять вино чорногорці...» — II, 181
- «Коли ще сни тихесенько ідуть...» (Доброта) — II, 43
- Комісари («З курних шляхів...») — I, 363
- Комуністи («Правда в моїй баладі...») — I, 267
- Корабелам («Дякую вам, корабели...») — II, 214
- Кораблі («Коли над Камчаткою ранок багряний...») — I, 72
- «Кораблі прощаються, як люди...» (З книги мандрівок, 2) — I, 344
- Крила поета («Могутні, пружні два крила...») — II, 151
- «Крадькома двері шарпає тихо...» (Прикмета) — II, 64
- Краплини теплої дощу, I («Щастя... на дві косички...») — I, 228
- Краплини теплої дощу, II («Вночі в Карпатах сурми дальні...») — I, 229
- Краплини теплої дощу, III («Степом і долинами, тихими лиманами...») — I, 229
- Краплини теплої дощу, IV («Парус спльиний од вітру...») — I, 230
- «Краси не зміряти у світі...» (Виставка квітів) — I, 286
- Кремлівські курсанти («Я пам'ятаю вас...») — II, 120
- «Креше над морем гроза гарпуни...» — II, 140
- «Креше над морем гроза гарпуни...» (З книги мандрівок, 6) — I, 346
- «Крізь долю кожного народу...» (Ріки) — I, 366
- Кубинська балада («...Леліють легенди юні...») — I, 261
- «Кус Коваль у древнім Пскові...» (Птиці вічної пам'яті) — II, 40
- Курганам Сербії («Кургани Сербії...») — II, 164
- «Легенди лісу, казка плес...» — II, 194
- «Легких доріг не знали ми...» — I, 233
- «Лежить в чохлі наш меч відплати...» (Нагадування) — II, 74
- «...Леліють легенди юні...» (Кубинська балада) — I, 261
- «Ленін... Жовтень... Життя!» — I, 314
- Лесі («Є такі гірські вершини...») — II, 223
- «Летіли гуси над лісами...» (Над озером) — II, 148
- «Летять літа...» — I, 234
- «Лечу крізь сад квітучий...» (Пісня весни) — I, 206
- Лист («В очах твого народу...») — II, 245
- Лист ветерана («Не раз перед історією ми...») — I, 306
- Лист до Будьонного. *Поєма* — III, 8
- Листівка додому («Ти за розлуку...») — I, 251

- Лист з фашистської в'язниці («Люба моя!») — II, 178
- Листки календаря — II, 13
- Лист садівнику («Спасибі вам за щедрий лист») — I, 240
- Лист на Волгу («Десь за курганами, степами...») — I, 330
- Лист на Миргородщину («...І степ, і слово Полтавщини...») — I, 225
- Лист Ромені Грененберг («Газетний лист...») — I, 335
- Лист у майбутнє («У праці стомлені, в оточенні ворожим...») — II, 45
- Ліда («Старий хорват, суворий з виду...») — II, 154
- Ліда Горє («Привіт, мій околишній боре...») — II, 246
- Лісничий («Живе у пущі він здавен...») — I, 365
- Лісова балада («Темпіша Брянський ліс у сні...») — I, 145
- Лісоруби («Чи ви зустрічалися з ними...») — I, 76
- Літо («Питає у неба земля...») — I, 326
- «Літом бабиним, позолочена...» (Процання з садоводом, II) — I, 295
- Лоло («Ти пам'ятаєш, Лоло...») — I, 308
- «Люба моя!» (Лист з фашистської в'язниці) — II, 178
- Любі діброви («Багато вже нападало дубів...») — II, 81
- «Люблю, люблю я сталеварів...» (Листки календаря, V) — II, 15
- Люблю тебе («Я люблю тебе, Росіє...») — II, 59
- «Любо тобі, коли очі дівочі» (Якщо ти любиш) — I, 185
- «Людина без подвигу жити не може...» (Вічне) — II, 55
- «Людина прагне до щастя...» — I, 305
- Люстерко («Сама собі дівчина милувалася...») — I, 184
- «Мабуть, вітер з України...» (Ружа) — II, 167
- «Мабуть, десь лютують оксани...» (Все одно) — II, 65
- «Мабуть, скелею, білою скелею...» (Севастополю) — I, 296
- Майстер корабля («За Бугом — степ...») — I, 209
- Максимові Танку («Досі шумлять мені дальні діброви...») — II, 195
- Малахів курган («Шоломом велетня лежить при морі...») — I, 23
- Маллишкові човни — II, 220
- Малюнок («Приніс маленький мій Максим...») — I, 322
- Малюнок з натурп («Клич журавлиний у тумани...») — I, 222
- Мандрівочка («Журлиний вальс нагадує і кличе») — I, 309
- Марєво («Ми їхали Ногайськими степами...») — I, 117
- Матері, 1 («З чим, скажи, тебе зрівняти?») — I, 140
- Матері, 2 («Сині стрічки рік веселих») — I, 141
- Матерям з Росонів. П о е м а — III, 153
- «Мати моя Марія...» — I, 196
- «Матроси «Варяга» співали...» (На Ядрані) — II, 163
- «Межу минувши новоріччя...» (Листки календаря, XV) — II, 19
- Медітопольщині («Ти в степах мене...») — II, 71
- «Мені довелось почувати...» (У Руській Полянні) — II, 46
- «Мені згадалися давні роки...» — II, 99

- «Мені згадалися чомусь...» (Поїзд з України) — I, 149
 «Мені мати сорочку пошила...» (Сорочка) — I, 66
 «Мені здається — син безсмертний Менхетени Уолт Уїтмен...»
 (Пісня сина Менхетени) — I, 235
 «Мені привиділось, що він стоїть на кручі...» (Згадався
 Довженко...) — I, 251
 Мені тиші не треба («Мені тиші не треба з тобою...») — II, 65
 «Ми боролись...» (Старий моряк оповідає) — II, 256
 «Ми виводили з тривоги...» (В день смерті
 Маяковського) — II, 250
 «Ми їхали Ногайськими степами...» (Марєво) — I, 117
 «Мій вечірній...» (Пам'яті М. Лукошіна) — II, 237
 Мій корабель («Мій корабель лежить на дні...») — I, 65
 «Мій корабель лежить на дні...» (Мій корабель) — I, 65
 Мій сад («Запорошений снігами...») — II, 52
 «Місто юності моєї!» — I, 39
 «Мов золотий Дніпро...» — I, 171
 «Мов лелеки до гнізд...» — I, 271
 «Могутні, пружні два крила...» (Крила поета) — II, 151
 Моє серце в степах («Моє серце в степах...») — I, 350
 «Моє серце — засіяна нива...» (Серце) — II, 56
 «Може, в тебе на весіллі я не буду...» — II, 103
 «Мов здіблені коні...» (Біля степового багаття) — I, 328
 «Мої сучасники...» — II, 38
 «Моряк, ти знаєш, як в путі...» (В путі) — I, 46
 Морська піхота («Вже скелю на скалки розбито...») — I, 34
 Москві («Скільки од проспівали тобі вже...») — II, 67
 «Моя прославлена країна...» (Передчуття) — I, 32
 Мрія («В'ється стежка в садах...») — I, 128
 Мужність («В серці мужності гніздиться...») — II, 70
- На берегах лиманів («Серця моїх братів, полеглих
 у боях...») — II, 63
 На визволення Буковини («Умившись в гірському
 потоці...») — I, 25
 На вічну пам'ять і любов («Серед пробуджених дібров...») — I, 290
 Нагадування («Лежить в чохлі наш меч відплати...») — II, 74
 Над берегом («Запам'ятався ти мені...») — II, 70
 Над Бистрицею («Ось вона, білогрива Бистриця...») — II, 155
 «Над верхів'ям здобутого...» (Урочисті строфи, 1) — I, 340
 Надвечірнє («Спасибі, день, тобі...») — II, 57
 «Над затоками...» (Дощі) — II, 77
 Над колицкою онука («Дай йому, доле...») — I, 312
 Над кратером («Стою над кратером...») — I, 303
 Над озером («Летіли гуси над лісами...») — II, 148

- Надокучливій супутниці («Хоч посміхнись...») — II, 167
- На Дунаї («В душі зберігаю навіки години...») — I, 138
- «На дюпах Латвії...» (З книги мандрівок, 10) — I, 348
- «Найперше згадаймо на святі гучному...» (Тост за святковим столом) — I, 266
- «На карпатській верховині...» (Карпатські акварелі, 3) — I, 75
- Наклепникам («Хто ви?») — I, 352
- «Накличте пам'ять на розмову...» — I, 297
- «На лобі людини — говорять таджиків...» (З книги мандрівок, 7) — I, 346
- Намет Бориса Ручйова («Там, на далекому Уралі...») — II, 219
- Намет під Виборгом («Приснилась юність, сніг...») — I, 87
- «Нам, зодчим, вдячна за трудно...» — I, 116
- «Папайайся піснями, червоне вітрило...» — I, 278
- Напис на монументі в Дарниці («Вічна слава безсмертно-хоробрим...») — I, 329
- «На побачення з тобою...» (До моря) — II, 141
- «На побачення з тобою...» (З книги мандрівок) — I, 346
- «Наповнилися ріки пєбесами...» — II, 29
- «На ріках, морях і долинах...» (Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, 1) — I, 96
- «На самоциску ти не тисни...» (Листки календаря, XVI) — II, 19
- На Сапун-горі («Зітханням тишу не порушу...») — I, 256
- «На скелях Хортиці ранкові слять тумани...» (З книги мандрівок, 3) — I, 344
- «Нас не здивуєш...» (Запорізькі записи, 1) — I, 288
- Наснилось мені далеке («Сьогодні Карпати приснились мені...») — I, 187
- Настрій («Будують, будують...») — I, 361
- Настрій («Вже за день чи за два...») — I, 171
- Натхнення («Коли тебе натхнення кличе...») — I, 368
- «На хмарах Кашівських лісів...» — I, 249
- «Наче каміні оди прадавних майстрів...» (Київські присвяти, 1) — I, 279
- «Наче стомлена згряя в путі лебедина...» (А вже гуси летять...) — II, 190
- «Наш великий, сизий орле, праведний Бояне...» (Кобзарю) — I, 121
- «На щоглах під зорями» (Яблука) — I, 27
- На Ядраці («Матроси «Варяга» співали...») — II, 163
- «Не буває троянд без шипів...» (Тобі) — II, 234
- Невдоволеному неробі («У тогу судді загорнувся...») — I, 212
- «Не велике містечко Великий Токмак» (Запорізькі записи, II) — I, 288
- «Не визнаю того орла...» (Листки календаря, VIII) — II, 16
- «Не дай мені, доле...» — II, 199

- «Не долюбили, а відстраждали...» (Перед картинами Тетяни Яблонської, 2. Вдови.) — I, 325
- «Не жду, не жду від ворога поваги...» (Листки календаря) — II, 20
- «Не забувайтеся, благаю...» (Благаю) — II, 72
- «Не забуду я вас, хлопчакі, хлопчакі...» (Хлопчакам з ремісничих училищ) — II, 234
- Незабутнє («Я не забуду днів, коли...») — I, 42
- «Не загубись в людському морі...» — II, 106
- «Не заздрю я, на злото не молюся...» — I, 356
- Незакінчена розмова («Чи згадував...») — II, 26
- «Не крипось я, товариші...» — II, 196
- «Нелегко, ні, ми здобували право...» — I, 164
- «Не лякай нас, лютий враже...» (Листки календаря, X) — II, 17
- «Немає щастя вічного, немає...» — I, 283
- Не нагадуй («Не нагадуй, клен осінній...») — II, 78
- «Не нагадуй, клен осінній...» (Не нагадуй) — II, 78
- «Неначе з долини Дунаю чи Сави...» (Братерські могили в Белграді) — II, 157
- «Неначе хурделиця, б'ються...» (Балада про срібну косу) — I, 133
- «Не раз перед історією ми...» (Лист ветерана) — I, 306
- «Не раз ти спилася мені...» — I, 197
- Неріс («Теше Неріс...») — I, 332
- «Не спалося всю ніч...» (В Карпатах) — II, 67
- «Не торкайся до хліба...» (Знайомому) — II, 73
- «Нехай говорять люди пошенки...» (З юнацького зошита) — II, 204
- Не шуми, смереко люба... («По морозцю молодому...») — I, 159
- «Нині квіти удалися всюди...» (Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, IV) — I, 99
- «Ніхто з митців усе життя не зміг...» (Роздум) — II, 69
- «Ніч доспіває над вибитим степом...» (Пісня про бригадира) — II, 243
- «Ніч красива!» — I, 298
- «Ніч така тиха...» — II, 6
- «Ні я, ні батьки мої тут не бували» (Пісня Купали) — II, 187
- «Нові шляхи накреслено в лісах...» — II, 39
- «О безкраї степи у моїй стороні!» (Землякам) — I, 82
- Обід у Десанки Максимович («Донька Сербії славетна...») — II, 180
- «Обнялися в лісосмузі...» — I, 132
- «Обурена совість народу це може мовчати!» (Патріотам Греції) — I, 90
- «О Грузіє! Душі мої навіки...» (З вершин спадають ріки) — II, 228
- «О Дніпроград, я зустрічі радий...» (Дніпроград) — II, 252
- «О землі рідна — доля наша!» — I, 183
- Озеро Леніна («Озеро Леніна наше безкрає...») — I, 124

- «Озеро Леніна наше безкрає...» (Озеро Леніна) — I, 124
- «Ой жаринами в саду...» (Пісня) — II, 253
- «Ой за Дівич-горою...» (Малишкові човни, 2) — II, 221
- «Ой там, де ниви в боях горіли...» (Перед картинами Тетяни Яблонської, 1. Нагадування) — I, 324
- «Ой ти, соколе мій, соколе...» (Далмаційська пісня) — II, 153
- «О мужик-білорус...» (Перед пам'ятником Купалі) — II, 193
- «О, не вони те скажуть слово...» (Він говорив, III) — II, 147
- Онуку Олексію Мягкову («Які сніги!») — II, 232
- «Опівночі в море плвли мотоботи...» (Балада про майора) — I, 51
- Оповідання балтійця («Чатую у Смольному») — II, 108
- Оповідь танкіста («Був трудний бій. У снах і досі блиска...») — I, 129
- «О рапкові мої літаки на зорі...» — II, 53
- О. С. Коломійченку («Всі ваші дні...») — II, 212
- «Освячена Леніним в битву за волю...» (Лістки календаря, III) — II, 14
- «Останні серпня дні...» — I, 219
- Останній вірш («Проїшли літа...») — I, 302
- Останній вірш Незвала («Ідіть, насмішники...») — II, 170
- Останній лист («Сплять матроси у палаті...») — I, 48
- «Осуджені вереснем зорі...» (Дорога на південь) — II, 257
- «Ось вона, білогрива Бистриця...» (Над Бистрицею) — II, 155
- «От і станція Сокологорна...» — II, 133
- «О, я багатий, і по праву...» (Багатство) — I, 253
- «О, яка вона красива...» (Лістки календаря, VII) — II, 16
- Павлу Тичині («Дитинства давнього зоря...») — I, 157
- «Павутинням погроз...» (Голос Америки) — I, 220
- «Палали багаття нічні над Невою...» (Балтійська балада) — II, 123
- Пам'яті М. Луковіна («Мій вечірній...») — II, 237
- Пам'яті Тамари Абакелії («Стою я один на вершині...») — I, 151
- Пам'ятник очаківцям («Юли повз пам'ятник загинлим морякам...») — II, 264
- Пам'ятник французькам («Дві жіночі руки...») — II, 175
- «Парус сильний од вітру...» (Краплини теплої дощу, IV) — I, 230
- Патріотам Греції («Обурена совість народу не може мовчати!») — I, 90
- «Пахне вітер південний здаля...» (Сіють люди) — II, 30
- «Перебіжками щастя — з хати до хати...» (Лістки календаря, XVII) — II, 19
- «Перед дорогою сідаймо за столи...» — I, 342
- Перед картинами Тетяни Яблонської, 1. Нагадування («Ой там, де ниви в боях горіли...») — I, 324

- Перед картинами Тетяни Яблонської, 2. Вдови. («Не долюбили, а відстраждали...») — I, 325
- Перед картинами Тетяни Яблонської, 3. Весілля («Бубон будить громовиці...») — I, 325
- «Перед огромом надзвичайних справ...» (Листки календаря, IX) — II, 16
- Передостанній день («В моїй душі вирують бурі...») — II, 150
- Перед пам'ятником Купалі («О мужик-білорус...») — II, 193
- Перед портретом («І дивиться з портрета він...») — II, 126
- «Передсвітання вітерець...» — II, 135
- «Перед тобою цілий світ...» (Юнакові) — I, 237
- Передчуття («Моя прославлена країна...») — I, 32
- Перше кохання («Перше кохання, перше кохання...») — I, 203
- «Питає у неба земля...» (Літо) — I, 326
- «Пишу листа із Кабарди...» — II, 91
- «Пізнаю себе у бурі...» (Ліда Горе, 2) — II, 247
- «Після років розлуки з тобою...» — I, 63
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, I («На ріках, морях і долинах...») — I, 96
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, II («Ти, пісню солдатська, з вогню і пурги...») — I, 97
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, III («Благослови на труд!») — III, 98
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, IV (Нині квіти удалися всюди) — I, 99
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, V («Пора пісні заводити...») — I, 99
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, VI («Радості і жури — все, що маю...») — I, 100
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, VII («Вкопалпсь в землю, мов шукаєм клад...») — I, 101
- Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, VIII («Чп оспівано все нами!») — I, 101
- Пісня («Ой жаринами в саду...») — II, 253
- Пісня Ісаковського («Тихими смоленськими гаями...») — II, 224
- Пісня весни («Лечу крізь сад квітучий...») — I, 206
- Пісня Купалі («Пі я, пі батьки мої тут не бували...») — II, 187
- Пісня про бригадира («Ніч доспіває над вибитим степом...») — II, 243
- Пісня сина Менхетени («Мені здається — син безсмертний Менхетени Уолт Уйтмен...») — I, 235
- «Плаче скеля в Карпатах...» (Карпатська застава) — I, 243
- «Пломеніють троянди...» — I, 285
- Побачення. *Поєма* — III, 90
- «Побідний прапор запалав...» (Іван Бусляр) — I, 24

- «Повинен быть хоробрим ти...» (Як казав Сеїді) — II, 34
 «Повідайте, повідайте синам...» (Ветеранам війни) — II, 225
 «Повнигься сонцем, аж пломеніє...» — I, 156
 «Подаруйте світанку надію...» (Друзям) — II, 230
 Подвиг. П о е м а — III, 128
 «По дорозі до Ліди...» (Дорогою боїв) — II, 5
 Подяка («Спасибі, Рачик Григорян...») — I, 216
 «Поете, ждуть від тебе люди!» (Він говорив... II) — II, 146
 «Поети вмирають, як птиці...» (Малишкові човни, 3) — II, 222
 Поетові повстанців Анголи («Хто звідав перемогу без
 борні?») — I, 289
 Поїзд з України («Мені згадалися чомусь...») — I, 149
 «Полкам на штурм рунати вранці» (В землянці) — I, 34
 Полтавчанка. П о е м а — III, 12
 «Помітив я, що перед бурею...» — I, 304
 «По морозцю молодому...» (Не шуми, смереко люба...) — I, 159
 «Пора в дорогу...» (Сльоза) — I, 334
 Порада («Шануйте залізо, шануйте вогонь...») — I, 199
 «Пораненого чорноморця...» (Чорноморець) — I, 169
 «Пора пісні заводити...» (Пісні мого друга Олександра
 Прокоф'єва, V) — I, 99
 Послання в Башкирію Мустаю Керіму («Часто приходять,
 Мустаю, у сні...») — II, 218
 Послання сталеварам («...Коли зміна приходить...») — I, 162
 Постріл («Син народився!») — I, 334
 «Правда в моїй баладі» (Комуністи) — I, 267
 Правий берег. П о е м а — III, 25
 «Прекрасна мить злиття душі і слова...» (Творчість) — II, 61
 «Привіт, мій околишній боре...» (Ліда Горе) — II, 246
 «Пригадався Дунай...» (Листки календаря, II) — II, 13
 «Пригорщ землі, пригорщ землі...» — I, 324
 «Прийди до мене, тихий вечір...» — I, 343
 «Прийдуть інші віки...» — II, 33
 Прикмети («Крадькома двері шарпає тихо...») — II, 64
 «При кожній зустрічі з тобою...» — II, 197
 «Приніс маленькій мій Максим...» (Малюнок) — I, 322
 «Приснилась юність, сніг...» (Памет під Виборгом) — I, 87
 «Провів я днів серпшеву зграю...» — I, 255
 Прогулянка в лісі («Все пригадалось...») — I, 354
 Продажним брехунам («Уже барвінок сині очі...») — I, 194
 «Проїшли літа...» (Останній вірш) — I, 302
 «Пропливає до моря останній лід...» — II, 251
 Пропливаючи вздовж Майорки («Я східсонця на палубу
 вийшов...») — II, 182
 «Простяглися тихими садами...» — II, 265

- Прохання («Якщо умре в душі любов...») — I, 367
 Прощався з літом я («Прощався з літом я...») — I, 272
 «Прощай, сніжок, прощай, сніжок...» — II, 8
 Прощання з садоводом, I («Човен червоний...») — I, 295
 Прощання з садоводом, II («Літом бабиним,
 позолочена...») — I, 295
 Птиці вічної пам'яті («Кусь коваль у древнім Пскові...») — II, 40
 «Радіють води Бескидів...» (Щастя) — I, 64
 «Радості і жури — все, що маю...» (Пісні мого друга
 Олександра Прокоф'єва, VI) — I, 100
 Ранок свята («Юманіте») («Щороку так...») — II, 177
 Рапсодія («Громадилась гроза на небосхилі...») — I, 190
 Рахівська бувальщина («А сталося все так») — II, 79
 «Рип-рип...» (Вночі) — I, 320
 Рідна пісня («Там, де Сена гойдає причали...») — II, 179
 Ріки («Крізь долю кожного народу...») — I, 366
 Родум («Ніхто з митців усе життя не зміг...») — II, 69
 Розмова («Десь дорогою на Пряшів...») — II, 168
 Розмова з юнаком («Юначе, правду ти вгадав...») — I, 248
 Розмова на зорі («Спитав гірник...») — I, 110
 «Розтанув сніг... Навколо бліндажів...» (Журавлі) — I, 36
 «Розшумілася вітрами...» (Гарячий вітер) — II, 238
 Ромашка. П о е м а — III, 138
 Росії («І думою важко обняти...») — I, 71
 Ружа («Мабуть, вітер з України...») — II, 167
 «Сама собі дівчина мплувалася...» (Люстерко) — I, 184
 «Сам не знаю чому...» — II, 201
 «Світань здійма на небосхилі...» — I, 278
 «Світлу хату на Дунаї...» — I, 257
 «Священність хліба, матері й землі...» — II, 104
 Севастополю («Мабуть, скелею, білою скелею...») — I, 296
 Севастопольська поема — III, 69
 Севастопольський бастион («Вишневі вітрила зоря
 напинає...») — I, 47
 Сербіяночка («Голись у Сербії...») — II, 148
 «Серед пробуджених дібров...» (На вічлу пам'ять і любов) — I, 290
 Серце («Мое серце — засіяна нива...») — II, 56
 «Серця моїх братів, полеглих у боях...» (На берегах
 лиманів) — II, 63
 «Серця поранила нам втрата...» — I, 291
 Сестри («За селом, у степу...») — I, 78
 Сестрі Катерині («В садах республіки зелені руки
 віт...») — II, 254

- Сестрі Ліді («Давно не бачились з тобою...») — I, 173
Седов («Він умирав, простягнувши мерзлі руки...») — I, 26
Сиваш («Як вітер, колючі кураї...») — II, 131
Сиверко («Вночі дощі такі тягучі...») — I, 302
«Сильні руки парубочі...» (Балада про різьбяр) — I, 55
«Син народився!» (Постріл) — I, 334
Сини («Діти друзів моїх...») — I, 223
«Сині стрічки рік веселих...» (Матері, 2) — I, 141
«Синім вогнем на озерах Волини...» — I, 88
«Сипле спіг... Замітає дороги, долини...» (Брати мої, люди!) — I, 247
Сіють люди... («Пахне вітер південний, здаля...») — II, 30
Скажи, Україно («Скажи, Україно...») — II, 32
«Сказав узбек в своїй оселі...» (З книги мандрівок, 4) — I, 345
«Скільки од проспівали тобі вже...» (Москві) — II, 67
«Скільки вже проспівано пісень...» (Братерству ода) — I, 357
«Скосили літо косарі» (Дружині) — I, 301
«Скресли ріки...» — I, 137
Слова прощання («...А може, в ту ніч і шуміли бори...») — I, 355
Слово («Хоч за любов не дякуємо вголос...») — I, 22
Слов'янська казка («Течуть до нас здалека ріки...») — II, 61
Сльоза («Пора в дорогу...») — I, 334
«Спасибі вам за щедрий лист» (Лист садівнику) — I, 240
«Спасибі, день, тобі...» (Надвечір'є) — II, 57
«Спасибі, Рачик Григорян...» (Подяка) — I, 216
«Спи, моя, спи, моя зоре...» — II, 96
«Спитав гірник...» (Розмова на зорі) — I, 110
«Спить далеко десь від мене...» — II, 101
«Співає Зикіна...» (Співачка) — II, 45
Співай, мій друже («Веселу пісню зачинай...») — I, 49
Співала дівчина («Зірка над полями...») — I, 186
Співачка («Співає Зикіна...») — II, 45
«...Спливли веселі ручаї...» (Листки календаря, XIV) — II, 18
«Сплять матроси у палаті...» (Останній лист) — I, 48
«Спокійним полум'ям ліси...» — I, 161
Соловей («В гаю, поблизу батареї...») — I, 154
Солов'їне братерство («В спогаді, у пісні я лелію...») — II, 216
Солов'ю України («Доля велика судилася Вам...») — I, 183
«Солодке з друзями вино...» — I, 179
Сонце («У своїх піснях народи...») — II, 112
Сорочка («Мені мати сорочку пошила...») — I, 66
«Сорочки вишивайте, дунайські дівчата...» — I, 55
«Сосни шумлять на світанні...» — II, 88
Сніг юності. Поема — III, 94
Союз («Глибінь морів моїх...») — I, 349
Сталевари («Що за сонце вночі над Дніпром?») — I, 102

- Старий моряк оповідає («Ми боролись...») — II, 256
 Старий різьбяр («Вже одспівали птиці різьбяру...») — II, 207
 «Старий хорват, суворий з виду...» (Ліда) — II, 154
 Старі човни («Ти впізнало мене, море?!») — II, 80
 «Степ зелений, сине море...» — I, 163
 «Степи Калмикії — задушливі й суворі» (Калмицький степ) — II, 229
 Степова балада («У чистому полі, широкому полі...») — I, 158
 Степова легенда («Батько з двома синами...») — I, 122
 «Степовик не дивиться під ноги...» — I, 321
 «Степом і долинами, тихими лиманами...» (Краплини теплового дощу, III) — I, 229
 «Степу і моря вічна розмова...» — II, 12
 «Стоїть з матусею дівча...» — II, 11
 «Стоїть над Дунаєм із бронзи моряк...» (Дунайська балада) — I, 91
 «Стоїть на площі...» — I, 299
 «Століття Жовтня день настане...» (Так буде...) — I, 70
 «Стою над кратером...» (Над кратером) — I, 303
 «Стою одвертий, гордовито...» — II, 208
 «Стою я один на вершині...» (Пам'яті Тамари Абакелії) — I, 151
 «Стрілянина мене розбудила східсонця...» — II, 7
 Східсонця («А східсонця там, на лузі...») — I, 364
 «Східсонця з Каїра вирушив я...» (Казки про лелек, 3) — II, 23
 Сурма кличе («Уже за Оршею в садах...») — II, 261
 «Сьогодні був я в Ірпені...» — II, 98
 «Сьогодні Карпати приснились мені...» (Наспилось мені далеке) — I, 187
 «Таврійських вечорів глибока далина...» — II, 129
 Так буде... («Століття Жовтня день настане...») — I, 70
 «Так не вдягался й царіці» — I, 265
 «Там, де Дукля верховодить...» (Воїнові з вершини) — II, 236
 «Там, де Сена гойдає причали...» (Рідна пісня) — II, 179
 «Там, на далекому Уралі...» (Намет Бориса Ручйова) — II, 219
 «...Там, на півдні, де з морем...» (Балада про садовода) — I, 112
 «Танцює, танцює, танцює Кармен...» (Кармен) — I, 245
 Тарасу Шевченку («З-за моря літ...») — I, 231
 Твоїм ім'ям («Дозволь мені, народі мій...») — II, 60
 Творчість («Прекрасна мить злиття душі і слова...») — II, 61
 «Твоя путь почалась не лугами...» (Вірність) — I, 329
 «Темніша Брянський ліс у сні...» (Лісова балада) — I, 145
 Теплі коси твої («Я поглянув на тебе...») — II, 75
 Тесля («Ще не розвіявся битви дим...») — I, 53
 «Тече Баксан в гранітнім ложі...» (Баксан) — I, 214
 «Течуть до нас здалека ріки...» (Слов'янська казка) — II, 61

- «Теше Неріс...» (Неріс) — I, 332
«Ти впізнало мене, море?!» (Старі човни) — II, 80
«Ти все питаєш...» — II, 90
«Ти в степах мене...» (Мелітопольщині) — II, 71
«Ти за розлуку...» (Листівка додому) — I, 251
«Ти збирай мене знов у мандрівку...» — II, 102
«Ти не тільки садами квітуєш сьогодні...» (Весна) — II, 11
«Ти пам'ятаєш, Лоло...» (Лоло) — I, 308
«Ти пам'ятаєш ніч південну...» (Тиша) — I, 276
«Ти, пісне солдатська, з вогню і пурги...» (Пісні мого друга
Олександра Прокоф'єва, II) — I, 97
«Тихими смоленськими гаями...» (Пісня Ісаковського) — II, 224
Тиша («Ти пам'ятаєш ніч південну...») — I, 276
Тінь («Ветірія тіль — па синій сніг...») — I, 317
«Ті, що з нами гори розсували...» — II, 200
«Ткалі, ткалі — немов чарівниці...» (Херсонським ткалям) — I, 270
Тобі («Не буває троянд без шипів...») — II, 234
«Тоді ще Львів війшою дихав...» (Дівчини з Коломиї) — I, 31
«То не кам'яна баба на скіфській могилі...» (З книги
мандрівок, 5) — I, 345
Тост за святковим столом («Найперше згадаймо па святі
гучному...») — I, 266
«Третю ніч я не сплю...» (Листки календаря, XII) — II, 18
«Три бажання, три стремління...» (Три бажання) — II, 86
Три бажання («Три бажання, три стремління...») — II, 86
«Тривожусь я...» — I, 238
Три гайдуки («Щось Феруз-паші не спиться...») — II, 160
«Три сестри живуть у хаті...» — I, 131
Три солдати («Деся за Тисячним три солдати...») — II, 35
«Троє ідуть степами...» — I, 126
«Тут буде пам'ятник стояти...» — I, 61
«У Біловезькій пущі («В пущі ніч заховалась від сонця...») — II, 194
У вінок Каменяреві («За роком рік... I лише час...») — I, 181
«Уже барвінок сині очі...» (Продажним брехунам) — I, 194
«Уже за Оршею в садах...» (Сурма кличе) — II, 261
«Уклін вам, гори на ясі!» — I, 307
«Уклін тобі, скелястий берег моря...» — I, 58
Україні («Яка ж красива ти — уквітчана весною...») — II, 82
«Умившись в гірському потоці...» (На визволення
Буковини) — I, 25
«У мовах всіх замало слів...» (Юнакам сорок першого) — I, 300
У морі («Ще малим мене за руку...») — I, 68
У палаті («Який прозорий день заглянув у вікно!») — II, 29
«У польовому стані...» (Зерно) — I, 103

«У праці стомлені, в оточенні ворожим...» (Лист
у майбутнє) — II, 45
Урочисті строфи, 1 («Над верхів'ям здобутого...») — I, 340
Урочисті строфи, 2 («Вдивляюся в тебе, грядущий...») — I, 341
У Руській Полянці («Мені довелося ночувати...») — II, 46
«У своїх піснях народи...» (Сонце) — II, 112
«У тогу судді загорнувся...» (Невдоволеному неробі) — I, 212
«У чистому полі, широкому полі...» (Степова балада) — I, 158
Учителька. П о е м а — III, 57

Фронтowa пісня («А спогад — мов дальня заграва...») — I, 246
«Хвиля за хвилею...» — II, 105

Херсонським ткалям («Ткалі, ткалі — немов чарівниці...») — I, 270
«Хлібам вистигати літом...» — I, 148
«Хліб чесно вчиться здобувати...» — I, 283
Хлопчакам з ремісничих училищ («Не забуду я вас,
хлопчаки, хлопчаки...») — II, 234
«Хороша наша, світла зоре...» — I, 180
«Хороші весни степові...» — II, 139
«Хороші друзі, вірні друзі...» — II, 100
«Хотів до тебе я прийти вночі...» (З юнацького зошита, II) — II, 205
«Хоч за любов не дякуємо вголос...» (Слово) — I, 22
«Хоч посміхнись...» (Надокучливий супутниці) — II, 167
«Хто ви?...» (Наклепникам) — I, 352
«Хто звідав перемогу без борні?» (Поетові повстанців
Анголи) — I, 289
«Хтось могутній і веселий...» (З книги маандрівок, 11) — I, 348

«Цвіте мій сад...» — I, 319
«Цвітуть сади на Дніпрельстані...» — I, 60
«Це було в Чорногорії дальній...» (Чорногорська балада) — II, 173
«Цей сад я знаю. Він не раз...» — I, 61
«Цілу ніч шуміла злива...» (Карпатські акварелі, 2) — I, 74
«Ціную дорого я лагідності слуху...» — I, 306

«Час достиглих плодів...» (Вересень) — I, 338
«Часи Еллади, вік двадцятій...» (В Далмації) — II, 156
«Частіше стало снитися мені...» — I, 277
«Часто приходять, Мустаю, у сни...» (Послання в Башкирію
Мустаю Каріму) — II, 218
Часто сняться мені Карпати — I, 41
«Чатую у С്മольному» (Оповідання балтійця) — II, 108
«Чекають рибачки на кручі...» — I, 256

- «Червона площа маршала ховала...» (Гроза) — II, 206
 «Чи ви зустрічалися з ними...» (Лісоруби) — I, 76
 «Чи згадував...» (Незакінчена розмова) — II, 26
 «Чи оспівано все нами...» (Пісні мого друга Олександра Прокоф'єва, VIII) — I, 401
 «Читав — розхвалену, до речі...» — (Листки календаря, XVIII) — II, 20
 «Читаю Блока вечорами...» — I, 316
 «Чи то снилось мені...» — II, 189
 «Човен червоний...» (Прощання з садоводом) — I, 295
 «Чом не гримлять, як грім, балади...» — I, 360
 «Чорні, люті, чавунні коні...» (Дивлячись на скульптуру в Будапешті) — II, 159
 Черногорська балада («Це було в Черногорії дальній...») — II, 173
 Чорноморець («Пораненого чорноморця...») — I, 169
 «Чуєш, брате...» (Братові Костянтину) — II, 213

 «Шапуйте залізо, шапуйте вогонь...» (Порада) — I, 199
 Пість. По е м а — III, 4
 «Шляхи степові, наче струни гучні...» — I, 232
 «Шоломом велетня лежить при морі...» (Малахів курган) — I, 23
 «Штормить у груди, всі моря...» — II, 44
 Шукайте їх... («Захворів я...») — II, 36

 «Щасливий спв, якщо радіє матп...» — II, 141
 Щастя («Радіють води Бескидів...») — I, 64
 «Щастя... на дві косички...» (Краплини теплого дощу, I) — I, 228
 «Ще дрімотно в степах голубіють кургани...» — I, 160
 «Ще малим мене за руку...» (У морі) — I, 68
 «Ще не розвіявсь битви дим...» (Тесля) — I, 53
 «Ще пісню складатимуть...» — I, 166
 «Ще повні темряви, задуми...» — II, 252
 «Що б не сталося...» — II, 122
 «Щоденно ми утверджуєм буття» (Житейське море) — II, 41
 «Що ж бо я вдію?...» — I, 260
 «Що за сонце вночі над Дніпром?» (Сталевари) — I, 402
 «Щороку так...» (Ранок свята «Юманіте») — II, 177
 «Щось Феруз-паші не спиться...» (Три гайдуки) — II, 160
 «Що я побачив найперше у світі...» (Іскорки з дитинства, I) — II, 54

 Юнакам сорок першого («У мовах всіх замало слів...») — I, 300
 Юнакові («Перед тобою цілий світ...») — I, 237
 «Юначе, правду ти вгадав...» (Розмова з юнаком) — I, 248

- Юності («Як заспів до пісні...») — II, 248
 Юрію Гагаріну («Збулося! Збулося це диво...») — I, 198
 Юрта («Де ж ти мандруєш нині, юрто мила...») — II, 49
- Яблука («На щоглах під зорями...») — I, 27
 «Я вже весен багато в житті зустрічав...» — I, 327
 «Я все життя співав про тебе...» (Запоріжжю) — II, 215
 Я вірю («Коли б, не вірячи у сходи...») — I, 211
 «Я довго жив на перевалі...» (Аул каменярів) — II, 200
 Я думав про Вас... («Я думав про Вас...») — II, 211
 «Я жив серед славних поетів...» — II, 42
 «Я знов у тих краях, де народилась ти» — I, 40
 «Яка ж красива ти — уквітчана весною...» (Україні) — II, 82
 «Я каменяр...» (Каменяр) — I, 125
 «Якби всі легенди зібрати...» — I, 293
 «Як вітер, колючі кураї...» (Сиваш) — II, 131
 «Як гарно яблунька розквітла!» — I, 195
 «Як дань прийдешньому, як спомин...» — II, 249
 «Яке мені добрати слово...» — II, 143
 «Як заспів до пісні...» (Юності) — II, 248
 «Як зійшов на карпатські верхів'я солдат...» — I, 57
 «Який прозорий день заглянув у вікно!» (У палаті) — II, 29
 «Які в артілі «Січ» сади!» (Іван Лотко) — I, 109
 «Які сніги!» (Онуку Олексію Мягкову) — II, 232
 Як казав Сеїді («Повинен бути хоробрим ти...») — II, 34
 «Як проспівати тобі, Україно...» (З книги мандрівок, I) — I, 343
 «Якраз тоді маки цвіли, розквітали...» (Багряне літо
 Буковини) — I, 30
- Якщо ти любиш... («Любо тобі, коли очі дівочі...») — I, 185
 «Якщо умре в душі любов...» (Прохання) — I, 367
 «Якщо я забуду твої заповіти...» — I, 311
 Я люблю («...Я люблю свою землю...») — I, 165
 «Я люблю тебе, Росіє...» (Люблю тебе) — II, 59
 «Я найперший на святі світання...» (Іскорки з дитинства, II) — II, 54
 «Я не боюся сивини...» — I, 207
 «Я не забув, нічого не забув...» — I, 32
 «Я не забуду днів, коли...» (Незабутнє) — I, 42
 «Я не знаю нічого у світі...» — II, 131
 Я ненавиджу тих... («Я ненавиджу тих, що, не сіявши,
 жнуть...») — I, 188
 «Я пам'ятаю вас...» (Кремлівські курсанти) — II, 120
 «Я поглянув на тебе...» (Теплі коси твої) — II, 75
 «Я прочитав твого листа...» — I, 258
 «Я — спадкоємець...» — I, 284

- «Я спитав колись у батька...» (Відповідь) — II, 60
- «Я стомився, я стомився...» (Втома) — II, 149
- «Я східсонця на палубу вийшов...» (Пропливаючи вздовж Майорки) — II, 182
- «Я сходить гірських доріг немало...» — I, 73
- «Я умирав...» (Видіння) — II, 231
- «Я цю пісню почав... А ніч біла від квіту...» — I, 274
- «Я часто ходжу в тополину алею...» (Букети квітів лугових) — I, 177
- «Я чую серцем повінь на Десні...» (Кобза) — I, 35
- «Я шепотів: «Повторись!» (Казки про лелек, I) — II, 22

З М І С Т

ПОЕМИ

Шість	4
Лист до Будьонного	8
Полтавчанка	12
Правий берег	25
Переспів Пушкінського «Газета»	47
Учителька	57
Севастопольська поема	69
Васильок	75
Побачення	90
Сніг юності	94
Батько	99
Дзвони Хатині	108
Біляна. <i>Македонська поема</i>	120
Подвиг	128
Вечірній сніг	133
Ромашка	138
Зелена поема	146
Матерям з Росонів	153

ЛИСТИ З ДОРОГИ

Щоденний подвиг	164
За озерами, за лісами...	177
Лист на Запоріжжя	183
Неопалима душа	190
Хороші люди	198
Портрет	203
Петря Дарієнко	209
Лист до Праги	212

В селі за Садгорою	217
Друзі живуть усюди...	223
З Довженком в дорозі	233
Робітничий поет	256
Він був як пісня	263
Перша зустріч	271
Син народу	276
Щедрість	290
Слово про земляка	293
Необхідність	295
Записи на сторінках дружби	298
Правда пережитого	316
Сонячне серце Тичини	320
Алфавітний покажчик поетичних творів, розміщених у тритомнику . . .	324

Николай Львович Нагнибеда

СОЧИНЕНИЯ В ТРЕХ ТОМАХ

ТОМ 3

ПОЭМЫ. ПИСЬМА С ДОРОГИ

Издательство художественной литературы
«Дніпро»
(На украинском языке)

Редактор Л. С. Малахова
Художник Л. А. Кацнельсон
Художний редактор А. І. Клименко
Технічний редактор І. О. Селезньова
Коректор Т. Г. Білецька

ІВ № 1299.

Здано до складання 26.05.81.

Підписано до друку 26.10.81. БФ 19200.

Формат 70×108^{1/32}. Папір друкарський № 1.

Гарнітура звичайна нова. Друк високий.

Ум. друк. арк. 15,4. Ум. фарб.-відб. 15,4.

Обл.-вид. арк. 16,102. Тираж 40 000.

Зам. 242. Ціна 1 крб. 80 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика.
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

Нагнибіда М.

Н16 Твори у трьох томах. Том 3: Поеми. Листи з дороги.— К., Дніпро, 1981.— 350 с.

До тому ввійшли поеми, публіцистичні та художні нариси. Поеми «Шість», «Лист до Бурбоного» відтворюють легендарні картини громадянської війни. Подвигів радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни присвячено «Полтавчанку», «Правий берег», «Васильюк», «Севастопольську поему», «Дзвони Хатині», «Матерям з Росовів» та ін. Розповідаючи про минуле, твори ці звернені у майбутнє і несуть великий заряд емоційної сили й високого гуманістичного пафосу.

В публіцистичних та художніх нарисах поет оспівує красу душі людської («Щоденний подвиг», «Лист на Запоріжжя», «Хороші люди»), розповідає про творчість побратимів по перу.

Н $\frac{70403-083}{M205(04)-81}$ передплатне. 4702590200.

У2